
K E R I A

STUDIA LATINA ET GRAECA

LETNIK/ANNUS IX • ŠTEVILKA/TOMUS 2 • 2007/MMVII

COMMENTARII PERIODICI, QUOS BIS IN ANNO EDIT

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE

SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

VSEBINA

I – ZNANSTVENI ČLANKI

Julijana VISOČNIK Aleš MAVER	<i>Jezikovne značilnosti napisov Celeje in njene okolice 7</i> <i>Pota in in stranpota evhemerizma v latinski</i> <i>krščanski apologetiki</i> 25
Gregor POBEŽIN	<i>Virtus incerta – vprašanje o Salustijevih virih</i> <i>v prologu v Katilinovi zaroti</i> 45
Matej HRIBERŠEK	<i>Iz zgodovine latinskega slovaropisja na Slovenskem</i> <i>(Ob izidu Wiesthalerjevega</i> <i>latinsko-slovenskega slovarja)</i> 51

II – PREVODI

LUKIJAN	<i>O Peregrinovi smrti</i> <i>(Prevod in komentar Sabina Žorčič)</i> 95
Matej HRIBERŠEK	<i>Slovarček zdravil, zdravilnih rastlin ter zdravilnih</i> <i>učinkovin in sredstev k delu</i> <i>»Bolezni Ljubljčanov« Frana Viljema Lipiča ... 107</i>
PLUTARH	<i>Fabij Maksim</i> <i>(Prevod in komentar Matej Hriberšek)</i> 123

III – MISCELLANEA

Julijana VISOČNIK	<i>Latin vulgaire – Latin tardif VII. Actes du VIIème</i> <i>Colloque international sur le latin vulgaire et tardif,</i> <i>Séville, 2-6 septembre 2003 (ur. C. A. Abellán).</i> <i>Sevilla 2006. 572 str. (Recenzija)</i> 153
Aleš MAVER	<i>Robert Čepon: Usus I: Latinščina za prvo leto učenja.</i> <i>Ljubljana: Modrijan, 2007. – (Recenzija)</i> 155
Aleš MAVER	<i>Matej Hriberšek: Življenje in delo p. Ladislava Hrovata.</i> <i>(Zbirka Documenta, 15) Ljubljana: Institutum</i> <i>Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski</i> <i>humanistični študij, 2006. 318 str. (Recenzija)</i> 158
Matej HRIBERŠEK	<i>Aristofan: Oblačice. Prevedla Jelena Isak Kres,</i> <i>spremno besedo napisal Matjaž Babič. Litera, zbirka</i> <i>Iz antičnega sveta, knj. 36, Maribor 2006.</i> <i>(Recenzija)</i> 160
Matej HRIBERŠEK	<i>Jordanes: O izvoru in dejanjih Gotov. Getika. Prevod,</i> <i>spremna beseda in opombe Žiga Smit. Založba ŽRC,</i> <i>ŽRC SAŽU, Ljubljana 2006. (Recenzija)</i> 163

CONTENTS

I – SCHOLARLY ARTICLES

Julijana VISOČNIK	<i>The Language Characteristics of Inscriptions Found at and around Celeia</i>	7
Aleš MAVER	<i>The Twists and Turns of Euhemerism in Latin Christian Apologetics</i>	25
Gregor POBEŽIN	<i>Virtus incerta – The Issue of Sallust’s Sources for the Prologue to the Conspiracy of Catiline</i>	45
Matej HRIBERŠEK	<i>A Chapter from the History of Latin Lexicography in Slovenia (On the Publication of Wiesthaler’s Latin-Slovene Dictionary)</i>	51

II – TRANSLATIONS

LUCIAN	<i>On the Passing of Peregrinus (Translation and Notes by Sabina Žorčič)</i>	95
Matej HRIBERŠEK	<i>A Glossary of Medicines, Medicinal Herbs, and Other Remedies to the Diseases of Ljubljansans by Fran Viljem Lipič</i>	107
PLUTARCH	<i>Fabius Maximus (Translation and Notes by Matej Hriberšek)</i>	123

III – MISCELLANEA

Julijana VISOČNIK	Latin vulgaire – Latin tardif VII. <i>Actes du VIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Séville, 2-6 septembre 2003 (ed. C. A. Abellán). Sevilla 2006. 572 pp. (Review)</i>	153
Aleš MAVER	Robert Čepon: <i>Usus I: Latin for the First Year of Learning. Ljubljana: Modrijan, 2007. (Review)</i>	155
Aleš MAVER	Matej Hriberšek: <i>The Life and Work of the Rev Ladislav Hrovat. (The Documenta series, 15) Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Ljubljana Graduate School of the Humanities, 2006. 318 pp. (Review)</i>	158
Matej HRIBERŠEK	<i>Aristophanes: Clouds. Translation by Jelena Isak Kres, introduction by Matjaž Babič. Litera, the Iz antičnega sveta series, vol. 36, Maribor 2006. (Review)</i>	160
Matej HRIBERŠEK	<i>Jordanes: The Gothic History. Getika. Translation, introduction and in notes by Žiga Šmit. ŽRC Publishing, ŽRC SAŽU, Ljubljana 2006. (Review)</i>	163

I
ZNANSTVENI ČLANKI

Julijana
VISOČNIK

JEZIKOVNE ZNAČILNOSTI NAPISOV CELEJE IN NJENE OKOLICE

Izvleček

Jezikovne značilnosti napisov je mogoče preučevati predvsem kot napake, ki se na njih pojavijo, saj so odraz govornega jezika. Na tem mestu so zbrane vse napačne rabe z napisov Celeje, ki so razdeljene po dveh kriterijih. Osnovna delitev je na napise mesta in agra, torej glede na najdišče; znotraj tega se napake delijo naprej na glasoslovne, oblikoslovne, pravopisne, skladske, besediloslovne ter tiste, ki se tičejo besedišča.

Abstract

The language characteristics of inscriptions can be studied primarily in terms of the errors attested in them, since they are a reflection of the spoken language. The following article presents all erroneous usages from Celeian inscriptions, divided according to two criteria. The basic division distinguishes between inscriptions from the town and from the agra; within this framework, errors can be further subdivided into errors of phonetics, morphology, spelling, syntax, discourse, and vocabulary.

Uvod

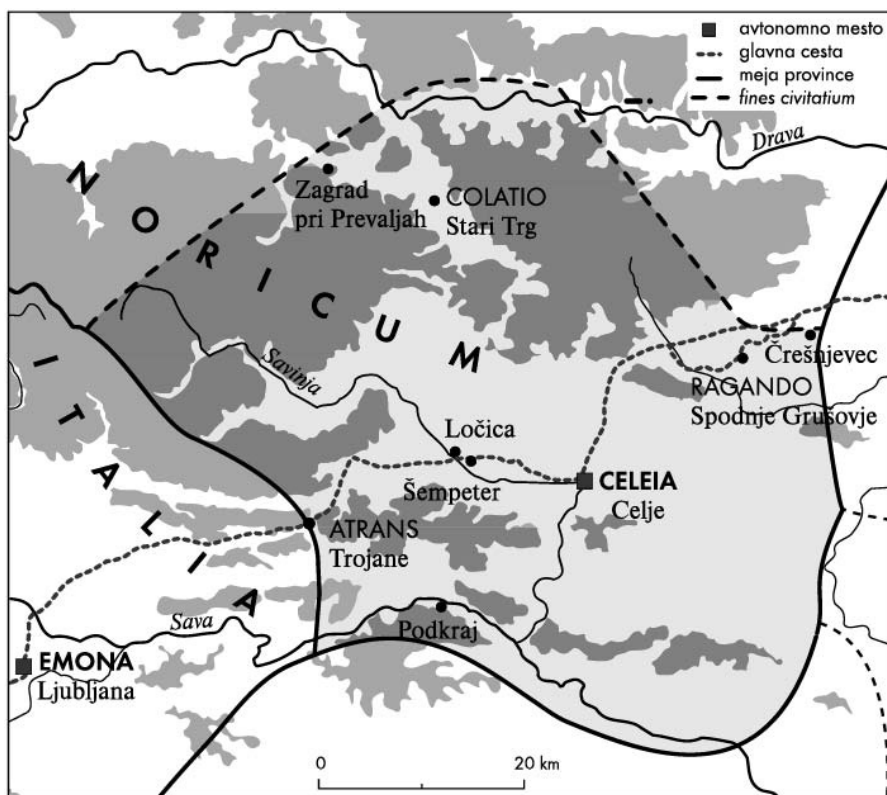
Latinski napisi so bili zapisani v t.i. vulgarni latinščini – v pogovornem jeziku Rimskega imperija.¹ Kot takšni ne morejo zadostiti standardom knjižnega jezika, različici, ki so jo uporabljali latinski klasični pisci. Ker je latinščina mrtev jezik in besedil v vulgarni latinščini praktično ni, igrajo napisi pri preučevanju te zvrsti jezika toliko večjo vlogo. Njihovo preučevanje nam odstira posamezne zakonitosti pri razvoju in spreminjanju jezika, kaže pa tudi na prehod v romanske jezike. Jezikovne značilnosti vulgarne latinščine se na napisih kažejo predvsem kot napake,

¹ Za razvoj in značilnosti vulgarne latinščine glej: Kiesler 2006, Herman 1975; Väänänen 1983, 480-506; Tovar 1980, 331-342; Herman 1983, 1089-1105; Mihăescu 1983, 1107-1147; Löfstedt 1983, 453-479; Zamboni 1965-1966, 463-477; Bonfante 1999, romanski jeziki so predstavljeni kot stopnja v razvoju latinskega jezika – razlaga temelji na glasoslovju. Prim. pa še Mihăescu 1993 (poudarek na četrtem poglavju), kjer se avtor ukvarja z latinskim jezikom v Istri, Sloveniji in Panoniji. Predstavi lokalne posebnosti na področju samoglasnikov in soglasnikov, značilnosti prislovov, predlogov in veznikov, ter posebnosti na področju besedišča, ki bi naj bile skupne vsem omenjenim območjem. Prim. še Visočnik 2007, 84-92 (poglavje o vulgarni latinščini z vso pripadajočo literaturo).

torej kot odstopanja od uveljavljenih norm knjižnega jezika. Večino napisov predstavljajo nagrobniki in oltarji, za katere lahko trdimo, da so – predvsem v provincialnem okolju – veliko bolj »ljudski«. Latinščina na njih z vsemi svojimi napačnimi rabami govori prav o tej ljudskosti, o jeziku, ki so ga na nekem območju uporabljali v vsakdanjem življenju. Večino napak lahko umestimo v ta sklop; obstajajo pa tudi tiste, ki so tehnične narave: posledica pomanjkanja prostora na napisnem polju, nepismenosti kamnoseka, slabega orodja in podobno ... Na osnovi teh ne smemo delati sklepov o razvoju jezika, zato je najprej potrebno natančno ločiti obe vrsti napak.

Kljub temu, da napisov večinoma ni mogoče natančno datirati, so pomembna dopolnitev k ugotavljanju razvoja jezika. Praviloma jih je namreč mogoče datirati le na stoletje natančno; ker pa je spreminjanje jezika dolgotrajen proces, kažejo na razvoj, ki je značilen za določeno obdobje. V manjšini so namreč tisti napisi, ki so datirani natančno – ali s pomočjo letnic ali s konzuli. Največkrat pa si moramo pomagati s posameznimi bolj ali manj natančnimi kriteriji datiranja.

Ob jezikovni analizi okoli 400 napisov antične Celeje (214 iz same-

Slika 1: Zemljevid celejskega agra.

ga mesta, 195 iz agra) se je zaradi lažje obravnave in predvsem zaradi ugotavljanja določenih razlik v poteku romanizacije obeh območij kot nujna pokazala delitev na mesto in ager. Umetna kategorizacija vzbuja pomisleke o ustreznosti, saj v veliko primerih za napise nimamo podatkov o najdišču. Sedanje nahajališče tako ne govori nujno o prvotnem kraju postavitve. Kljub pravkar omenjenemu dejstvu, ki ga je potrebno vzeti v obzir, se na področju jezikoslovja med mestom in agrom izrišejo določene razlike.² Poleg osnovne pravkar omenjene delitve sem napake razdelila po posameznih ravneh jezika. Največ je pravopisnih, glasoslovnih in oblikoslovnih; ostale (skladenjske, besediloslovne) se pojavljajo zgolj sporadično, kar se sklada z naravo napisov. Nekoliko nenavadna je pogostost napačnih rab pri imenih, pri katerih bi pričakovali na eni strani natančnost in poznavanje zapisovanja ter na drugi trdovratnejše upiranje jezikovnim spremembam. Večje število napak v agru ter njihov značaj pa nakazujejo tudi na potek romanizacije (z latiniziranjem), ki je prej in v večjem obsegu zajela mesto in se šele zatem širila v zaledje.

Tabela napak na napisih v mestu³

Skladnja	Pravopis	Glasoslovje	Besedišče	Besediloslovje	Objava
	<i>ob peregrinationis expeditionum regressus in urbem sacram</i>				<i>CIL</i> III 11697
		<i>sancte</i>			<i>CIL</i> III 5188
		<i>filis</i> (namesto <i>filiis</i>)			<i>CIL</i> III 5184
	<i>signum</i>				<i>ILJug</i> 387
	<i>Volkano</i>				<i>CIL</i> III 11699
		<i>vivos</i> (namesto <i>vivus</i>)			<i>CIL</i> III 5232
		<i>obito in expeditione Daccisca</i>			<i>CIL</i> III 5218
		<i>speclatorum</i> (sinkopa)			<i>CIL</i> III 5223
		<i>stolate</i>			<i>CIL</i> III 5225
		<i>filie</i>			<i>CIL</i> III 5240

² Prim. tabele.

³ Natančno razlago posameznih jezikovnih neustreznosti tako v mestu kot v agru najdeš v Višočník 2007, 94-116.

Skladnja	Pravopis	Glajoslovje	Besedišče	Besediloslovje	Objava
<i>Aurelio Gaiano civis Surus</i> – neujemanje sklonov	<i>quraerunt</i>	<i>quraerunt</i>			<i>ILjug</i> 389
		<i>vive</i>			<i>CIL</i> III 5244
<i>Aurelio Maximo civis Surus</i> – neujemanje sklonov		<i>Barathe, vius</i>			<i>CIL</i> III 11701
			<i>crudeles parentes</i> – neustrezen pridevnik?		<i>CIL</i> III 5246
<i>uxor pientissimo</i> – neujemanje sklonov					<i>CIL</i> III 11702
		<i>vius</i>			<i>CIL</i> III 5247
	<i>karissimo</i>				<i>CIL</i> III 14368 ²
		<i>sibei</i>			<i>CIL</i> III 5251
	<i>karissimo</i>				<i>CIL</i> III 5230
	<i>karissimae, karissimae</i>	<i>Bassine, Pothentine</i>			<i>CIL</i> III 5256
<i>et Firminam fil(iam)</i> – neujemanje sklonov					<i>ILjug</i> 397
		<i>vius, sue</i>			<i>ILjug</i> 398
		<i>vivos (vivus)</i>			Lovenjak 2003, 343 (12)
		<i>sibei</i>			<i>CIL</i> III 5277
				<i>hic siti (brez sunt)</i>	<i>CIL</i> III 5235
		<i>harispex</i>			<i>ILjug</i> 393

Kot je razvidno iz tabele je napak in pomanjkljivosti največ na področju pravopisa in glasoslovja. To ne velja samo za mesto, temveč tudi za območje okolice (agra). Ti dve področji sta najbolj izpostavljeni

osnovni in splošni rabi. Do skladenjskih napak, neustreznosti besedišča in spodrseljajev v besediloslovju lahko pride šele takrat, ko imamo opravke z daljšim strnjenim tekstom. Na napisih v večini primerov tega ni; formule, ki so bile v splošni rabi, in prostorska omejenost napisnega dela na kamnitem nosilcu spomenika, niso omogočali razvoja besedila, tako je težko govoriti o sobesedilnosti.⁴ Kontekst, na katerega je pri obravnavi napisov treba biti pozoren, je čas, v katerem je nek napis nastal; okolje, v katerem so ga postavili; kdo in komu ga je postavil; pa morda še kak drug, (kot npr. povod ali vzrok) ki je vplival na nastanek.

Posebnosti pri pisavi osebnih imen iz mesta

Proti pričakovanju je mogoče neobičajne zapise in nepravilnosti najti tudi pri osebnih imenih. Z večino smo se srečali že v prejšnji tabeli, na tem mestu pa so zbrani še enkrat, da bi postalo bolj razvidno, v kolikšni meri so se spremembe dotaknile tudi imen.

IME	UPORABLJENA OBLIKA IMENA*	OBJAVA
Flavius Titianus	Fl(avii) Tit<i>ani	<i>CIL</i> III 5172
Mamilius Crescens	Mamilius Cresce(n)s	<i>CIL</i> III 5191
Restitutus Saturnini	Restutus Saturnini	<i>CIL</i> III 5191
Aurelius Paterculus	Aurelius Paterclus	<i>CIL</i> III 5160
Masulinus Successus	Masclinus Successus	<i>CIL</i> III 5173, <i>CBFIR</i> 231
Extricus	Extricat(o)	<i>CIL</i> III 5189
Secundinus Maximi	Secundin(us) Maximi	<i>CIL</i> III 5196; Wedenig 1997, C 12
Saturninus Viatoris	Saturnin(us) Viatoris	<i>CIL</i> III 5196; Wedenig 1997, C 12

* V oklepajih je izpis dopolnitve – torej oblika, v kateri bi beseda morala biti zapisana.

⁴ Pri tem je treba opozoriti na članek J. Hermana (1998, 397-408), v katerem obravnava eno izmed najbolj pogostih formul na nagrobnikih (formula *D M*) kot vir skladenjskega problema, za katerega lahko trdimo, da je na napisih (med skladenjskimi) najpogostejši. Obstajata namreč dva skladenjska modela: a. v mnogih primerih formula slovnično ni vključena v tekst, tako je ime pokopanega v dativu ali celo v nominativu; b. v drugem sklopu nagrobnikov je *D M* invokacija skladenjsko integrirana v besedilo s svojilnim odnosom, ki je izražen z genitivom imena umrle osebe. To razliko je mogoče razložiti s semantično dvoličnostjo imena *Manes*, ki lahko po eni strani označuje duhove in demone podzemlja, lastnike in varuhe grobov; po drugi pa se lahko nanaša na skupino prijaznih in domačih duhov, ki se tičejo umrlega (morda celo njegov lasten duh po smrti). Prvi model bi sovpadel s prvo razlago imena, drugi z drugo. Veliko število mešanja in negotovosti med genitivom in dativom pa kaže na to, da uporabniki teh semantičnih in skladenjskih nians niso obvladali.

Aurelius Saturninus Aurelia Secundina Decimia Queta	Aur(elio) Saturnin(o) Aur(eliae) Secundin(a)e Decimia Quaeta	<i>CIL</i> III 5219 <i>AIJ</i> 46
Caius Iunius Nicander Secundinus	C(aio) Iunio Nicandr(o) Secundin(o)	<i>CIL</i> III 5224 <i>CIL</i> III 5239
Aulus Vederna	Aulo Vedern(a)e	<i>ILJug</i> 393; Wedenig 1997, C 33
Respecta	Resectae	<i>ILJug</i> 393; Wedenig 1997, C 33
Propinquus	Propincus	<i>CIL</i> III 5274 a
Marcellinus Aurelia Bassina Aurelia Potentina	Marcellinu(s) Aur(eliae) Bassin(a)e Aur(eliae) Pothentin(a)e	<i>CIL</i> III 5256; <i>AIJ</i> 53
Censorina	Ce(n)sorina	Kolšek 1995, 284, 11
Litugena	Litugen(a)e	<i>CIL</i> III 5269
Attia Ursula	At(t)ia Ursula	<i>CIL</i> III 5271
Ingenuus	Ingenu(u)s	Kolšek 1995, 281, 5
Caninius	Kaninius	<i>CIL</i> III 5166
Blaudia	Blaudi(a)e	<i>CIL</i> III 5194
Queta, Secundina	Quaeta, Secundin(a)e	<i>CIL</i> III 5219
Epcitata	Epcitat(a)e	<i>CIL</i> III 5263
Vindu	Vind(u)	<i>CIL</i> III 11705

Na dveh mestih je opazen izpust enega od dveh podvojenih glasov (uu, tt). Takšne primere lahko razložimo z željo piscev po poenostavitvi, pri tem lahko zgornjim dodamo še primer imena *Propincus*, kjer je prav tako vidna težnja po poenostavljanju v kombinaciji z določenimi glasovnimi spremembami, ki so se v jeziku že vršile.⁵

Pri imenih *Cresces* in *Cesorina* je mogoče zaslediti glasovno spremembo, pri kateri se je skupina konzonantov *-ns* spremenila in poenostavila, tako da je *-n* izpadel. Namesto pravih in uveljavljenih imen *Crescens* in *Censorina* sta na napisih izpričani obliki brez črke *n*, kar je ena izmed značilnosti vulgarne latinščine. Na področje glasoslovja sodi še značilnost, ki je nastala kot posledica izgovorjave dvoglasnika *ae*, saj se je ta vedno pogosteje artikuliral kot dolgi *e*, ne pa več kot dvoglasnik *aj*. V tekstih vulgarnega značaja, predvsem na napisih, se tako srečujemo s primeri, ko namesto pričakovanega *ae* (za genitiv ali dativ 1. deklinacije) stoji samo *e*. Na splošno je takšnih primerov v mestu manj kot v agru, kar velja tudi za osebna imena.

Pri obliki imena *Restitutus*, ki je zapisano kot *Restutus*, se podobno

⁵ Prim. Babič 2004, 28-30; prim. Leumann 1963, 46-47.

kot pri imenu *Restituta* (*Restuta*) v agru pokaže haplologija.⁶ Pri *Paterculus* in *Masclinius* je izpričana sinkopa. Zaradi pomanjkanja prostora na napisnem polju in želje po sežetosti so imena pogosto krajšali ter opuščali njihove končnice. Imena so tako pogosto zapisana brez končnic *-us*, *-u*, *-s*.

Tabela napak na napisih agra

Skladnja	Pravopis	Glasoslovje	Oblikoslovje	Besediloslovje	Objava
	<i>nobilissims, iuventustis domni</i>				<i>CIL</i> III 11316
		<i>Britaniae proviciae</i>			<i>CIL</i> III 5300
	<i>vivive</i>	<i>Aurelie Antonie filie</i>			<i>AE</i> 1989, 622 Črešnjevce
		<i>patrone sue</i>			<i>CIL</i> III 5303
				<i>vivus fecit et sibi</i> – neobičajen vrstni red	
		<i>Adsalute</i>			<i>CIL</i> III 11685
		<i>stupendiorum</i>			<i>AIJ</i> 13
				<i>hic est hic est</i> – izpust situs	<i>AE</i> 1978, 604 Kovaški vrh,
		<i>Adsallute</i>			<i>CIL</i> III 5136
		<i>Adsallute</i>			<i>CIL</i> III 5138
	<i>Tertuliani</i>	<i>vibus* coniuge Secundine obite</i>	<i>dibus</i>		<i>CIL</i> III 14367 ¹
	<i>hanorum</i>			<i>hic situs</i>	<i>CIL</i> III 13406
	<i>Ats(allutae)</i>				<i>AIJ</i> 255
			<i>fili et filiae vivi fecere</i> – namesto običajne fecerunt		<i>CIL</i> III 5102

* Prim. Visočnik 2005, 57-72.

⁶ Mihăescu 1978, 214.

Skladnja	Pravopis	Glazoslovje	Oblikoslovje	Besediloslovje	Objava
		<i>vius</i>			<i>ILJug</i> 367
	<i>anorum</i>				<i>CIL</i> III 5114
	<i>Celeienssiu- m</i>				C 39
	<i>Rusticium Albinu filium</i>	<i>Ceroe, Severine</i>			<i>ILJug</i> 373
	<i>Tertuli</i>	<i>vibus</i>			<i>CIL</i> III 5700
	<i>vikario</i>				<i>CIL</i> III 5121
		<i>munmentum</i>			<i>CIL</i> III 13523
	<i>karissimo</i>				<i>CIL</i> III 5106
	<i>Jantulle</i>	<i>Jantulle,</i>	<i>nuri (za nurui)</i>		<i>CIL</i> III 5143
				<i>fecit vivus sibi – neobičajen vrstni red</i>	<i>CIL</i> III 5142
		<i>Hecate, Aurelie</i>			<i>CIL</i> III 5119
		<i>Noreie</i>			<i>CIL</i> III 5123
	<i>karissimo</i>				<i>CIL</i> III 11678
		<i>coiux</i>			<i>CIL</i> III 5183
<i>vixit annis</i>		<i>Viinie, carissime, que</i>			<i>CIL</i> III 5283
		<i>Ercure</i>	<i>Ercure</i>		<i>AIJ</i> 29
		<i>Erculi</i>			<i>AIJ</i> 30
			<i>Vibebos</i>		<i>RINMS</i> 115
		<i>vibus</i>			<i>AIJ</i> 38
	<i>anorum</i>	<i>Viatorine, Maxime</i>			<i>CIL</i> III 5128
	<i>karissimo</i>				<i>CIL</i> III 11700
	<i>uxsori</i>				<i>CIL</i> III 5101

Število besed je na območju agra manjše kot na napisih iz mesta, kljub temu pa je število napak večje kot v mestu. V zastopanosti napak se ponovi slika iz mesta; prevladujejo namreč pravopisne in glasoslovne, vendar se njihov raster razširi. Napake iz mesta so osnovne, obrobne,

imajo manjšo težo. Tiste iz agra pa na nek način nadgrajujejo oziroma stopnjujejo one iz mesta; predvsem pa je z njihovo pomočjo mogoče potrditi, da je bilo mestno zaledje manj pismeno, kar je rezultiralo tudi v večjem številu napak.

Posebnosti pri pisavi imen iz agra

Proti pričakovanju jezikovne spremembe niso prizanesle niti imenom, pri katerih je nujnost pravilnega pisanja toliko večja.⁷ Tudi pri imenih so napake posledica glasovnih sprememb, do katerih je v teku razvoja jezika prihajalo; upoštevati moramo možnost krajšanja oziroma izpuščanja predvsem končnih glasov, kar je povezano z željo po čimbolj ekonomični izrabi napisnega polja; večje okrajšave pa so nastale tudi zato, ker so bila nekatera imena zelo razširjena in dobro poznana.

IME	UPORABLJENA OBLIKA IMENA*	OBJAVA
Ingenuus	Ingiinus	<i>CIL</i> III 5291
Caius	G(aius)	<i>ILJug</i> 1187
Honoratianus	Hon(o)ratiano	<i>CIL</i> III 5304
Aurelia Antonia	Aureli(a)e Antoni(a)e	<i>AE</i> 1989 622, Črešnjevce
Cupitus Aviti	Cupitus Av(i)ti	<i>CIL</i> III 5151
Restumarus	Riistumarus	<i>CIL</i> III 5289
Ruscus	Rudscus	<i>CIL</i> III 11650
Caius Castricius Optatus	C(aius) Castric(ius) Opta(t)us	<i>CIL</i> III 5137
Avitus	Av(i)ti	<i>CIL</i> III 5151
Iallius	Ial(l)ius	<i>AIJ</i> 90
Variniana	Varinian(a)	<i>AIJ</i> 28
Caius Caecina Faustinus	G(aius) Caecina Faustinus	<i>CIL</i> III 5135
Cassius Restitutus	Cassius Restut(us)	Lovenjak 1997, 67-68, 2
Valerius Tertulliani Secundina Tertullina	Valerius Tertul{i}liani Secundin(a)e Tertul(l)ina	<i>CIL</i> III 14367 ¹
Superus	Super(o)	<i>AE</i> 1987, 800 Dvor
Diastumarus	Diastumar(us)	<i>CIL</i> III 5144a= <i>CIL</i> III 11683
Abascantus	Abascantu(s)	<i>AE</i> 1974, 489 Šentjur

⁷ Solin 2006, 527-534, avtor vzroke za napake na imenih išče v vulgarni izgovorjavi nosilcev (večina na napisih izpričanih prebivalcev je pripadala nižjim slojem) imen ter pri kamnosekih, ki so bili pogosto polpismeni ali celo nepismeni.

IME	UPORABLJENA OBLIKA IMENA*	OBJAVA
Quintus Sabinus Veranus	Q(uinti) Sabini Veran(i)	<i>CIL</i> III 5146
Barbius Cupitus	Barbius Cupitu(s)	<i>CIL</i> III 5144=11682, <i>AIJ</i> 23
Caius Spectatius Cerva Rusticius Albinus ? Spectatia Severina	C(aio) Sp(ectatio) Cerv(a)e Rusticium Albinu Spect(atiae) Severin(a)e	<i>ILJug</i> 373
Celatus Tertulli	Celatus Tertul(l)i	<i>CIL</i> III 5700
Nemeta	Nemet(a)e	<i>AIJ</i> 4
Aurelius Asclepio- dotus	Aurel(ius) [As]clepiiodotus	<i>CIL</i> III 11677
Mocio	Moci(o)	<i>CIL</i> III 13523= <i>AIJ</i> 41
Restituta	Restutae	<i>CIL</i> III 5107
Sacronius Verinus	Sacroni(o) Verino	<i>CIL</i> III 5106
Candida	Candid(a)e	<i>CIL</i> III 11710
Iantulla	Iantull(a)e	<i>CIL</i> III 5143= <i>AIJ</i> 22
Aurelii	Aurelie	<i>CIL</i> III 5119, <i>RINMS</i> 102
Iulia Aquilina	Iulia Aquilin(a)	<i>CIL</i> III 5118=11671
Viinia Aurelia	Viini(a)e Aureliae	<i>CIL</i> III 5283
Serenus Marius	Serenu(s) Mari(us)	<i>AIJ</i> 29
Ceirius	Ceiriu(s)	<i>AIJ</i> 30
Titia	Titi(a)e	<i>CIL</i> III 10816
Latinus	Latinu(s)	<i>AIJ</i> 32
Ingenuus	Ingenu(u)s	<i>AIJ</i> 35
Victorinus	Vitorinus ???	<i>CIL</i> III 5128
Caius Iulius Accisi Attio	C(aio) Iulio Accis(i) At(t)ionis	<i>CIL</i> III 5101
Septima	Septuma	<i>CIL</i> III 5152

* V oklepajih je izpis dopolnitve – torej oblika, v kateri bi beseda morala biti zapisana.

Nenavadne zapise imen lahko razdelimo na več skupin: v prvo skupino, ki je obenem tudi največja, bi lahko uvrstili tiste, kjer je črka e zapisana namesto črk ae. Sledijo tisti, kjer dve črki i nadomeščata e, kar je posledica vpliva kurzivne pisave. Pri tem gre za način zapisovanja, česar ni mogoče opredeliti za napako.

Podvojene konzonante so le redko zapisali v neokrnjeni obliki, velikokrat so enega izpustili. Srečamo še eno vrsto izpuščanja, namreč opuščanje končnic in končajev. Za ta pojav je gotovo kriva sama narava napisnega polja, ki je bilo omejeno, in je nemalokrat terjalo ekonomič-

no izrabo prostora, namenjenega pisanju. Dvakrat opazimo črko G namesto C pri imenu *Caius*.⁸

Pri nenavadni obliki imena *Restuta*,⁹ ki stoji namesto običajne *Restituta*, se prvič srečamo s pojavom haplologija, ki je bil še posebej pogost v govorjenem jeziku. Opuščali so namreč določen del besede, ponavadi zlog (lahko tudi glas ali črko), kar je vodilo v nastanek novih oblik in tudi imen. Na podoben način je nastalo še ime *Antonius* (iz *Antoninus*) in številne druge besede, izpričane predvsem na napisih. Haplologiji stoji nasproti ditologija, ki jo lahko opazujemo pri imenu *Tertullianus* v zgornji tabeli. Ob dveh podobnih zlogih (zaradi njiju) je s procesom asimilacije nastal še tretji: *Tertuliani* (iz *Tertulliani*); podobno pa še pri *Quintilianus* (iz *Quintilianus*) ali *principibus* (iz *principibus*).¹⁰

Sklepne ugotovitve

Tudi napake na napisih Celeje so odraz latinskega jezika, ki se je dejansko uporabljal v praksi, med navadnim prebivalstvom. Govorimo lahko o vulgarni latinščini, pri kateri je mogoče zasledovati razvoj jezika, ki je nenazadnje rezultiral v romanskih jezikih. Nekatere izpričane napake je mogoče označiti za t. i. tehnične: pri podvojenih glasovih ni nujno, da gre za poenostavljanje, temveč je morda prišlo do izpusta zaradi pomanjkanja prostora; kurzivnega načina pisanja oziroma njegovega vpliva ne moremo opredeliti kot napačno rabo, ampak samo kot način pisanja; opuščanje končnic (predvsem pri besedah na koncu) je posledica pomanjkanja prostora ter obenem splošne razširjenosti in poznavanja besede (velikokrat imen); nekatere nenavadnosti delujejo kot navadni lapsusi, kar so najverjetneje tudi bili. Razlike med agrom in mestom so v skladu s pričakovanji; napak je v agru več in imajo večjo težo, v mestu pa so v večini primerov manjše in bolj obrobne značaja. Mesto se tako kaže kot tisti del celejskega prostora, ki ga je romanizacija (z latinizacijo) dosegla prej, celoviteje in intenzivneje; latinščina uporabljena na napisih iz mesta je tako pravilnejša od tiste v agru, v kar se lahko prepričamo tudi ob pogledu na zgornje tabele.

Zaradi narave napisov so tako v mestu kakor tudi v agru v večini zastopane glasoslovne, pravopisne in oblikoslovne napake. Skladenjske, besediloslovne in tiste, ki se tičejo besedišča, so le osamljeni primeri na tistih nekaj napisih, ki kljub vsemu presežejo togo formo okrajšav in osnovnih podatkov. Najbolj pogosto se pojavljajo monoftongizacija,

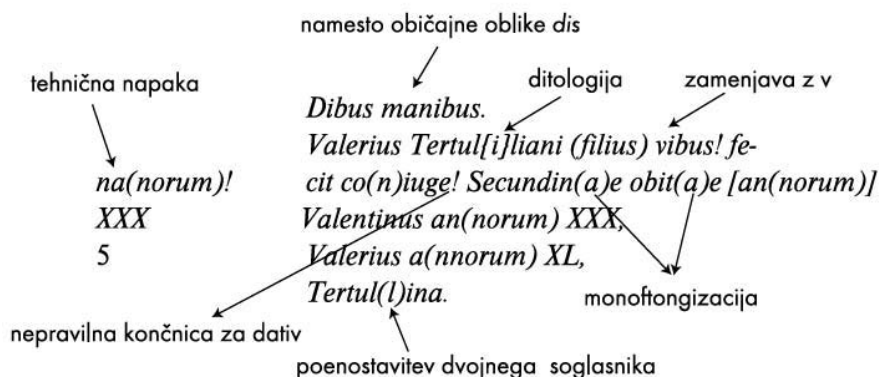
⁸ Babič 2004, 28-30.

⁹ Prim. *CIL* VI, VI, 3, str. 128: različici *Restut-us/a* sta bili razmeroma pogosti.

¹⁰ Mihăescu 1978, 214.

zapisovanje črke K namesto C, poenostavljanje dvojnih soglasnikov, pa tudi samoglasnikov. Smatramo jih lahko za osnovne spremembe, ki so se pojavile in so tekom stoletij v jeziku pustile svoje sledi.

Ob primerjavi s *CIL* VI, VI, 3 ter Galdijevo monografijo¹¹ o slovnici na latinskih napisih vzhodnih provinc ugotovimo, da obravnavano ozemlje v tem pogledu ne predstavlja izjeme. Napake, s katerimi se srečamo, niso nič posebnega; tudi po številu ne izstopajo (morda jih je celo nekaj manj kot v drugih mestih, v drugih provincah), kar na nek način potrjuje, da je bil Norik tudi v jezikovnem pogledu podaljšek Italije.

Slika 2: *CIL* III 14367¹, žara za Valerija in njegovo družino kot primer napisa s številnimi napakami. Ta napis je izjema, praviloma namreč napisi vsebujejo samo eno (morda dve) jezikovni posebnosti.

LITERATURA

Okrajšana citirana literatura

AE: *L' Année épigraphique*, Paris.

AIJ: V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslavien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938.

ANRW: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*.

ANSI: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975.

CBFIR: E. Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf (ur.), *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*; Forsch. Ber. Vor.-Frügesch. Baden-Württ. 40 (Stuttgart 1990).

CIL: *Corpus inscriptionum Latinarum*.

¹¹ Prim. *CIL* VI, VI, 3 (o slovnicih posebnostih ter napakah na napisih Rima); Galdi 2004.

- ILSI* 1: M. Lovenjak, *Neviodunum. Inscriptiones Latinae Sloveniae* 1, Situla 37, Ljubljana 1998.
- ILJug*: A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt*: Situla 5, Ljubljana 1963; Situla 19, 1978; Situla 25, 1986.
- ILLPRON*: M. Hainzmann, P. Schubert, *Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices*, Berolini 1986.
- RE*: G. Wissowa & al. (izd.), *Pauly Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 1893-1980.
- RINMS*: Šašel Kos M., *Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije / The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia*, Situla 36, Ljubljana 1997.
- RIS*: E. Weber, *Die römische Inschriften der Steiermark*, Graz 1969.
- Onomasticon I: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. I: *Aba-Bysanus*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Editio nova aucta et emendate. Budapest 2005.
- Onomasticon II: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. II: *Cabalicius-Ixus*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Wien 1999.
- Onomasticon III: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. III: *Labarum-Pythea*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Wien 2000.
- Onomasticon IV: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. IV: *Quadratia-Zures*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Wien 2002.
- ThLL: Thesaurus linguae Latinae*.

Ostala literatura

- ADAMIK, B. 2006, Offizielles Kommunikationssystem und Romanisierung. – V: C. Arias Abellán (ur.), *Latin vulgaire – Latin tardif*. Actes du VIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Séville, 2-6 septembre 2003, 17-29.
- ADAMIK, T. 1999, Standard und Substandard im Wortschatz der Grabinschrift von Pannonien (CLE 555). – V: H. Petersmann, R. Kettmann (ur.), *Latin vulgaire – latin tardif*. Actes du Ve Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Heidelberg, 5-8 septembre 1997, 157-168, Heidelberg.
- BABIČ, M. 2004, *Žgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika*. Filozofska fakulteta. - Ljubljana.
- BAJEC, A. 1928, Romanizacija in jezik rimskih provinc Norika ter obeh Pannonij. – V: *Razprave*. Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani 4, 43-56, Ljubljana.
- BARTONĚK, A. 1999, Schriftsprache, Umgangssprache, Dialekt im Latein. – V: H. Petersmann, R. Kettmann (ur.), *Latin vulgaire – latin tardif*. Actes du Ve Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Heidelberg, 5-8 septembre 1997, 89-98, Heidelberg.
- BIVILLE, F. 1995, »Qui vulgo dicitur...« Formes »vulgaires« de la création lexicale en latin. – V: L. Callebaut (ur.), *Latin vulgaire, latin tardif IV*. Actes

- du 4e colloque international sur le latin vulgaire et tardif. Caen, 2-5 septembre 1994, 193-203, Hildesheim, Zürich, New York.
- GAENG, P. 1992, The extent to which inscriptional evidence may serve as a source of "Vulgar" i.e. spoken Latin. – *Linguistica* 32, 19-29
- GALDI, G. 2004, *Grammatica delle iscrizioni latine dell'impero (province orientali). Morfosintassi nominale*. - Università degli studi di Bologna. Dipartimento di filologia classica e medioevale. Papers on grammar. Monographs 3, Roma.
- GALDI, G. 2006, Some remarks on the use of the ablative in central-eastern inscriptions. – V: C. Arias Abellán (ur.), Latin vulgaire – Latin tardif. Actes du VIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Séville, 2-6 septembre 2003, 285-295, Sevilla.
- HERMAN, J. 1966, Recherches sur l'évolution grammaticale du latin vulgaire: les emplois "fautifs" du nominative. – *Acta Classica Univ. Scient. Debreceniensis* 2, 109-112 (= Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, 1990, 321-325).
- HERMAN, J. 1970, Les particularités de l'évolution du latin provincial. – V: *Actele de la XII Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*. Editura Academiei 1, 125-130, București (= Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, 1990, 29-34).
- HERMAN, J. 1971, Essai sur la latinité du littoral adriatique à l' époque de l'Empire. –V: *Sprache und Geschichte. Festschrift Harri Meier*, 199-226, München (= Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, 1990, 121-146).
- HERMAN, J. 1975, *Le latin vulgaire*. Presses universitaires de France. - Paris.
- HERMAN, J. 1978a, Du latin épigraphique au latin provincial. Essai de sociologie linguistique sur la langue des inscriptions. – V: *Etrennes de septantaine: travaux de linguistique et de grammaire comparée offerts à Michel Lejeune*, 99-114, Paris (= Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, 1990, 35-49).
- HERMAN, J. 1978b, Évolution a>e en latin tardif? Essai sur les liens entre la phonétique historique et la phonologie diachronique. – *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 26, 37-48 (= Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, 1990, 204-216).
- HERMAN, J. 1983, Le latin dans les provinces danubiennes de l' Empire romain. Problèmes et perspectives de la recherche. – V: *ANRW II* 29. 2., 1089-1106, (= Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique, 1990, 164-182).
- HERMAN, J. 1987, La disparition de –s et la morphologie dialectale du latin parlé. – V: *Latin vulgaire-latin tardif I*. Actes du Ier Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2-5 septembre 1985), 97-108, Tübingen.
- HERMAN, J. 1997, *El latín vulgar*. - Barcelona.
- HERMAN, J. 1998, Dis Manibus. Un problème de syntaxe épigraphique. – V: *Estudios de lingüística latina*. Actas del IX Coloquio Internacional de Lingüística latina. Ediciones Clásicas, 397-408, Madrid.
- KIESLER, R. 2006, *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins*. Romanistische Arbeitshefte 48, Tübingen.
- KOCH, P. 1995, Une langue comme toutes les autres: latin vulgaire et traits

- universels de l' oral. – V: L. Callebat (ur.), *Latin vulgaire, latin tardif IV*. Actes du 4^e colloque international sur le latin vulgaire et tardif. Caen, 2-5 septembre 1994, 125-144, Hildesheim, Zürich, New York.
- KOLŠEK, V. 1995, Napisi iz Celja in njegove okolice. - *Arh. vest.* 46, 279-289.
- LEUMANN, M. 1963, *Lateinische Laut- und Formen- Lehre*. – Handbuch der Altertumswissenschaft 2, 2. 1, München.
- LÖFSTEDT, B. 1983, Rückschau und Ausblick auf die vulgärlateinische Forschung. Quellen und Methoden. – V: *ANRW II* 29.2., 453-479.
- MIHĂESCU, H. 1978, *La langue latin dans le sud-est de l'Europe*. - Paris.
- MIHĂESCU, H. 1983, *La langue latin dans le sud-est de l'Europe*. – V: *ANRW II* 29.2., 1107-1147.
- MÜLLER, B. 1999, La lexicologie historique des langues romanes et le lexique du latin. – V: H. Petersmann, R. Kettemann (ur.), *Latin vulgaire – latin tardif*. Actes du Ve Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Heidelberg, 5-8 septembre 1997, 183-191, Heidelberg.
- PANAGL, O. 1999, Morphologische Hypercharakterisierung im Vulgärlatein. – V: H. Petersmann, R. Kettemann (ur.), *Latin vulgaire – latin tardif*. Actes du Ve Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Heidelberg, 5-8 septembre 1997, 49-57, Heidelberg.
- POLOMÉ, C. E. 1983, The Linguistic Situation in the Western Provinces of the Roman Empire. – V: *ANRW II* 29.2., 509-553.
- SKOK, P. 1915, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*. Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 25, Zagreb.
- SOLIN, H. 1995, Zur Entstehung und Psychologie von Schreibfehlern in lateinischen Inschriften. – V: H. Solin, O. Salomies, U-M. Liertz (ur.), *Commentationes humanarum litterarum* 104. Acta colloquii epigraphici latini Helsingiae 3. – 6. sept. 1991 habiti, 93-111, Helsinki.
- SOLIN, H. 2006, Eigennamen und Vulgärlatein. – V: C. Arias Abellán (ur.), *Latin vulgaire – Latin tardif*. Actes du VIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif Séville, 2-6 septembre 2003, 527-534, Sevilla.
- VÄÄNÄNEN, V. 1967, *Introduction au latin vulgaire*. - *Manuels et études linguistiques* 6. - Paris.
- VÄÄNÄNEN, V. 1982, *Introduzione al latino volgare*. Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino 8, Bologna.
- VÄÄNÄNEN, V. 1983, Le problème de la diversification du latin. – V: *ANRW II* 29.2., 481-506.
- VISOČNIK, J. 2005, Glasovna posebnost vulgarne latinščine – omahovanje med črko b in v na napisih iz okolice Celeje. – *Keria. Studia Graeca et Latina*, 7/2, 57-72.
- VISOČNIK, J. 2007, *Jezikovne značilnosti napisov antične Celeje z okolico kot vir za preučevanje romanizacije celejskega prostora*. – Ljubljana (neobjavljena doktorska disertacija).
- WEDENIG, R. 1997, *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum*. *Aus Forschung und Kunst* 31. - Klagenfurt.
- ZAMBONI, A. 1965-1966, Contributo allo studio del latino epigrafico della X Regio augustea (Venetia et Histria). *Fonetica (vocalismo)*. – V: *Atti dell'*

- Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti 124, 463-517, Venezia.
- ZAMBONI, A. 1967-1968a, Contributo allo studio del latino epigrafico della X Regio augustea (Venetia et Histria). Fonetica (vocali in iato e consonantismo). – V: *Atti dell' Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti 126, 77-129, Venezia.
- ZAMBONI, A. 1967-1968b, Contributo allo studio del latino epigrafico della X Regio augustea (Venetia et Histria). Morfologia. – V: *Memorie dell' Accademia Patavina*. Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti 80, 139-170, Padova.
- ZAMBONI, A. 2003, Evoluzione e rinnovamento nel lessico del latino volgare: tendenze strutturali e derive interne. – V: H. Solin, M. Leiwo, H. Halla-aho (ur.), *Latin vulgare – latin tardif VI*. Actes du VIe colloque international sur le latin vulgare et tardif Helsinki, 29 août – 2 septembre 2000, 419-435, Hildesheim, Zürich, New York.

The Language Characteristics of Inscriptions Found at and around Celeia

Summary

Errors attested in Celeian inscriptions are a reflection of Latin language that was actually spoken in everyday life by ordinary people. When studying Vulgar Latin, it is possible to observe the development of a language, which ended in Romance languages. Some attested mistakes are of a technical nature; but the greater part of them were made on account of the language development.

Differences between the town and ager are expected: more errors can be found in ager and these are of a greater importance; in the town they are mostly of a marginal character. It can be concluded that the town – Celeia itself – was romanized sooner and more comprehensively. The analysis of the vocabulary and linguistic peculiarities on the inscriptions of Celeia and its adjacent areas confirms the important role of the town, which became the center of Romanization for southern Noricum.

Due to the character of inscriptions in the town as in ager there can be seen phonetic, spelling and morphological errors. Syntactic and discourse specifics and those connected with vocabulary are nothing more than isolated examples written in those few inscriptions, which none the less exceed rigid form of abbreviations and basic data. Monophthongizations, writings of letter K instead of C, simplifications of double consonants and vowels appear most frequently. These can be

Julijana VIŠOČNIK: Jezikovne značilnosti napisov Celeje in njene okolice

considered to be basic changes that arose in the language and left traces there through centuries.

Naslov:

Julijana Visočnik

ŽRC SAŽU, Inštitut za arheologijo

Novi trg 2

SI-1000 Ljubljana

e-mail: julijana.visocnik@zrc-sazu.si

Aleš MAVER | POTA IN STRANPOTA EVHEMERIZMA V LATINSKI KRŠČANSKI APOLOGETIKI

Izvleček

Članek obravnava vlogo, ki jo je v krščanski apologetiki igrala evhemeristična kritika mitov. Če je v grški apologetiki skoraj ne najdemo, je bila v latinski precej razširjena in so po njej posegali vsi pomembni apologeti od Tertulijana do Avgušтина. Prispevek se osredotoča na rabo evhemerističnih prijemov pri Tertulijanu in Arnobiju, medtem ko so ostali avtorji obdelani le na kratko.

Latinski apologeti so evhemeristična načela uporabljali predvsem zato, da bi izpričali človeškost poganskih bogov in njihovo moralno izprijenost. Le Arnobij je evhemerizem rabil tudi za opravičevanje Kristusovega božanstva. Pri tem pa ni imel veliko uspeha in ni našel posnemovalcev.

Abstract

The paper deals with the role played in Christian apologetics by the euhemeristic explanation of pagan myths. While hardly present in Greek Christian apologetics at all, it was quite popular in Latin and employed by all important apologists from Tertullian to Augustine. The article focuses on the euhemeristic elements in Tertullian and Arnobius, with brief references to other authors.

Latin apologists used euhemeristic principles chiefly to show the humanity and moral depravity of the pagan gods, in order to render their worship obsolete. The only one to defend the divinity of Christ by representing him as a benefactor of mankind was Arnobius, but his attempts were unsuccessful and found no followers.

I

Kot je dovolj pogumno zapisal Marek Winiarczyk, se ni ohranil noben fragment, za katerega bi mogli s popolno gotovostjo trditi, da ga je v obliki, kot je prišel do nas, zapisal Evhemer iz Mesene.¹ Tako se je treba, kar zadeva osebo, ki je dala ime evhemerizmu, in njegovo delo, povsem nasloniti na posredne vire, predvsem na zgodovinarja Diodora Sicilskega (a njegov spis je v delu, ki prinaša podatke o Evhemeru, spet ohranjen samo v izvlečku Evzebiju iz Cezareje).² Kakor koli že,

¹ Winiarczyk 1991, V.

² Edini sočasni zapis o Evhemeru najdemo pri njegovem sodobniku Kalimahu, ki ga napada v svoji himni Zevsu in v *Jambih*, kjer ga imenuje γέρων ἀλαζών ἄδικα βιβλία ψήγων (navedeno po Jacoby, 953). Po Diodoru naj bi bil Evhemer prijatelj in zaupnik makedonskega kralja Kasandra.

mož naj bi živel nekje med leti 340 in 260 pr. Kr. in napisal spis *Ἱερὰ ἀναγραφή* (v latinščini se je zanj udomačil naslov *Sacra historia*). V njem naj bi popisal svoje fiktivno potovanje na otok Panhajo, kjer naj bi v mestu Panari naletel na idealno (nekako »prakomunistično«) urejeno družbo, svečeniki pa naj bi mu v svetišču pokazali stelo, v katero naj bi Zevs, ko je še živel na zemlji, vklesal slavna dela svojih prednikov in svoja lastna. Za recepcijo Evhemera v poznejših stoletjih pa je ključno Diodorovo poročilo v šesti knjigi (6,1,8ss., znano iz Evzebijevega spisa *Praeparatio evangelica*), češ da naj bi *Sveti napis* poročal o tem, da je Zevs svoja prednika Urana in Kronosa, nazadnje pa še samega sebe, prištel med bogove. To je podlaga osnovni misli evhemerizma (najprej, da človek lahko postane bog, potem pa tudi, da so bili poganski bogovi sprva ljudje), ki se je sorazmerno močno uveljavil v grški in z Enijevim prevodom (oziroma verjetneje priredbo) Evhemerovega spisa posebej v rimski misli in preskočil – tudi h krščanskim avtorjem, zlasti spet k latinsko pišočim. Ne bo odveč omeniti, da se je metoda sama v zgodovini precej odmaknila od namenov zgodovinskega Evhemera (ki mu je najbrž šlo predvsem za potešitev etnografskega interesa bralcev o krajih, ki jih popisuje, nato pa tudi za utemeljitev božanskega kulta helenističnih vladarjev).³ Ime ji je denimo dal stoik Perzaj iz Kitiona (deloval v 3. stoletju pred Kristusom), ki ob tem v mislih ni imel v prvi vrsti Evhemerovih stališč, marveč teze sofista Prodika.⁴

Kristjani evhemerizma niso mogli povsem odkloniti že zaradi Kristusovega učlovečenja in vstopa v zgodovino. Vendar je uporaba evhemerističnih prijemov za utemeljevanje Kristusovega božanstva izjema (najti jo je le pri Justinu Mučencu – v obrisih – in pri Arnobiju, kjer predstavlja pomemben argument v razpravi). Veliko raje so tovrstno kritiko mitov rabili za diskreditacijo poganskih bogov in kulta, česar je tudi pri Arnobiju veliko več (kot – pogojno rečeno – pozitivne rabe evhemerizma).

Kot rečeno, je evhemerizma veliko več pri latinskih apologetih. To je pogojeno z dejstvom, da je pri Grkih prevladal odklonilen odnos do Evhemerove osebe, ki so mu prilepili oznako *ἄθεος* in mu odkazali mesto med drugimi antičnimi brezbožniki, kakršni so bili sofist Prodik, lirski pesnik Diagora (5. stoletje pr. Kr.) in kirenaik Teodor iz Kirene (4. in 3. stol. pr. Kr.). Zatorej ne preseneča, da grški krščanski pisci ne kažejo skoraj nobene afinitete do evhemerizma. Le »krščanski Filon« Klement Aleksandrijski se o antičnih »brezbožnikih« izraža z neke vrste priznanjem, saj zapiše, da so »živeli razumno in spoznali napake

³ Prim. Fusillo 1996, 236.

⁴ Tako Thraede 1966, 881.

mitologije« (prim. *Protreptik* 2, 24, 2); podobno misel po enem svojih glavnih virov povzema Arnobij.

Povsem drugače je bilo seveda v Rimu, kjer je plodna tla za evhemerizem ustvarila že bistveno drugačna narava rimske religije, veliko vlogo pa je odigralo tudi dejstvo, da je prevod *Svetega napisa* oskrbel kar »prvi rimski Homer« Enij, ki je bil obenem najljubši pesnik velikega Marka Tulija Cicerona. Vse to je zagotavljalo evhemerističnim elementom pomembno mesto v tvornosti afriških krščanskih apologetov. Ciceron jim je dal dobro izhodišče s svojo – popreproščeno – opredelitvijo evhemerizma, kot jo je zapisal v prvi knjigi *De natura deorum*: *Quid, qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos quos nos colere precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus et secutus est praeter ceteros Ennius; ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum* (*De n. d.* 1, 119).

II

Tisti krščanski spisi ali bolje odlomki spisov, ki kažejo evhemeristične poteze, posegajo večinoma po nekaterih stalnih argumentih, s katerimi dokazujejo človeškost udov poganškega panteona. Delna izjema je tu Arnobij, ki mu apoteoza ne služi samo kot argument proti čemu, marveč tudi za inkarnacijo Jezusa Kristusa, kar sem že omenil.

Prvi in najpomembnejši *locus communis* je opozarjanje na to, da so se t. i. bogovi rodili kot ljudje, precej nespodobno živeli in da so kot ljudje tudi umrli. Tu pride prav Ciceronova opomba o Jupitrovem grobu na Kreti, Laktancij pa za dokaz, da je bil Saturn zemljan, mobilizira celo Vergilija: *Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat* (*Georg.* 2, 538; Laktancij navaja v *Div. inst.* 1, 13, 13). Nadalje avtorji kar tekmujejo, kdo bo nanizal več podrobnosti in protislovij iz življenja posameznih bogov - priročen je posebej Eskulap; tako že pri Tertulijanu in Minuciju Feliksu, Laktancij pa pravi o njem: *Aesculapius et ipse non sine flagitio Apollinis natus [...] [m]ortem sane habuit clariorem, quod a deo meruit fulminari* (id. 1, 10, 1). Prav dokazovanje izprijenosti udov panteona nasprotnikov je temeljni prijem za Arnobija, ki v tem sledi svojemu afriškemu predhodniku Tertulijanu.

Drug priljubljen argument, povezan s prvim, je bilo historiziranje - vpenjanje rimskih bogov v zgodovino. Zato so pri latinskih piscih z Avguštinom vred nenavadno veliko vlogo igrale natančne genealogije, s katerimi naj bi spet pokazali človeškost poganških bogov, v skladu s Tertulijanovo mislijo, da so, če je človek »prvi vladar«, za katerega ima

on Saturna (*Apol.* 10,6), ljudje vsi njegovi nasledniki. Zato je Laktancij skoraj pretiran napor posvetil temu, da bi našel še kakega Saturnovega prednika, kar mu slednjič uspe. Ker Evhemer in Enij o njem (= o Uranu) govorita, Vergilij pa ne (glej *Georg.*, 2,538), naj bi po Thraedeju⁵ prvima dal celo prednost pred slednjim, vendar to v besedilu ni izraženo; vsaj jasno ne.

Tretji priljubljeni evhemeristični argument so sezname ljudi *pro diis cultorum*, kakršna imata med drugim že Diodor in Ciceron. Na teh seznamih najdemo več ali manj vedno ista imena.

III

Vse navedene evhemeristične prijeme rabi že oče latinske teologije Tertulijan. Kot bistveno posebnost njegovega evhemeriziranja Thraede navaja, da ga je »dosledno apliciral na Rim«⁶ in iz človeške – grešne – narave dokazoval tudi tako rekoč apriorno grešnost Rima, česar si pri večini latinskih krščanskih pisateljev ni mogoče misliti. Omenjena poteza je dobro vidna že v *Apologetiku*. Botroval ji ni zgolj Tertulijanov v veliki meri militanten odnos do rimske dediščine (pri katerem sicer pogosto obstaja razkorak med teologovimi izjavami in dejanskim stanjem), pač pa se je presneto dobro zavedal, na kako spolzkih tleh se kot kristjan nahaja, če napada apoteozo kot tako. Zato se je na moč potrudil prikazati bogove kot moralno slabe.

Zelo rimski je Tertulijan tudi s svojim nagnjenjem k historiziranju mitov in genealogiji. Meni pač, da mu lahko ravno postopek historizacije pomaga prikazati rimske bogove in druge pobožanstvene ljudi kot moralno skrajno problematične osebe in jih s tem degradirati, ne da bi škodil krščanskemu nauku.

Na očitek, da kristjani ne častijo bogov in ne sodelujejo pri cesarskem kultu, odgovarja: *Deos vestros colere desivimus, ex quo illos non esse cognovimus* (*Apol.* 10,2). Ker namišljeni sogovornik še vztraja, da rimski bogovi obstajajo, se Tertulijan začne sklicevati na človekovo *conscientiam*, ki da bi tudi kristjane obtoževala, *si poterit negare, omnes istos deos vestros homines fuisse* (*id.*, 10,3). V desetem poglavju *Apologetika* bo torej Tertulijan skušal dokazati človeškost rimskih bogov in pri tem kajpak rabil evhemeristične prijeme.

Prvi argument so izročila prejšnjih rodov, ki pričajo o mestih, v katerih naj bi se bogovi rodili, o pokrajinah, v katerih so delovali in v katerih – brez česar ne gre – *etiam sepulti demonstrantur* (*id.*, 10,4). Sledi

⁵ Ibidem, 884.

⁶ Ibidem, 887.

evokacija avtoritet: *Saturnum itaque, quantum litterae, neque Diodorus Graecus aut Thallus, neque Cassius Severus aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator eiusmodi antiquitatum aliud quam hominem promulgaverunt* (id., 10,7). Ker je Kartažan že prej izrazil misel, da *ante Saturnum deus penes vos nemo est* in še *Itaque, quod de origine constiterit, id et de posteritate conveniet* (id., 10,6), lahko sklepa, da so, ker je po pričevanju avtoritet človek Saturn, ljudje tudi vsi bogovi.

S tem dokazom je vsaj v svoji optiki dobil bitko, vojne še ne. Vzemerja ga namreč, kako so lahko bili ti smrtniki prišteti med bogove, če se vendar celo pogani zavedajo in si ne upajo tajiti, da so bili v resnici ljudje.

Zatorej se mu zdi pomembno poudariti, da postanejo, ker je Bog *perfecit omnia in imperfectum non potuit esse*, kakršni koli bogovi nepotrebni, saj so ljudje neumni, če jim ni jasno, da *ipsum Iovem, quae in manu eius impositis, fulmina timuisse; item omnem frugem ante Liberum et Cererem et Minervam* (11,6).

Gre pa še dlje in vzame pod drobnogled »zasebno življenje« bogov (kar bo ravno tako postal kanon v latinski apologetiki), ki je tudi pri poganskih Rimljanih vzbujalo ničkoliko pomislekov in pripravljalo plodna tla evhemerizmu. Tertulijanu tako ni težko ugotoviti, da so bili bogovi *impium quique in parentes, et incesti in sorores, et maritarum adulteri, et virginum raptores, et puerorum contaminatores, et qui saeviunt, et qui occidunt, et qui furantur, et qui decipiunt, et quicumque similes sunt alicuius dei vestri, quem neminem integrum a crimine aut vitio probare poteritis, nisi hominem negaveritis* (11,12).

V to vrsto sodi slednjič še opozorilo na zločinskost rimskega eponima Romula, o čemer govori Tertulijan v spisu *De spectaculis* (5,5s.), kjer najprej pokaže na rop Sabink in nato na bratomor, ki je po njegovem mnenju nekak rimski »izvirni greh«, zato ne more biti – čeprav govori izrecno le o izvoru iger Consualia, vendar gotovo misli na ves Rim – nič, kar je rimskega, dobro: *Facit enim et hoc ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium a malo, ab impudentia, a violentia, ab odio, a fratricida institutore, a filio Martis*. Tovrstni pasusi so padli na plodna tla predvsem pri Avguštinu, ko se je na moč trudil desakralizirati rimsko preteklost v *Božjem mestu*.⁷

Zdaj, ko je bogove moralno diskvalificiral, Tertulijan z nasmehom na ustih priznava: *Sed, ut omittam huius indignitatis retractatum, probi et integri et boni fuerint!* (11,15). In še zadnji udarec: ker je pokazal, da bogovi niso niti potrebni, saj za vse na tem svetu skrbi pravi Bog, niti brezmadežni, more pribiti: *Atquin, ut homines illos fuisse non potestis nega-*

⁷ O Avguštinovem razmerju do apologetskega izročila gl. denimo O'Daly 2004, 39-52.

re, etiam istae accedunt, quae nec deos postea factos credi permittunt (11,13). Omembe vredno je še, da ga čudi, kako so Rimljani za deifikacijo izbrali take mazače in pokvarjence, ko bi si vendar lahko vzeli za zgled *de sapientia Socratem, de iustitia Aristiden, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycraten, de copia Croesum, de eloquentia Demosthenen* (11,15). Celo v Rimu je bila vrsta mož, ki bi mirne duše posekali vsakega od nezmožnih in prešuštnih bogov: *Quis ex illis deis vestris gravior et sapientior Catone, iustior et militatior Scipione? Quis sublimior Pompeio, felicitior Sylla, copiosior Crasso, eloquentior Tullio?* (11,16).

Tertulijanu se je zdelo ob historizaciji rimskih bogov pomembno izdelati njihov kar najpodrobnejši rodovnik, da bi tako lažje dokazoval njihovo človeško bistvo. Že prej sem navedel njegovo misel, da velja tisto, kar velja za prednike, tudi za potomce; torej so bili vsi bogovi ljudje, če je bil človek njihov prvi predstavnik.

Za prvega vladarja šteje Saturna in v *Apologetiku* zagotavlja: *Si homo Saturnus, utique ex homine* (10,9). Težava pa je nastopila, ker naj bi izšel Saturn *de Caelo atque Terra*. S tem vprašanjem so se kristjani veliko ukvarjali. Tertulijan ponudi enak izhod kot nekaj pozneje Minucij Feliks, saj se sklicuje na rekla iz ljudske govornice, ko pravi: *Quis enim non caelum ac terram patrem ac matrem venerationis et honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti vel ex inopinato apparentes de caelo supervenisse dicuntur* (ibidem). In res v rimskem izročilu zemlja velikokrat nastopa kot mati (Junij Brut, Devkalion in Pira!).

Od ostalih za Tertulijana značilnih domislic v zvezi z rodovnikom rimskih bogov naj navedem samo vprašanje, ki ga bistroumno zastavlja v zvezi z znanim Saturnovim skopljenjem očeta Urana: *Sed et unde <ad> castrandum fa<l>x illi, hoc sa<ne aevo>? Nondum enim Vulcanus artifex ferri* (*Ad nationes* II, 12,11).

Če sklenem, je Tertulijan kot prvi latinsko pišoči krščanski evhemerist izoblikoval vse bistvene smernice, po katerih se je v prihodnjih dveh stoletjih gibala krščanska polemika zoper poganske bogove. Pri njem je moč najti tako sklicevanje na poganska izročila (kar izpili Laktancij) kot historiziranje in degradacijo bogov, s tem v tesni zvezi pa velik interes za vprašanja kronologije panteona, kar nadgradijo še prihodnji pisci.

IV

Skoraj sočasno z nastankom Tertulijanovega *Apologetika* je svoj dialog *Oktavij* napisal drugi afriški teološki pisatelj Mark Minucij Feliks. V tem dialogu je enaindvajseto poglavje v celoti posvetil vprašanju izvo-

ra bogov in že v uvodu evociral kar samega Evhemera. Takole pravi (21,1): *Ob merita virtutis aut muneris deos habitos [sc. homines] Euhemerus exsequitur, et eorum natales, patrias, sepulcra dinumerat et per provincias monstrat, Dictaei Iovis et Apollinis Delphici et Phariae Isidis et Cereris Eleusinae. Prodicus adsumptos in deos loquitur, qui errando inventis novis frugibus utilitati hominum profuerunt. In eandem sententiam et Persaeus philosophatur et adnectit inventas fruges et frugum ipsarum repertoires isdem nominibus, ut comicus sermo est 'Venerem sine Libero et Cerere frigere.' Alexander ille Magnus Macedo insigni volumine ad matrem suam scripsit, metu suae potestatis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote secretum: illic Vulcanum facit omnium principem, et postea Iovis gentem.*

Ta navedek je zelo zanimiv iz več razlogov. Prvi stavek takoj prikliče v spomin podobno Tertulijanovo misel, da *Omnes istos deos vestros homines fuisse* (Apol. 10, 4). Nadalje se Minucij Feliks (oziroma njegov Oktavij) sklicuje ob Evhemeru, ki je večini veljal za zgodovinarja, še na filozofa Prodika in Perzaja ter nekoliko presenetljivo na Aleksandra Velikega. O Evhemeru pravi, da *ob merita virtutis aut muneris deos habitos Euhemerus exsequitur, et eorum natales, patrias, sepulchra dinumerat*. Navaja še Prodikovo tezo, da so bili med bogove povzdignjeni tisti ljudje, ki so iznašli kaj novega in s tem koristili človeštvu, medtem ko naj bi Aleksandru Velikemu neki svečenik razkril skrivnost *de diis hominibus*.

Enaindvajseto poglavje obravnava tudi klasične teme: opozarja na to, da so znani rojstni kraj, domovina in celo grobovi bogov, kar vse priča o njihovi človeški naravi, slednjič pa še na njihovo pregrešno življenje, ki jih je vodilo do *tristes exitus*.

Končno natrese Minucij Feliks ob koncu poglavja še nekaj primerov v obliki kataloga po božje čaščenih smrtnikov, kjer rabi same tudi od drugod znane figure: *Castores alternis moriuntur, ut vivant: Aesculapius, ut in deum surgat, fulminatur: Hercules, ut hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur* (Minuc. 21, 9). Z bogovsko genealogijo se nato ukvarja v 23. poglavju, potem ko je že v enaindvajsetem kot Tertulijan za *principem* rodu bogov razglasil Saturna, o katerem naj bi se vsi strinjali, da je bil v resnici človek.

V

Kar zadeva naslednjega afriškega apologeta Arnobija, je o njem znano, koliko truda je – predvsem v drugi knjigi svoje apologije *Adversus nationes* – posvetil izdelavi antropologije, ki bi kar najbolje odrazila vso šibkost človeka znotraj stvarstva.⁸ Posebno skrb je posvetil tudi zavrnitvi

⁸ O tem gl. Maver 2007.

možnosti, da bi bile zgodbe o poganskih bogov zgolj prisposodbe in bi jih bilo treba razumeti alegorično, kot so se trudili dokazati zlasti stoiki in nekateri novoplatoniki. Ves napor je imel en sam cilj: podkrepiti evhemeristično tezo o tem, da so bili poganski bogovi ljudje, pri čemer se je Arnobij sicer edini spogledoval s platonističnim pojmovanjem bogov tradicionalne religije kot stvaritev vrhovnega Boga, kar pa ob tertulijanovskem opozarjanju na hudo moralno oporečnost naslovnikov kulta nasprotnika ni moglo bistveno škoditi njegovemu cilju, v kolikor ga ni celo krepilo. S pomočjo epikurejsko obarvane podobe vrhovnega božanstva mu je namreč uspelo narediti prepad med slednjim in med njegovimi stvaritvami, četudi bi bile, kakor je to v *Timaju*, nesmrtno. Celó več: ko bi bogovom povsem odrekel obstoj, bi odvezel sleherno utemeljenost svoji razlagi Kristusovega božanstva.

Pri izpričevanju človeškosti bogov rabi pisec tradicionalne prijeme svojih predhodnikov: sklicevanje na avtoritete iz davnine, poigravanje z rodovniki bogov in sezname *hominum pro diis cultorum*.

Kar zadeva avtoritete, je Arnobij v glavnem odvisen od Klementa Aleksandrijskega in njegovega *Protreptika*. Pri tem je opaziti njegovo posebno skrb, da bi dokazal zgodovinskost – tipičen postopek za Rimljana! – kar največjega števila mitov in potemtakem njihovih protagonistov – bogov.

S tem sta bogato posejani posebej četrta in peta knjiga. Najprej – v 4, 29, še preden se posveti pobijanju tez o tem, da so miti iznajdba pesnikov – izpove nekak evhemeristični kredo, ko zapiše: *Et possumus quidem hoc in loco omnis istos, nobis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse* [podčrtal A. M.] *monstrare, vel Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit, vel Nicagora Cyprio vel Pellaeo Leonte vel Cyrenensi Theodoro vel Hippone ac Diagora Meliis vel auctoribus aliis mille, qui scrupulosae diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt.*

Večina oseb s seznama je dobro znana. Posebno mesto zavzemajo omenjeni antični »ateisti« (Evhemer, Teodor, Diagora), med katerimi ni Prodika, ki ga navaja Minucij Feliks, iz preprostega razloga pač, ker ga pisec ni našel pri Klementu. Iz svojega je (glede na dikcijo očitno pod vplivom Ciceronovega mesta iz *De natura deorum*) dodal Enija in omembo njegovega latinskega prevoda *Svetega napisa*, ki je bil glavna referenca za Laktancija, in Leonta iz Pele. Tega omenja več krščanskih apologetov.⁹

V nadaljevanju poglavja Afričan našteje glavne teme evhemeristične kritike, kot so *Iovis res gestae*, *Minervae bella*, *quibus dolis Liber Indorum*

⁹ Prim. Barnard 1973, 373ss.

affectaverit regnum, cuius fuerit condicionis Venus ipd., k čemur se bom še vrnil.

Kar zadeva sklicevanje na zgodovinarje, je imel Arnobij predhodnika vsaj v Tertulijanu, ki je po argumente za človeškost bogov prav tako rad šel k njim, kot dokazuje že evocirano mesto iz *Apologetika* (10,7). Posebno pomembno se zdi Arnobiju najti potrditev zgodovinarjev za zgodovinsko resničnost mitov, ki so osnova misterijskih kultov, v katerih je pisec – podobno kot Klement in drugi apologeti – gledal najbolj sprevrženo obliko antičnega kulta in so mu bili ustrezni miti kronski dokaz izprijenosti bitij, ki so si jih njegovi nasprotniki drznili po božje častiti. V skladu s to tendenco je v peti knjigi obširneje prikazal le tistih pet misterijev (oziroma z njimi povezanih mitov), za katere je našel potrditev pri zgodovinarjih ali pa je sodil, da njihovo zgodovinskost dokazuje starodavnost nanje vezanih obredov (Klement v *Protreptiku* obširno obravnava več misterijev).¹⁰

V uvodu v peto knjigo Arnobij še enkrat zavrne domneve o izvoru mitov v pesniški domišljiji in obenem – po tihem – pojasni izhodišče svoje polemike: *Quid? Illa, quae historiae continent graves, seriae, curiosae quaeque in arcanis mysteriis traditis, poetarum sunt excogitata lascivia? Quae si vobis viderentur ineptiarum talium fabulae, neque in usu retineretis quaedam suo neque per cursus annuos laetitias exerceatis, ut festas neque ut rerum simulacra gestarum sacrorum conservaretis in ritibus* (5,1). Glavna opora so mu potemtakem *historiae graves*, v drugi vrsti pa še dolgoletni *usus* in ohranjanje mitološkega izročila *in ritibus*.

Z vprašanjem kronologije in rodovnika poganjskih bogov kot drugega tipičnega evhemerističnega postopka se je Arnobij spopadel na več mestih. Ko je moral odgovoriti na očitek nasprotnikov *novellam esse religionem nostram*, se sicer najprej sklicuje na Lukrecija in njegovo tezo o napredku človeške civilizacije (to prenese na religije) in opozarja na spremembe rimske ustave, vendar je glavni argument drugje. Nasprotnikom postreže z izračunom, ki dokaže, da njihovi bogovi pravzaprav niso kaj veliko starejši od krščanstva (le-to naj bi bilo na svetu po njegovem približno tristo let): *Et dii vestri non fuerunt ante milia annorum duo* (2,71). Če je Tertulijan s starejšimi apologeti vred začel bogovski rodovnik s Saturnom, Arnobij na njegov začetek postavlja Urana (oziroma Cela), ki naj bi mu Saturna rodila Hekata (to zvezo omenja večkrat, npr. še 3,29); nenavadno inačico so (npr. Kroll) razlagali s posebno priljubljenostjo podzemske boginje Hekate (ki sprva to ni bila) v Afriki. V zvezi s Saturnom tudi on zapiše trditev, da *Italia regnasse primum*, ki so jo, kot smo videli, ponavljali vsi latinski apologeti. Pri tem se – čeprav ne eksplicitno in manifestativno kot njegov domnevni učenec Laktancij

¹⁰ O Arnobijevem prikazu misterijev obširno piše Mora 1995.

– nasloni na Vergilija, pri katerem poišče izhodišče za nadaljnje računanje. Vergilij namreč poroča (*Aen.* 7, 48ss.), da so Saturnu na vladi sledili Pik, Favn in Latin. Le-tem pripiše vsakomur po sto dvajset let, ker *ultra negatur posse hominis vita produci* (ta omejitev se, zanimivo in brzkone zaradi sorodnih astroloških vzgibov, ujema z biblično: po vesoljnem potopu Bog omeji življenje ljudi na največ sto dvajset let; je pa redkim očakom, kot so Abraham, Jakob ali Job, dovoljeno živeti tudi dlje), kar nanese tristo šestdeset let. Tem sledi štiristo dvajset let vladavine kraljev iz Albe Longe, čeprav Vergilij govori o tristotih letih (*Aen.* 1,272). Končno prišteje približno tisoč petdeset let, ki jih analisti pripisujejo Rimu, in izpelje zmagoslaven sklep: *Ergo ab Iove, qui frater est Pici* (ker naj bi bil ta po Vergiliju Saturnov sin!) *quique pater est minorum et reliquorum deorum, anni ad haec tempora prope milia duo sunt* (2,71). Že prej je s podobnim namenom zapisal tudi: *Nam si verum est ex Saturno atque eius uxore Iovem cum suis fratribus procreatum, ante nuptias et partus Opis nusquam fuerat* (ključni argument latinskih apologetov!) *Iuppiter, [...] nusquam sali dominus, nusquam Iuno, quinimmo alius nullus genitoribus duobus exceptis caeli habitabat in sedibus, sed ex eorum concubitu concepti et nati sunt et spiritum hausere vitam* (2,70).

Ko je na ta način hudo zamajal domala celoten panteon, se je v tretji knjigi lotil še večjega meta – pod vprašaj je postavil samega Saturna, pri čemer si je obilno pomagal z besedno igro, pa tudi z od Cicerona znano zavrnitvijo metonimične razlage imen bogov: *Nam si tempus significatur hoc nomine, Graecorum ut interpretes autumnant, ut quod χρόνος est habeatur Κρόνος, nullum est Saturnium numen. Quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat deum, quod mensura cuiusdam est spatii in continua serie perpetuitatis inclusi?* (3,29). Zaključek, ki iz te domislice sledi, ne more biti drugačen kakor popolnoma triumfalen: *Atque ita ex ordine tolletur et iste caelestium, quem Caelo esse editum patre, magnorum esse procreatorem deorum, vitisatorem falciferum vetustas edidit prisca et minorum transmisit aetati* (ibidem). Arnobij resda z zase značilnimi retoričnimi prijemi, ki so jim tako njegovi poganski bralci kot bralci vseh stoletij lahko pripisali le malo prepričljivosti, doseže cilj, tako zaželen krščanskim piscem: »dokaže«, da ključni člen bogovskega rodovnika, ki ga za takega ima *vetustas prisca*, ni obstajal. Seveda ga to ne moti, da ne bi v eni poznejših knjig opozarjal na grdobije tega istega Saturna.

Nasploh je potrebno povedati, da Arnobij izjemno spretno izrablja nesoglasja med poganskimi teologi, kot jih imenuje, in na njih zgradi dobršen del svoje polemike. Seveda v tem ni brez predhodnikov – zlasti se je mogel opreti na Klementa – toda gotovo namenja tovrstnim ugovorom zoper poganski kult največ prostora. Šolski primer za njegovo ravnanje je opozorilo na prepir o številu Muz. Heziodovo »kanonično«

število devetih muz namreč nikakor ni bilo soglasno sprejeto. Sledeč *Protreptiku* Afričan navede nič manj kot pet variant: Eforovo, po kateri so Muze tri, Mnazeovo, po kateri so štiri, Mirtilovo, po kateri jih je sedem, Kratesovo (navaja osem Muz) in slednjič Heziodovo. Ker se za nameček pogani ne morejo dogovoriti niti o izvoru teh boginj (*Mnaseas est auctor filias esse Telluris et Caeli, Iovis ceteri praedicant ex Memoria uxore vel Mente*; 3,37), bo po Arnobiju pač tako, da *ista dissensio nihil scientium verum est, non ab rei veritate descendens, kajti si liquido sciretur, quid sit, una esset vox omnium et in eiusdem sententiae finem cunctorum pergeret et conveniret adsensio* (ibidem). Podoben učinek doseže zabavljanje čez čaščenje več bogov pod istim imenom ali enega boga pod več imeni in s tem povezan fingirani prepir petih Minerv o tem, kateri da je name-njena vernikova molitev.

Če nekaj besed posvetim še katalogom *hominum pro diis cultorum*, ki jih niso sestavljali le krščanski, marveč tudi poganski pisci, si bo najbolj poučno ogledati kar tistega iz prve knjige, ki ga pisec podaja, da bi ob njem pokazal, da ima Kristus še kako pravico do božanskih časti. Poganе opozarja, da tudi oni kot bogove častijo ljudi, in to take, ki so si pridobili bistveno manj zaslug za človeštvo kot Kristus. Libera častijo, ker jim je dal vino, Cerero, ker jim je dala kruh, Eskulapa, ker jim je dal zdravilna zelišča, Triptolema zaradi pluga, Herkula pa so med bogove povzdignili celo zgolj zato, ker je premagal številne razbojnikе in divje zveri. Medtem ko so Liber, Eskulap in Herkul del »železnega reperto-arja«, ko gre za navajanje primerov deifikacije ljudi, je uvrščanje Cerere in Minerve v to družčino precej nenavadno, saj sta sodili med bogove »višjega reda«, a povsem skladno s temelji Arnobijeve protipoganske polemike (ta skuša vse bogove prikazati kot – celo podpovprečne – ljudi). Na Cererino vlogo »dobrotnice« človeštva sicer v drugačnem kontekstu namiguje Tertulijan (ko v *Apologetiku* dokazuje, da ni mogla dati ljudem žita, ker ga je ob začetku sveta ustvaril Bog). Podobno kot drugi krščanski pisci se Arnobij sorazmerno pogosto vrača k obravnavi zgod in nezgod Libera (predvsem) in Herkula (zlasti ga zaposluje njegova tragična smrt), manj pozornosti od somišljenikov pa posveča Eskulapu. A to pravzaprav sodi že k moralni diskvalifikaciji bogov.

Da je uspel vpeti bogove v zgodovino, je seveda Arnobijev veliki met v polemiki – kot za vse latinsko pišoče apologete. A z njim še ni dospel do konca poti, lahko bi celo rekel, da se je znašel na dokaj spolzkem terenu. Kako nevarno je igračkanje z evhemerizmom za kristjana, je pokazala že Kelzova invektiva.¹¹ Tertulijan se je nevarnosti zavedel, zato se ni mogel zadovoljiti zgolj s tem, da izpriča človeškost bogov, temveč jih je moral še prikazati kot povsem skvarjene, zadnje izmečke

¹¹ Prim. Thraede 1966, 885.

človeškega rodu in se nato zmagoslavno retorično vprašati, kako neki se je moglo poganom primeriti, da so si izbrali za bogove tako neugledne predstavnike človeštva, ko bi vendar imeli odličnejših na izbiro.

Za Arnobija je položaj še bolj zapleten. Lahko bi celo rekel, da s tem, ko je sicer zelo učinkovito »počlovečil« poganški panteon, ni naredil še nič. Saj je vendar na samem začetku svojega spisa poskušal z ničimer drugim kot s seznamom *hominum pro diis cultorum* prepričati bralce, da kristjani niso neumni, ko po božje častijo človeka (in to takega, ki je bil pribit na križ). Ko bi ne sledil Tertulijanu in ne bi s prstom pokazal na dolgo vrsto bogovskih pregreh, bi ostala njegova žolčna zavrnitev poganstva kljub vsej avtorjevi zgovornosti strel v prazno (saj bi mu lahko nasprotniki – retorično kot on njim – odvrnili, da ni pač nobene razlike med krščanskim tesarjevim sinom in njihovimi εὐεργέται, ki so jih postavili na oltar). Res je, da je bilo veliko opravljenega že s tem, ko je povsem odklonil antropocentrizem večine (poganskih in krščanskih) mislecev in izrisal dokaj mračno podobo človeka, vendar je prave sadove svojega pisanja lahko utrgal šele z neusmiljenim postavljanjem božanstev pred sramotilni steber.

Seveda ni pri tem domislil ničesar bistveno novega, ničesar, česar ne bi v tej ali oni obliki našel pri katerem od svojih predhodnikov, bodisi da so bili krščanski ali poganski – kritika homerskega antropomorfizma je navsezadnje od Arnobija starejša kakih osemsto let, zelo prav pa so mu utegnili priti tudi novejši avtorji kot kak Lukijan.

Bistvene posebnosti traktata *Adversus nationes* bo zatorej potrebno iskati v obdelavi (znanega) gradiva. Z vsebinskega vidika je največ pozornosti pritegovala kritika misterijev,¹² ki sicer ravno tako ni izvirno Arnobijeva (pred njim se ji je v *Protreptiku* na dolgo posvetil Klement, pa naj je Arnobij od njega odvisen, kot domneva večina filologov, s von Albrechtom vred, ali ne, kot je v novejšem času zatrdil Mora). Ima pa zanj nesporno velik pomen, ker je njegovo izhodišče nenazadnje neusmiljen napad na poganski kult, šele potem sledi vse drugo. S čimer ni nič narobe; ravno z zavračanjem obredja so si kristjani nakopali največ jeze, in dokazati je bilo potrebno, da s svojim ravnanjem bližnjih ne spravljajo v nesrečo.

Končno se ob moralni diskreditaciji bogov lepo pokaže narava Arnobijevega pisanja. Po eni strani v tem, da mu pride prav sleherni argument, neodvisno od tega, kje ga najde, po drugi strani v njegovi nepopustljivosti do poganstva. Pri tem mu ni prav nič do tega, da bi koga za kaj pridobil: uživa v boju.

Kratek pregled Arnobijevih opozoril na napake bogov mimo vrste začenjam z motivom, ki je v rimsko (in krščansko) izročilo prišel nepo-

¹² Mora, o. c.

sredno od Evhemera ali vsaj od Enija. Gre za trditev, da je bila boginja Venera (mati rimskega naroda!) za zemeljskega življenja prostitutka ali kar začetnica prostitucije. Arnobij – kar dvakrat – sprašuje, *numquid rege a Cyprio, cuius nomen Cinyras est, dilectam meretriculam Venerem* [podčrtal A. M.] *divorum in numero consecratam?* (4,24). Na dlani je, da je v takšni obliki trditev povzel po Klementu, ki pravi: οὐ γὰρ με ὁ Κύπριος ὁ νησιώτης Κινύρας παραπέσαι ποτ' ἄν, τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην μαλγῶντα ὄργια ἐκ νυκτὸς ἡμέρα παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρηνη πολίτιδα (*Protrept.* 2,13,4). Vendar gotovo ni moč spregledati podobnosti s fragmentom iz Enijeve priredbe, ki ga navaja Laktancij v svoji apologiji: *Quae* [sc. Venus] *prima, ut in Historia sacra continetur, artem meretriciam instituit auctorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato corpore quaestum facerent: quod idcirco imperavit, ne sola praeter alias mulieres inpudica et virorum adpetens videretur* (*Div. inst.* 1,17,9s.).

Pri opozarjanju na slabosti bogov je tudi sicer osrednji poudarek seveda na spolnih zablodah. Kar zadeva Jupitrovo teologijo, kot prvi argument zoper njegovo čaščenje navaja kar dejstvo, da se je – čeprav *tremefaciens caelum* – rodil iz moža in žene in bil celo dojen (4,21) – ne ravno nenevaren dokaz za kristjana. Seveda pa glavna pozornost prejkoslej velja najpripročnejši temi – legendarnim Jupitrovim spolnim prestopkom, nad katerimi so se zmrdovali že filozofi davnine. Pomembnost dokazuje med drugim to, da Arnobij kar dvakrat (v 4,22 in v 5,22) kataloško našteje pregrešne zveze najvišjega boga. Samim znanim mitom (Latona, Leda, Alkmene, Semela, Maja) sledi moralistično spraševanje poganov, kako neki morejo častiti boga, ki se ne zadovolji z eno ženo, *cum nobilitas eam commendaret tanta, facies, os, dignitas et ulnarum nivei marmoreique candores?* Svojo misel podkrepi z značilno ugotovitvijo, da imajo navado ljudi, ki počnejo takšne reči, kaznovati, Jupitra pa – ob tem, da vedo za njegove na las podobne prestopke – celo častijo.

Mitološka zgodba, ki naj bi Jupitrov moralni lik najbolj umazala in ji zategadelj pisec posveti največ pozornosti, je mit o njegovi pregrešni ljubezni do Cerere, iz katere se je rodila Prozerpina; kot nekak odmev se z vsemi svojimi (tudi kultnimi) posledicami vleče skozi zadnje štiri knjige Arnobijevega spisa. Ob njej lahko razvije celo vrsto poudarkov, ki sicer niso nič novega, in jo vzame med drugim za zgled, ob katerem zavrne alegorezo (ker je navsezadnje podlaga nekaterim najbolj znanim grškim misterijskim kultom).

Razen spolnih zablod v okviru razkrinkavanja ajtionov kultov pisec Jupitru naprti zmotljivost, ker ga kralju Numu uspe prelisčiti, priča za njegovo sramoto pa je celo zgodovinar Valerij Antiat. Klasično evhemeristično je avtorjevo opozorilo na Jupitrov grob (ki ga ni pozabil

omeniti skoraj nihče, ki je vsaj malo povohal evhemerizem; Arnobij ga omenja v 4,14) in na njegovo »skrito« življenje na Kreti pod budnim očesom Kuretov.

Arnobij jasno ne more prizanesti niti Saturnu. Kako relativira njegovo vlogo v bogovskem rodovniku, sem že nakazal. Podobno kot Tertulijan pa se spotakne ob njegovem neslavnem ravnanju z očetom: *Numquid [sc. a nobis dicitur] parricidii causa vinctum esse Saturnum et ab huius diebus statis, vinculorum ponderibus et levari?* Apologetom seveda niso neznane – le v rimskem slovstvu prisotne – posledice njegovega padca: *Numquid pulsum a nobis senem Italorum delituisse in finibus, et quod tutus fuisset a filio, nomen Latio inposuisse pro munere?* (oba odlomka v 4,24).

Venero nadalje razglasi za prostitutko (kot sem pokazal) in precej prostora nameni njenemu prešuštvu z Marsom, omenja Merkurjevo tatinstvo in Eskulapovo smrt zaradi pohotnosti in lakomnosti. Vse sodi v skupno evhemeristično zakladnico.

Z Eskulapom sem v bistvu zajadral med tako imenovane bogove »nižjega reda«, dasi prav pri Arnobiju zaradi njegove splošne tendence ni nobene vidne črte, ki bi obe skupini ločevala (kot je to predvsem pri skoraj sočasno pišočem Laktanciju), razen morda seznamov *hominum pro diis cultorum*, kjer prevladujejo – vendar na njih niso izključno – pripadniki »nižje« skupine (tako v 3,39, kjer se pojavljajo Herkul, Romul, Eskulap, Liber in Enej; v prvi knjigi navaja na enakem seznamu tudi Minervo in Cerero!). Omeniti velja predvsem Herkula, ki ga Arnobij poskuša spodkopati z ugotovitvijo, da je bil v sramotnem suženjstvu v Sardah (4,25) in s trikratnim omenjanjem njegove mučne smrti (1,41; 4,25; 4,35, kjer naj bi se po Krollu vsaj posredno opiral na Sofoklove *Trahinke*¹³).

S povedanim zdaleč nisem izčrpal niti manjšega dela Arnobijevih kritik – po njegovem – brezbožnih mitov. To se mi niti ni zdelo potrebno, ker je ilustrativno gradivo več kot dovolj za to, da bi postal jasen Arnobijev temeljni namen, to je dokazovanje, da so bogovi ne samo ljudje, pač pa tudi ljudje, ki bi prej sodili v ječo ali na morišče kot v panteon. S temi dokazi je svoji protipoganski polemiki dal nujno dopolnitev svojemu (bolj ali manj uspešnemu) počlovečenju istih bogov.

VI

Pravi razlog, zakaj je bila omenjena dopolnitev nujna, so bili nenavadni prijemi, ki jih je Arnobij uporabil, da bi zavrnil poganski očitek o čaščenju človeka – in to sramotno usmrčenega – kot boga.

¹³ Kroll 1918, 80.

Takoj na začetku bo potrebno povedati, da Arnobijevo obravnavanje omenjenega očitka, ki zadeva pravzaprav jedro krščanstva, ne samo niti približno ne dosega obsega besedila, v katerem se avtor spopada s poganskim bogočastje, marveč niti ni bilo tako uspešno kot njegovo obratno početje. Da je temu tako, se vidi po preprostemu dejstvu, da si je moral pri reševanju zagat pomagati z dvema postopkoma/prijemoma povsem nasprotnega predznaka: najprej z evhemerizmom, nato z doketizmom.

V 1,36 se Arnobij loti odgovarjanja na celo vrsto očitkov, ki jih kot besede svojih nasprotnikov povzame takole: *Sed non, inquit, idcirco dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis deum, sed quod hominem natum et, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemptum et deum fuisse contenditis et superesse adhuc creditis et cotidianis supplicationibus adoratis.* Tovrstni očitki so kajpak lahko prihajali predvsem iz izobrazenskih vrst, ki kristjanom niso mogli zameriti njihovega monoteizma, jim je pa bilo toliko bolj nerazumljivo čaščenje na križu usmrčenega človeka.

Arnobij se v svoji maniri oprime prvega argumenta, ki mu pride na misel. Ugotovi, da pogani sami častijo vrsto bogov, o katerih je splošno znano, da so bili sprva ljudje, zato jim z užitek zabrusi: *Quid enim, vos hominem nullum colitis natum?* In celo več: *Quinimmo non omnes* [podčrtal A. M.], *quos iam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero et caelo sideribusque donastis?* (oboje 1,37). To je sicer dober argument proti poganstvu – in ga Arnobij uspešno izkoristi v vseh njegovih razsežnostih – nekoliko manj pa je uporaben, če hoče kristjan dokazati utemeljenost svojega bogočastja.

Čeprav je na to, da se je Arnobij zanj kljub čerem, ki se jih je bržčas zavedal, odločil, nemalo vplivala njegova lastna predstava o Kristusu. V njem je pač videl predvsem dobrotnika in učitelja ljudi, ki je kazal svojo dobroto v glavnem na dva načina: s številnimi čudeži (posebej ozdravitvami) in s poučevanjem človeštva o naravi sveta, Boga in človeka. Pri tem je sicer Arnobij v marsičem na liniji krščanskega *main stream*, nerazvita pa – kot pri mnogih latinskih apologetih, ki so se vendarle predvsem branili pred poganskimi očitki in manj razvijali teologijo (tudi Tertulijana bi v apologetskih spisih komaj smeli imeti za izjemo) – ostaja njegova misel o pomenu križanja (ne pa vstajenja, v katerem le vidi dober obet za vse ljudi), tako da se, ko govori o njem, predvsem opravičuje in se sklicuje na prav tako sramotne smrti drugih velikih mislecev. Ker pri podobi dobrotnika in učitelja Arnobij ostane tudi potem, ko ga od evhemerizma že zanese k doketizmu, je na dlani, da se njegova predstavitev Kristusa dobro prilega kar od samega Evhemera izvirajočim likom dobrotnikov človeštva (Urana, Kronosa in Zeusa), ki so si zaradi svojih zaslug zaslužili biti prišteti med bogove.

Tako ni čudno, da se Arnobiju Kristusa ne zdi pregrešno postaviti ob bok Liberu, darovalcu vinske vrte, Eskulapu, ki je ljudem dal zdravilne zeli, ali Minervi, ki je na svet prinesla oljko.

Toliko bolj – poudarja Arnobij – je vredno izkazovati božanske časti nekomu, ki je razodel ljudem skrivnosti Boga in sveta, ki je razložil vrsto fizikalnih pojavov (npr. *cur luna semper in motu* – spomniti velja, da se pri Evhemeru oziroma Diodoru Uran prvi ukvarja z astrologijo!) in ki je človeštvo pripeljal k luči resnice (1,42). Sledi sklicevanje na njegove številne čudeže: hromim je dal hoditi, slepim videti, ozdravil je bolne, in sicer, kot posebej poudari Arnobij, brez kakršne koli rabe zeli ali zdravil. Potrebno se mu zdi tudi pokazati na Kristusovo prednost pred velikimi zdravniki davnine, ki jih v 1,52 našteje v kataloški obliki. Posebej opozori še na njegovo izganjanje demonov (1,51) in na binkoštni čudež, ki ga pripiše neposredno njemu. Po vstajenju se svojim zvestim učencem prikazuje vse do danes.

Do tukaj – in v bistvu še naprej – gre vse lepo po evhemerističnih tirnicah, tako da Kristus v vlogi dobrotnika ljudi večkrat nastopi tudi v drugi knjigi, kot tisti, ki potrjuje resničnost Arnobijevega dušeslovja (čeprav je bilo dovolj jasno pokazano, da mu Arnobij tam v usta polaga predvsem Platonove misli).¹⁴ Končno je tak še kot tisti posrednik, ki ljudem omogoči, da s spoznanjem njegovega nauka kljub *medietas* svoje duše dosežejo neumrljivost – nov poudarek neprecenljive vrednosti za Afričana.

Zdi se torej, da se evhemeriziranje Kristusa malokateremu piscu tako prilega kot ravno Arnobiju. Zatorej ne preseneča – zlasti v okviru nerazvite kristologije apologetov ne – vsaj za današnjega bralca banalno opravičevanje križanja s smrtjo drugih pomembnih osebnosti antike, ki jim pa kljub temu ni odvzela njihovega pomena. Najprej se sklicuje na človeške primere (Pitagora, Sokrat ali Regul), nato preide kar k bogovom: *Nonne Liberum et vos patrem membratim ab Titanis dissipatum fanorum consecratione mactatis? Nonne Aesculapium medicaminum reportorem, post poenas et supplicia fulminis, custodem nuncupavistis et praesidem sanitatis, valetudinis et salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis hostiis et ture invitatis incenso, quem ipsum vos fertis vivum arsisse [post poenas] et concrematum in funestis busticetis?* (1,41). Pripomniti velja, da se denimo Minucij Feliks v svoji nebogljenosti, kako pojasniti skrivnost križa, ni domislil niti tako cenene argumenta.

So pa vprašanja, ob katerih evhemeristični koncept odpove. Ni namreč dovolj samo izenačiti Kristusa s poganskimi bogovi – dobrotniki, treba mu je zagotoviti mesto visoko nad njimi. In čeprav je bilo razvidno, da Arnobiju veliko bolj leži negativno odgovarjanje na ta

¹⁴ Gl. Maver 2007, 27s.

izziv – s popolno moralno degradacijo poganskih bogov – se je kljub vsemu moral že zaradi svoje antropologije (ki naj bi jo ljudem razodel prav Kristus) oprijeti še drugačne argumentacije. Pri tem ni imel sreče, ker je segel po evhemerizmu ravno nasprotnemu doketizmu.¹⁵

VII

Naj dodam nekaj besed še o Luciju Celiju Firmijanu Laktanciju, ki sem ga na mnogih mestih že omenjal. Je namreč - ob Diodoru Sicilskem - glavni vir za poznavanje Evhemerovega spisa, natančneje njegove Enijeve latinske predelave. Nanjo se pogosto opira v prvi knjigi svojega spisa *Divinae institutiones*, kjer napada rimsko mnogoboštvo. Ob tem navaja ne samo Enija, marveč tudi Ciceronove spise.

Laktancij hoče predvsem pokazati bistveno razliko med edinim Bogom in (nepravimi) poganskimi bogovi. Tako v 1,11,39 zavrača vrhovno Jupitrovo božanstvo: *Vana igitur persuasio est eorum, qui nomen Iovis summo Deo tribuunt. [...] Iuppiter enim sine contubernio coniugis filiaeque* (mišljena sta templja Junone in Minerve na Kapitolu) *coli non solet.*

Seveda se ne omeji le na Jupitra, temveč se sistematično loti »razkrinkavanja« vseh bogov, pri tem pa obilno rabi zgoraj navedena tipična sredstva. Opozarja na Jupitrovo človeško življenje in smrt (1, 11, 45s.), kjer - ob sklicevanju na Enija - sklene: *sepulchrum eius est in Creta, in oppido Grosso, et dicitur Vesta hanc urbem creavisse*; navede tudi domnevni nagrobni napis *ŽAN KRONOU* (Zevsu, Kronosovemu sinu).

Laktancij nadalje v istem okviru revitalizira Evhemerovo temo o Zevsovi ustanovitvi Uranovega kulta kot prvi apoteozii kakega smrtnika in bistrourmno izoblikuje sklep: *Cui ergo sacrificare Iuppiter potuit nisi Caelo avo, quem dicit Euhemerus in Oceanio mortuum et in oppido Aulacia sepultum?* (id. 1, 11, 65). V novejšem času so nekateri v tej revitalizaciji Evhemerove teme videli Laktancijevo kritiko Dioklecijanovega tetrarhičnega sistema. Tako naj bi Saturnovi »zlati dobi«, ko še ni bilo pobožanstvenja smrtnikov in je še vladal monoteizem, ustrezala vlada utemeljitelja principata Avgusta. Po drugi strani naj bi bil Dioklecijan (ki se je tudi res štel za Jupitrovega potomca) podoben Jupitru in njegovi uvedbi politeizma (do katere je prišlo z uvedbo kulta njegovega deda in očeta).¹⁶

Nekaj je bilo že rečenega o Laktancijevem prizadevnem urejanju genealogije bogov, pri čemer seže po domnevnih Orfejevih fragmentih, Vergiliju in Enijevem *Euhemeru*. V slednjem »prvi kralj« ni Saturn (oz.

¹⁵ Podrobneje o tem Quasten 1986, 390.

¹⁶ Tako predvsem DePalma Digeser 2000, zlasti 19-45.

Kronos), kakor piše mdr. tudi Tertulijan, marveč seže še eno generacijo nazaj, do Urana (*id.*, 1,13,14). V 1,11,61 v svoji genealoški vnemi zavrača domiselno Minucijevo razlago dejstva, da se Saturn imenuje *Caeli filius*, in pravi: *Apparet ergo non ex caelo esse natum, quod fieri non potest, sed ex eo homine cui nomen Urano fuit.*

Laktancij na podlagi iz Cicerona pobranih paberkov poskuša pokazati, da se je pravzaprav že ta globoko veren pogan zavedal človeškosti in deificiranosti ne samo bogov »drugega reda«, kot so bili Herkul, Dioskura ali Eskulap, marveč tudi njihovih pomembnejših vrstnikov. S tem ukinja v evhemerističnem izročilu precej nejasno in sramežljivo, a vendarle navzočo delitev bogov na dve vrsti, na »prave« in »neprave«, ki jo ima sam Evhemer, in jo nadomešča z nasprotjem pravi (krščanski) Bog - nepravi (poganski) bogovi (to nasprotje je zelo značilno za njegovega učitelja Arnobija). Spričo tega ni čudno, da s tezo o deifikaciji ne opravi samo s poganskimi, marveč kar z vsemi bogovi pri vseh ljudstvih, ob čemer še enkrat povzame bistvo evhemerizma kot metode razlage mitov: *Deinde ipsi reges cum cari fuissent his, quorum vitam composuerant, magnum sui desiderium mortui relinquerunt. Itaque homines eorum simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginem contemplatione solacium, progressique longius per amorem memoriam defunctorum colere coeperunt, ut et gratiam referre bene meritis viderentur et successores eorum adlicerent ad bene imperandi cupiditatem. Hac scilicet ratione Romani Caesares suos consecraverunt et Mauri suos reges.* (*Div. inst.* 1,15,3).

Laktancij je bržčas najpomembnejši predstavnik evhemerizma v krščanskem slovstvu, že on pa je pisal v času, ko se je poganstvo začelo postopno umikati. Po zadnjem velikem preganjanju cesarja Dioklecijana v letih 303 in 304, pred katerim se je moral iz Nikomedeje umakniti tudi »krščanski Ciceron«, prej dvorni učitelj govornišstva, je bil ta proces vedno hitrejši (in je prispeval tudi k majhnemu razumevanju za Arnobijev traktat v poznejših stoletjih).

Zato je poseganje pesnika Prudencija po evhemerističnih sredstvih v njegovi polemični pesnitvi *Contra Simmachum*, kjer še enkrat poudari zgodovinskost rimskega panteona, pravzaprav že anahronizem, ker je krščanstvo pred tem postalo uradna vera imperija. Potreba po tovrstni argumentaciji se je znova pojavila nekje v času pesnikove smrti, ko so se krščanske pridobitve ob krizi imperija v začetku 5. stoletja zazdele za hip celo ogrožene.¹⁷ Spričo tega je Avguštinovo *Božje mesto* kljub vsemu tudi vrh latinske krščanske apologetike.¹⁸ In Avguštin ne glede na to, koliko pozna druge apologete,¹⁹ predvsem v sklopu prvih petih

¹⁷ Npr. D'Elia 1980, 399.

¹⁸ Fiedrowicz 2000, 138.

¹⁹ Zelo skeptičen do njegovega poznavanja apologetskih spisov iz prve roke je

knjig (pa tudi v osemnajsti) obilno rabi evhemeristične prijeme, kar pa bi lahko bila že tema ločene razprave.

To pa presenetljivo še ni bil konec evhemerizma pri kristjanih. Potem ko si je pri konservativnih grških mislecih prislužil oznako »brezboštva« in potem ko so kristjani to »brezboštvo« sicer zadržano, a vendarle s pridom uporabljali v boju zoper pobožne pogane, je namreč doživel še en temeljni preobrat. V srednjem veku je – presenetljivo – služil opravičevanju ohranjanja antike iz zgodovinskih, etičnih in estetskih razlogov (tako zlasti pri Izidorju Seviljskem²⁰), češ, pogani so itak sami vedeli, da so njihovi bogovi prazen ničtrc.

Da bi bil krog sklenjen, so slednjič še krščanski teologi začeli segati po prijemih, sorodnih evhemerističnim, in tako nekajkrat močno omajali temeljno krščansko versko resnico o Kristusu kot Bogu in človeku, kar je njega dni – da bi z racionalistično razlago te skrivnosti pritegnil racionalno misleče Grke – poskusil že Arij in spravil krščanstvo v eno največjih kriz v zgodovini.

LITERATURA

- BARDY, G.: Apologetik I. *RAC 1* (1950). 533-543.
- BARNARD, W. L.: Apologetik I. *Theologische Realenzyklopädie 3* (1979). 373-410.
- D'ELIA, S.: Storia e teologia della storia nel De civitate Dei. *La storiografia ecclesiastica nella tarda antichità* (ed. S. Calderone). Messina 1980.
- DE PALMA DIGESER, E.: The Making of a Christian Empire: Lactantius & Rome. Ithaca-London 2000.
- FIEDROWICZ, M.: *Apologie im frühen Christentum: Die Kontroverse um den christlichen Wahrheitsanspruch in den ersten Jahrhunderten*. Paderborn et al. 2000.
- FUSILLO, M.: Euhemerios. *DNP 6* (2000). 235-236.
- JACOBY, F.: Euhemerios. *RE VI*. 952-972.
- KROLL, W.: Arnobiusstudien. *RhM N. F.* 72 (1918). 62-112.
- MORA, F.: Arnobius. *DNP 1* (1996). 20-21.
- MORA, F.: *Arnobio e i culti di mistero: Analisi storico-religiosa del V libro dell'Adversus nationes*. Rim (Roma) 1995.
- O'DALY, G.: *Augustine's City of God: A Reader's Guide*. Oxford 2004.
- QUASTEN, J.: *Patrology: Volume II: Ante-Nicene Literature after Irenaeus*. Westminster/Maryland 1986.²
- THRAEDE, K.: Euhemerismus. *RAC 6* (1966). 877-889.
- WINIARCZYK, M.: Praefatio. *Euhemeri Mesenii reliquiae*. Stutgardiae (Stuttgart)/Lipsiae (Leipzig). V-VI.

denimo O'Daly 2004, 39-52.

²⁰ Gl. Thraede 1966, 889.

Euhemeristische Wege und Seitenwege in der lateinischen christlichen Apologetik

Zusammenfassung

Die Abhandlung schildert die Rolle, welche die euhemeristische Mythendeutung bei der Bekämpfung der heidnischen Religion in der lateinischen christlichen Apologetik einnimmt. Zuerst wird betont, dass die nach Euhemeros von Messena benannte Methode der Mythenkritik bei den griechischen Apologeten fast nicht vorkommt, während sie bei ihren Lateinisch schreibenden Kollegen ziemlich populär war. Dazu trug nicht unwesentlich der Einfluss Ciceros bei, dessen Lieblingsdichter Ennius Euhemerus ins Lateinische übersetzt hatte.

Natürlich bedienten sich die lateinischen Apologeten des Euhemerismus hauptsächlich, um die Nichtigkeit des heidnischen Kultus zu untermauern. Lediglich Arnobius versuchte auch, die Gottheit Christi euhemeristisch zu erklären, indem er Jesu als Wohltäter der Menschheit darstellte. Damit hatte er aber nur wenig Erfolg und fand keine Nachahmung.

Der „negative“ Gebrauch der euhemeristischen Mittel begegnet uns aber bei allen bedeutenden Apologeten von Tertullian bis Augustinus. Dabei wollten sie nicht nur beweisen, dass die heidnischen Götter in Wahrheit Menschen waren und die Gotteswürde erst später verliehen bekamen, sondern sie versuchen auch zu zeigen, dass sie sehr schlechte Menschen waren. Besonders ihre sexuellen Vergehen standen dabei im Mittelpunkt. Viel Wert legten die Apologeten auch darauf, eine genaue Genealogie der Götter zu erarbeiten, wobei die Frage nach der Herkunft des Gottes Saturnus eine große Rolle spielte. Häufig kamen auch Listen der als Götter verehrten Menschen vor, die aber auch – wie bei Arnobius – zur Rechtfertigung des Kreuztodes Christi dienen konnten.

Eine besondere Aufmerksamkeit gilt in der Abhandlung Tertullian und Arnobius, während euhemeristische Passagen bei anderen Autoren nur kurz dargestellt werden.

Naslov:

Aleš Maver

Fram 78a

SI-2313 Fram

e-mail: ales_maver@yahoo.com

Gregor POBEŽIN | *VIRTUS INCERTA*
– VPRAŠANJE O
SALUSTIJEVIH VIRIH V
PROLOGU V *KATILINOVI*
ZAROTI

Izvleček

Namen tega kratkega preglednega članka je ponuditi vpogled v razpravo o tem, ali je Salustij pri oblikovanju svojih moralnih kategorij uporabljal grške vire, ali se je naslanjal na rimsko tradicijo; poleg pregleda temeljne literature, relevantne za to razpravo, prispevek odpira tudi nekaj vprašanj glede Salustijevih moralnih konceptov.

Abstract

The aim of the following brief survey is to offer an insight into the debate whether Sallust's formation of moral categories was influenced by Greek sources or by Roman tradition. In addition to an overview of the most important relevant literature, some questions concerning Sallust's moral concepts are raised as well.

Pričujoči prispevek ponuja vpogled v živahno razpravo o virih, na katere se je morebiti naslanjal Salustij pri oblikovanju temeljnih idejnih premis za svoje delo *Katilinova zarota* (*Bellum Catilinae*), ki poteka vsaj odkar ji je zagon dal Cortius,¹ ki je za pomemben temelj Salustijevega idejnega sveta štel Platona, k čemur so se, kot bomo pokazali v nadaljevanju, nagibali še številni drugi preučevalci Salustija in njegovih del.

Možni viri, na katere bi se bil Salustij lahko naslanjal ob oblikovanju ključnih misli v prologu in ki nato obvladujejo celotno vsebinsko strukturo,² so, če se ozremo po množici zagovornikov različnih teorij, vsaj tako številni kot sami preučevalci Salustija in njegovih del in – tako

¹ Izdaja Salustijevih del, ki jo je l. 1724 v Leipzigu oskrbel Gottlieb Cortius, je dolgo veljala za daleč najboljšo: *C. Crispi Sallustii quae extant, item epistolae de republica ordinanda; declamatio in Ciceronem et Pseudo-Ciceronis in Sallustium; nec non Jul. Exsuperantius de bellis civilibus, ac Porcius Latro in Catilinam*. (ed. Gottlieb Cortius), Leipzig 1724. Izdaja je doživela mnogo ponatisov; ponatis iz leta 1737 je na voljo tudi pri nas.

² Avtorjevo osnovno izhodišče, ki sicer za pisanje tega preglednega članka ni bistveno, je, da so Salustijevi prologi, čeprav se zdijo na prvi pogled – torej v zgolj literarnem smislu vsebinske navezave na gradivo celotnega dela – preveč splošni in si zato v določenem smislu zaslužijo Kvintilijanovo kritiko (gl. zgoraj), v resnici neločljivo zvezani s strukturo celotnega dela zlasti preko etičnih in moralnih konceptov, predvsem *virtus* in *gloria*.

se zdi – tudi nezdružljivi. Namen tega prispevka, ki ne želi in ne more preseči formata preglednega članka, vsekakor ni razširiti razpravo na vprašanje, kateri od doslej predlaganih virov je Salustiju vsebinsko najbližje, poleg tega pa se pisec tega prispevka pridružuje oceni, da se je pri iskanju virov in njihovega vpliva na Salustija smiselno omejiti na bistveno in da je pripisovanje marsikaterega »vpliva« temu ali onemu »viru« tako rekoč postranskega pomena.³ Vendar pa je treba uvodoma vseeno opozoriti, da je pri tako široki razpravi in pri množici predlaganih virov, ki skoraj onemogoča, da bi se odločili vsaj za ožji izbor posameznih pogledov na to vprašanje, pri ukvarjanju s tem problemom, če naj ga tako imenujemo, vsekakor potrebna zadržanost.

Velik del razprav o tem, na katere literarne vire se je Salustij naslonil pri oblikovanju svojih etičnih izhodišč, se je, to je treba posebej izpostaviti, osredotočil na prologe v obeh Salustijevih delih, pri čemer se skoraj ne moremo upreti hudomušnemu pomisleku, ali jih ni morda bistveno zaznamovala Kvintilijanova trditev, da Salustijevi prologi niso zadostno povezani z zgodovinsko materijo preostalega dela: *Quos secutus videlicet C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilinae nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.*⁴ Ta Kvintilijanova trditev, ki jo lahko dojemamo zgolj kot izraz literarnega kriticizma,⁵ seveda lahko služi za izhodišče celi vrsti vprašanj, od katerih je res najpomembnejše to, koliko so prologi v Salustijevih delih strukturno povezani z vsebino celotnega dela,⁶ si zasluži poglobljeno in obširnejšo razpravo v posebnem prispevku, vendar se bomo zgolj za potrebe tega kratkega prispevka tudi mi omejili zlasti na prvi in drugi odstavek prologa v *Katilinovi zaroti*, v katerih so izpostavljeni nekateri ključni pojmi, ki opozarjajo na vpliv drugih avtorjev.

Izrazit dualizem v prvem odstavku prologa v *Katilinovi zaroti*, ki se naslanja na primerjavo med človekom in ostalimi bitji (Cat. 1.1: *Omnes*

³ Syme 2002, 241.

⁴ Quint. Inst. 3,8,9.

⁵ Tiffou 1974, 18.

⁶ Kot primer razlage, ki jo avtor tega prispevka šteje za zgrešeno, namreč, da so Salustijevi prologi zgolj pojasnilo o izbiri historičnega gradiva, naj navedemo članek A.D. Leemana *Sallust's Prologe und seine Auffassung von der Historiographie. Das Catilina Proömium*. Mnemosyne 7 (1954) 323–339. Podobnega mnenja je Laistner, ki meni, da so Salustijevi prologi zgolj zbirka *topoi*, ki za samo delo nimajo nobenega pravega pomena, saj zlasti antiteze med koncepti etične narave, kot so *luxuria*, *avaritia*, *superbia* ipd. v Salustijevem času niso bile nič novega (Laistner 1947, 171). To seveda drži, vendar iz tega ne moremo izpeljati sklepa, da njegovi prologi zaradi tega nimajo prave teže za celotno strukturo njegovih del. Enako nemogoča je misel, da bi Salustij svoj prolog sestavil *d'une habitude* – po skoraj »modni« zapovedi svojega časa, kakor meni G. Boissier v svojem članku *Les prologues de Salluste*, Journal de des Savants 1903, 59-60.

homines, qui sese student praestare ceteris animalibus ...) vsekakor omogoča sklep, da se je Salustij pri oblikovanju teh misli med drugim naslonil na Platona, na kar je, kot smo že povedali, opozoril že Cortius; vsekakor je mogoče potegniti jasne vzporednice s Platonovimi mislimi v različnih delih (mdr. *Rep.* 586a, *Phaed.* 80a). Med pomembne zagovornike teorije o Platonovem vplivu sodi F. Egermann (*Die Proömien zu den Werken des Sallust*, SAWW 214,3, 1932), podobnega mnenja je S. Pantzerhielm-Thomas (*The Prologues of Sallust*, SO 15/16 (1936), 140-162), ki sicer meni, da Salustijeve misli v prologih reflektirajo Platonove ideje, da pa so le-te do njega prišle zgolj posredno. Temu vsekakor lahko pritrdimo, saj se v resnici zdi le malo verjetno, da bi se Salustij zgledoval po enem samem viru – Platonu – ne pa črpal iz tradicije dotedanje etične teorije. Tudi E. Bolaffi (*I proemi delle monografie di Sallustio*, Athenaeum 16 (1938), 128–157) je opazal Platonov vpliv na Salustija, čeprav s pridržkom, da njegove misli do Salustija niso mogle prodreti izolirane, temveč so podčrtane z močno prisotnostjo idej, ki kažejo vpliv stoikov. Obenem moramo vsekakor opozoriti, da idejo o duhovni premoči človeka nad ostalimi bitji, kakršna se zrcali v Salustijevem prologu, najdemo jasno izraženo tudi pri Izokratu (*Paneg.* 48) in Ksenofontu (*Mem* 1.4.14).

Za drugi pomemben vir pri različnih avtorjih velja Pozejdonij; zagovornikov teorije o njegovem vplivu na Salustija je več, kot bi jih bilo smiselno omeniti, zato naj navedemo predvsem pomembnejše, med njimi vsekakor C. Wachsmutha (*Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig 1895, 657–62), C. Wagnerja (*De Sallustii prooemiorum fontibus* (diss.), Leipzig 1910), W. Gerhäuserja (*Der Protreptikos des Poseidonius*, (diss.), Heidelberg, 1912) in morda najpomembnejšega, W. Schura (*Sallust als Historiker*, Stuttgart 1934). Glede Pozejdonija, ki ga kot možen vir za Salustijevo delo omenja tudi E. Norden (vendar zgolj kot enega možnih virov), pa se že pri Schuru kažejo nekateri pomisleki, saj kot možne vire za Salustijevo delo Schur omenja tudi Polibija in Panajtija.

Zagotovo lahko pristanemo na trditev, da se v Salustijevih prologih zrcali tudi stoiška filozofija, vendar se znova postavlja vprašanje, v kakšni obliki je Salustij te ideje povzemal – neposredno ali presejane skozi dela drugih avtorjev. Težava pri lociranju odmevov Pozejdonijeve filozofije pri Salustiju – ali pri katerem koli drugem rimskem avtorju sploh – je v tem, da moramo njegove misli pogosto rekonstruirati pri drugih avtorjih. Problem, na katerega moramo tako posebej opozoriti, je v tem, da je velika pomanjkljivost vseh različnih pristopov in razlag, ki smo jih našli zgoraj, da so mnogi avtorji postali žrtev lastnih povsem iskrenih prizadevanj; do svojih zaključkov so namreč prišli po bolj ali manj enaki in bolj ali manj zanesljivi metodi izbiranja posameznih

odlomkov, katerih destilacija je mnogokrat pokazala natanko tisto, kar so iskali že od vsega začetka.

Pomembna kategorija, ki morda lahko služi kot orientacijska točka za iskanje Pozejdonijevega vpliva na Salustija, je Salustijevo pozicioniranje in način obravnavanja koncepta *gloria* kot vrednote, povezane z nesmrtnostjo duše,⁷ ki mu je v svojem prologu v *Katilinovi zaroti* dal poseben pomen (Cat. 1.3: *Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere ...*), saj ga obravnava kot rezultat tistih človekovih prizadevanj, ki so najbolj oddaljena od zmožnosti drugih bitij.

Velik problem iskanja Salustijevih grških vzornikov je, kot so opozorili različni avtorji, med njimi denimo Syme,⁸ da se pri tem odločno zmanjšuje pomen dotedanje rimske tradicije, ki je na žalost sicer težko določljiva, vendar ne zanemarljiva. Zlasti Salustijevo obravnavanje vsebinsko težko opredeljive *virtus* nas sili, da poiščemo redke oprijemljive točke med rimskimi avtorji pred Salustijem, na podlagi katerih lahko definiramo rimski odnos do *virtus*. Pri Eniju, denimo, najdemo misel *melius est virtute ius: nam saepe virtutem mali nanciscuntur*,⁹ ki omogoča domnevo, da – če že ne gre za bolj ali manj posrečen prevedek grškega izraza ἀρετή – gre za enačenje *virtus* z grškim izrazom ἀνδρεία, torej s pogumom. Pri Plavtu najdemo hudomušno misel, ko *virtus* opredeljuje kot *quae domi duellique male fecisti*,¹⁰ kar seveda dopušča jasno (nasprotno) definicijo, da gre v ožjem smislu za (odlična) dejanja v vojni, ki krasijo posameznika – ta moment najdemo pri Katonu: *Sed idem benefactum, quo in loco ponas, nimium interest. Leonidas Laco quidem simile apud Thermopylas fecit, propter eius virtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam praecipuam claritudinis inclitissimae decoravere monumentis, signis, statuīs, elogiis, historiis aliisque rebus; gratissimum id eius factum habuere* (Origines fr. 83).¹¹ Temu se zelo jasno približa tudi Salustij, ki v svojem prologu v *Katilinovi zaroti* postavlja vprašanje *Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit vine corporis an virtute animi res militaris magis procederet* (Cat. 1.5). V širšem smislu *virtus* tudi pri starejših piscih – spet se lahko ozremo k Plavtu – predstavlja preprosto pravilen način ravnanja.¹²

⁷ Tiffou 1974, 82.

⁸ Syme 2002, 242.

⁹ *Hectoris lytra* 155–156.

¹⁰ *Asin.* 558.

¹¹ Tudi tu nam ne more uiti povsem jasna asociacija kategorij *virtus* in *gloria* (... *propter eius virtutes omnis Graecia gloriam atque gratiam ... decoravere monumentis ...*), ki je opazna tudi v Salustijevem prologu: *Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus gloriam quaerere ...* (Cat. 1.3).

¹² Plaut. *Trin.* 335ss: *Edepol hominem praemandatum ferme familiariter, qui quidem nusquam per virtutem rem confregit, atque eget; nil moror eum tibi esse amicum cum eius modi virtutibus.*

Vse to torej omogoča sklep, da Salustijeve etične kategorije niso zgolj kalk vrednot, ki so bile na voljo iz grških virov, temveč je v svojem prologu odprl prostor za razvoj lastnega, povsem otipljivega koncepta *virtus* na osnovi starega aristokratskega ideala, ta koncept pa je pot do vrednot, kot sta *gloria* in *memoria*. Prav tak moment najdemo med drugim v Katilinovem vprašanju, namenjenem sozarotnikom: *Nonne emori per virtutem praestat quam vitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere?* (Cat. 20.9)¹³

Precejšnje razlike v izsledkih, ki bistveno zaznamujejo celotno razpravo o Salustijevih morebitnih virih, nas navezujejo na sklep, da moramo biti do kontrastivne metode, ki omogoča tako različne zaključke, nezaupljivi¹⁴ in da velja vplive različnih – grških in rimskih – avtorjev upoštevati kot odmeve v Salustijevem delu, ne pa nujno kot primarne vire. Pri tem velja opozoriti na ugotovitev, da so bile ideje, ki jih je Salustij izkazal v svojem delu, v njegovem času močno razširjene in jih je mogoče najti tudi pri drugih avtorjih, kar lahko med drugim opazimo tudi pri Ciceronu.¹⁵ Delno torej lahko celo pritrdimo mnenju, da so bile ideje grških avtorjev, ki jih je Salustij tako ali drugače uporabil, splošno razširjeni *topoi*, ki bi si jih lahko za potrebe svojega dela prisvojil kateri koli govornik ali filozof.¹⁶ Te ideje brez dvoma prispevajo k specifičnemu okolju, ki ga je ustvaril za lastno konstrukcijo temeljnega koncepta, namreč *virtus*, ki v ključnih odlomkih bistveno zaznamuje strukturo celotne *Katilinove zarote*, poleg tega pa ji lahko v enaki obliki sledimo še v kasnejšem delu *Vojna z Jugurto*.

Eno od temeljnih vprašanj razprave o Salustijevih virih, na katerega ta prispevek ne ponuja dokončnega odgovora, je, ali imajo Salustijeve moralne kategorije za delo kot celoto poseben pomen, ali pa gre zgolj za retorični princip nagovarjanja bralca v prologu, ki je bolj značilen za epidejktično govorništvo. Ta razprava, ki še ni potihnila, se je v številnih delih priznanih preučevalcev rimskega zgodovinopisja mestoma približala različnim skrajnim interpretacijam, ki pri uporabi sekundarne literature na to temo narekujejo vsaj enako previdnost kot tedaj, ko segamo *ad fontes*. Vprašanje, ki ga obenem odpira pričujoči pregledni članek, je, s kolikšno gotovostjo lahko v Salustijevem delu sledimo grškim moralnim in etičnim kategorijam zlasti filozofa Pozejdonija in s kolikšno gotovostjo lahko pri Salustijevem moralnem in etičnem

¹³ Prav tak moment tudi v *Hist.* 1.55.15: *Estne viris reliqui aliud quam solvere iniuriam aut mori per virtutem?*

¹⁴ La Penna 1968, 36.

¹⁵ Pöschl 1970, 259.

¹⁶ Laistner 1977, 52.

naziranju ugotavljam o njegovo utemeljenost na starem, aristokratskem idealu rimske *virtus*.

LITERATURA

- E. BOLAFFI, *I proemi delle monografie di Sallustio*. Athenaeum 16 (1938), 128–157.
- F. EGERMANN, *Die Proömien zu den Werken des Sallust*. SAWW 214,3, 1932.
- W. GERHAUSSER, *Der Protreptikos des Poseidonius* (diss.). Heidelberg, 1912.
- M. L. W. LAISTNER, *The Greater Roman Historians*. Berkeley, Los Angeles, London, 1977.
- A. D. LEEMAN, *Sallust's Prologe und seine Auffassung von der Historiographie. Das Catilina Proömium*. Mnemosyne 7 (1954) 323–339.
- S. PANTZERHIELM-THOMAS, *The Prologues of Sallust*. SO 15/16 (1936), 140–162.
- A. LA PENNA, *Sallustio e la rivoluzione romana*. Milano 1968.
- V. PÖSCHL, *Zum Anfang von Sallusts Catilina*. Forschungen zur Römischen Literatur 1970, 254–261.
- W. SCHUR, *Sallust als Historiker*. Stuttgart 1934.
- R. SYME, *Sallust*. Berkeley, Los Angeles, London 2002.
- E. TIFFOU, *Essai sur la pensee morale de Salluste a la lumiere de ses prologues*. Paris 1974.
- C. WACHSMUTHA, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*. Leipzig 1895, 657–62.
- C. WAGNER, *De Sallustii prooemiorum fontibus* (diss.). Leipzig, 1910.

Naslov:

Gregor Pobežin

Obirska 13

SI-1000 Ljubljana

e-mail: gregor.pobezin@guest.arnes.si

Matej | IZ ZGODOVINE
HRIBERŠEK | LATINSKEGA SLOVAROPISJA
NA SLOVENSKEM
(ob izidu Wiesthalerjevega
latinsko-slovenskega slovarja)

Izvleček

Slovaropisje latinskega jezika je bilo na Slovenskem živo že v srednjem veku, a prve skromne zametke latinsko-slovenskih slovarjev najdemo šele v delih slovenskih protestantov. Do 19. stoletja ni uspel noben poskus, da bi Slovenci dobili latinsko-slovenski slovar v tiskani obliki; prvi manjši slovarji, ki so dejansko tudi izšli, so nastali šele v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1894 pa je začel pod vodstvom Frana Wiesthalerja nastajati eden največjih slovarskih projektov na Slovenskem: veliki latinsko-slovenski slovar.

Abstract

Although Latin lexicography thrived in present-day Slovenia as early as the Middle Ages, the first modest beginnings of Latin-Slovene dictionaries are not found earlier than in the works by Slovene Protestants. All attempts to provide a printed Latin-Slovene dictionary before the 19th century failed, and the first – small-scale – dictionaries actually published were composed as late as the second half of the 19th century. In 1894, however, one of the largest lexicographical projects in Slovenia was launched under the supervision of Fran Wiesthaler: a comprehensive Latin-Slovene dictionary.

Slovensko slovaropisje klasičnih jezikov še zdaleč nima tako pestre zgodovine kot slovaropisje nekaterih drugih evropskih narodov (Nemci, Francozi, Italijani itd.). Slovaropisna dejavnost na naših tleh je bila sicer živa že v srednjem veku, o čemer pričajo nekateri ohranjeni srednjeveški rokopisi slovarjev (npr. iz kartuzijanskega samostana v Bistri), vendar pa slovenskega besedišča v teh najstarejših ohranjenih slovarjih še ni. Nekaj zametkov slovenskega slovaropisja klasičnih jezikov najdemo v delih slovenskih protestantov, ki so prvi slovenili latinsko besedišče. Že Trubar je v svojem *Abecedariju* (1550) poslovenil 86 besed. Sebastijan Krelj je svoji l. 1566 izšli *Otročji bibliji* dodal prvi kratki latinsko-slovenski seznam (24 besed). Adam Bohorič je ob latinskem, nemškem in slovenskem abecedniku *Ljubljanska začetnica* (*Elementale Labacense*) sestavil slovarček *Besedni seznam treh jezikov* (*Nomenclatura trium linguarum*), ki je bil namenjen učenju latinskega besedišča ob slovenščini ali nemščini; obe deli sta najbrž izšli l. 1580 v eni knjižici, z njima pa je hotel olajšati učenje tistim dijakom, ki niso znali nemško. Prispevek

Jurija Dalmatina na tem področju je njegov *Register* v Bibliji. Posebno mesto zaseda nemški humanist in polihistor Hieronim Megiser; izmed več kot 40 del, ki jih je izdal v svojem življenju, je za slovenski jezik in književnost najpomembnejši njegov *Besednjak štirih jezikov* (*Dictionarium quatuor linguarum*). Ta nemško-latinsko-slovensko-italijanski besednjak, v katerem najdemo prvič sistematično zbran velik del slovenskega besedišča, je prvič izšel l. 1592 v Gradcu, drugo izdajo je doživel l. 1608 v Frankfurtu, tretjo pa l. 1744. Nekaj slovenskega besedišča najdemo tudi v njegovem l. 1603 v Frankfurtu izšlem slovarju z naslovom *Mnogo-jezični slovar* (*Thesaurus polyglottus*). Latinsko-slovenski slovar z izvornim naslovom *Dictionarium latino-carniolicum* je napisal novomeški kanonik Matija Kastelec (1620–1688), vendar delo ni izšlo. Čeprav ga poznamo samo v prepisu, je bil do začetka 19. stoletja eno najboljših tovrstnih del. Kastelčev slovar je v letih 1703–1710 prepisal, dopolnjeval in pripravljal za tisk Gregor Vorenc, vendar tudi takrat ni izšel; za izdajo latinsko-slovenskega slovarja, ki je nastal z združitvijo dela Kastelca in Vorenca, pa je v obrnjeni obliki (kot slovensko-latinski slovar) l. 1997 poskrbel sodelavec Inštituta za slovenski jezik SAZU Jože Stabej. Med latinske slovaropisce se je vpisal tudi slovenski slovničar in nabožni pisec, kapucin p. Hipolit Novomeški, s pravim imenom Janez Adam Gaiger.

Po daljšem premoru je najperspektivnejši projekt, ki bi vendarle lahko pripeljal do izida latinsko-slovenskega slovarja, vodil Janko Pajk (1837–1899). Slovarsko delo je začel l. 1871, ker se je pokazala potreba po tovrstnem priročniku za Slovence v srednjih šolah. Ker je bilo za izvedbo projekta na voljo le malo časa, je Pajk k delu povabil več sodelavcev; noben vir, niti Pajk sam, sicer ne navaja njihovih imen, zagotovo pa je bil med njimi Pajkov stanovski kolega in prijatelj Josip Šuman.¹ Pajk in sodelavci so se povezali tudi z Matijo Valjavcem in Sebastijanom Žepičem, ki sta že nekaj let delala pri latinsko-hrvaškem slovarju; oba sta obljubila pomoč in poslala nekaj gradiva. Slovar ni bil rezultat samostojnega dela, ampak je nastajal s kompiliranjem več uveljavljenih nemško-latinskih slovarjev: Ingerslevovega (*Lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Schulwörterbuch*), Heinischenovega (*Lateinisch-deutsches Schulwörterbuch*), Forbigerjevega (*Lateinisch-deutsches und Deutsch-lateinisches Handwörterbuch*) in Klotzevega (*Handwörterbuch der lateinischen Sprache*). Slovensko besedišče so avtorji črpali iz nekaterih slovenskih priročnikov ter prevodov in priredb tujejezičnih strokovnih del. Hkrati sta nastajala dva slovarja: latinsko-slovenski in slovensko-latinski.² V

¹ Pajk (1900), 10; Kranjec, M.: *Šuman, Josip*. SBL 11, 724–725; Hriberšek (2005), 125, 128, 137–141, 144, 160, 169, 185.

² Podatek navaja takratni šolski nadzornik Antona Klodič v svojem poročilu o stanju v slovenskem šolstvu (Bericht (1973), I 555).

letnem izvestju mariborske gimnazije za l. 1871 je Pajk strokovni in širši javnosti poskusno predstavil dve strani slovarja.³ Kot je razvidno iz predstavljenih primerov, so bila gesla obdelana zelo sumarno. Osnovno vodilo avtorjev je bilo, da v slovar ne uvrstijo ničesar, kar ni res slovensko ali pa vsaj slovansko; besedišče so (kot navaja Pajk) povzemali po vseh slovenskih narečjih, uvajali pa so tudi nekatere novoskovanke. Več težav je bilo pri pisanju slovensko-latinskega dela.⁴ Majhen del rokopisnega slovarskega gradiva se je ohranil tudi v zapuščini slovenskega filologa, slovenista, nabožnega pisca in prevajalca p. Ladislava Hrovata.⁵ V eni od map so se na 25 straneh ohranila obdelana slovarska gesla od *Priamus* do *pyramis*.⁶ Latinsko besedilo je Hrovat obdelal podobno kot Pajk; slovensko gradivo pa je obdelano znatno bolje, saj je slovenščina veliko bolj knjižna. Pajk in sodelavci dela niso dokončali; to jim je preprečila politika.⁷ Trinajstega avgusta 1870 so namreč štirje profesorji mariborske gimnazije (dr. Fran Žagar, Josip Šuman, Janez Majcinger in Janko Pajk) na ministrstvo za uk in bogočastje naslovili spomenico o težavah, s katerimi so se srečevali slovenski dijaki zaradi nemškega učnega jezika; predlagali so, naj se v Mariboru ustanovi samostojna slovenska nižja gimnazija, neodvisna od sedanje, na kateri bi vse predmete poučevali v slovenščini, nemščini pa bi bilo odmerjenih več ur, obenem pa vlado pozvali naj upošteva predloge.⁸ Spomenica je Šumanu in Pajku zaradi rovarjenja mariborskih nemških in nemškutarskih poslancev prinesla službeno premostitev. Šuman je bil premeščen v Ried, po pritožbi pa je dobil mesto na akademski gimnaziji na Dunaju. Pajk je bil premeščen v Novo mesto, a se je deloma zaradi ogorčenja, deloma zaradi ženine boleznii odrekel državni službi.

Starejši slovenski slovarji ne dosegajo velikih dosežkov evropskega slovaropisja latinskega in grškega jezika, čigar pravi začetniki so znameniti srednjeveški slovaropisci, ki so s svojimi slovarskimi projekti postavili temelje in izhodišča za slovarje, nastale v novem veku. Najpomembnejši so: tiskarska družina Estienne, posebej Henri Estienne (Henricus Stephanus) s svojim grškim slovarjem *Thesaurus linguae Graecae*; Ambrosius Calepinus s svojim *Dictionarium latinum*, ki velja za

³ Pajk (1871), 24–26; predstavljena so gesla od *aemulatio* do *aequitas*.

⁴ Janko Pajk: *V zadevah »latinsko-slovenskega slovarja«*. SN 1871, 138.

⁵ Hriberšek (2006), 270 (Hrovat, L. – Ms 1, B. LATINSKI SLOVAR – lit. P. 14–20).

⁶ Hriberšek (2006), 103–119, 149–151.

⁷ NUK, Ms 15/76 – Šolar, Jakob: Zapuščina, m. XII: Janko Pajk J. Pogačarju (V Mariboru, 20/Julij 1874).

⁸ SN 1870, št. 113–115; Pajk (1900), 8–9; SN 1872, št. 26–28; Koblar, F.: *Pajk, Janko*. SBL 6, 251–252; Kranjec, M.: *Šuman, Josip*. SBL 11, 724–725; Vošnjak (1905/06), III, 146.

prvi moderni latinski slovar; Johannes Frisius s tremi slovarji: *Dictionarium latino-germanicum* (1541), *Dictionariolum trilingue* (1548) in *Novum Latino-germanicum et Germanico-latinum Lexicon* (1556); *Johann Matthias Gesner s svojim Novus linguae et eruditionis Romanae Thesaurus* (1749); *Egidio (Aegidius) Forcellini* z besednjakom *Lexicon totius Latinitatis*. Vodilni na področju slovaropisja klasičnih jezikov zadnjih 200 let so bili nemški filologi; v Nemčiji so v 19. stoletju, ki bi ga lahko imenovali tudi »zlata doba« slovaropisja klasičnih jezikov, nastali nekateri temeljni slovarji, ki so vplivali tudi na nastanek slovarjev v drugih deželah in so tako oblikovali podobo slovaropisja klasičnih jezikov vse do danes. Med latinskimi slovarji velja izpostaviti Menge-Güthlingovega, Klotzevega, Schellerjevega, Freundovega in Georgesovega; najbolj se je uveljavil prav slednji in je še danes standardni nemški slovar. Nemški filologi so začeli tudi največji slovarski projekt na področju klasičnega slovaropisja, ki je največji slovarski projekt doslej sploh: tezaver latinskega jezika (*Thesaurus linguae Latinae*, okrajšano *ThLL*). Vodja projekta je bil znameniti Eduard Wölfflin, po dolgotrajnem načrtovanju, pripravi teoretičnih izhodišč ter pridobitvi sredstev in sodelavcev pa se je projekt začel l. 1900 ob sodelovanju petih akademij znanosti: berlinske, göttingenske, leipziške, Münchenske in dunajske. Projekt, ki je skozi čas dobil svetovne razsežnosti, traja še danes; v drugi polovici 20. stoletja je namreč k projektu pristopilo več evropskih akademij znanosti, med drugim tudi slovenska. Njegov rezultat je tisoče strani izjemno natančno obdelanega slovarskega gradiva v folio formatu (ok. en tekoči meter), doslej pa sta bili opravljeni približno 2/3 dela. Ob 100-letnici projekta l. 2000 je bil sprejet sklep o pospešitvi projekta, za katerega lahko upamo, da bo čim prej končan. Ne gre pa zanemariti tudi drugih slovarjev: italijanskih (Calonghi, Campanini–Carboni itd.), francoskih (Gaffiot, Bailly) in angleških, med katerimi je treba izpostaviti dva: Lewis-Shortov *A Latin Dictionary* in l. 1933 zasnovani *Oxford Latin Dictionary*, po zadnjem uredniku imenovan tudi Glarov (Glare) slovar, ki je nastajal do l. 1968, ko je začel izhajati v snopičih, 1. izdajo v celoti pa je doživel l. 1982.

Prvi izšli latinsko-slovenski slovarček je bil *Latinsko-slovenski slovník za tretji in četrti gimnazijski razred*; izšel je l. 1882 ob sodelovanju petih slovenskih srednješolskih profesorjev, in sicer kot prevod 4. izdaje latinsko-nemškega šolskega slovarja Johanna Alexandra Rožka z naslovom *Wörterbuch zu Hoffmanns Historia antiqua und Caesar de bello gallico* (Dunaj 1859, 1863², 1870³). Prevod tega priročnega slovarčka v obsegu 446 strani, namenjenega tolmačenju del, ki so jih brali v III. in IV. razredu gimnazij, je nastal z dovoljenjem avtorja in založnika Karla Gerolda, vanj pa sta bila poleg življenjepisov Kornelija Nepota

in Cezarjeve *Galske vojne* zajeta še dva izbora tekstov: *Historia antiqua* Emanuela Hoffmanna⁹ in hrestomatija iz latinskih pesnikov Johanna Alexandra Rožka.¹⁰ Pri poslovenjenju so sodelovali Valentin Kermavner (A, B, E), Maks Pleteršnik (C, D, M), Matej Vodušek (F–L), Fran Wiesthaler (N–Q) in Miroslav Žakelj (R–Z). *Slovník* ni bil prevod v strogem pomenu besede; kvantitativno so avtorji besedišče ohranili, a so ga preverili po izvirnih besedilih, pomagali pa so si tudi z velikimi in specialnimi slovarji (Crusiusovim za Cezarja¹¹ in Eichertovim za Nepota),¹² med drugim tudi z Divković-Žepičevim *Latinsko-hrvatskim rječnikom za škole*, ki je izšel v Zagrebu leto dni prej (1881). Delo je bilo opravljeno v manj kot enem letu; še isto leto je šel slovar v tisk, konec septembra pa je bil natisnjen. Le tako je bilo mogoče, da je bila že v tekočem letu uvedena slovenščina kot učni jezik v III. razred gimnazij.¹³ Zato je slovenska strokovna javnost nastanek slovarja spremljala z velikim pričakovanjem, ker je vzbujal upanje, da bo z njegovim izidom nasprotnikom uvedbe slovenščine kot učnega jezika v gimnazije izbito iz rok glavno orožje: izgovor, da za uvedbo nimamo potrebnih učbenikov in učnih pripomočkov.¹⁴ Kljub različnim avtorjem je slovarček zelo poenoten; zadnjo redakcijo je prevzel Maks Pleteršnik, ki je pregledal ves rokopis in ga pripravil za tisk.¹⁵

V tem obdobju je izšlo tudi nekaj priročnih slovarčkov k posameznim avtorjem, med katerimi velja izpostaviti *Latinsko-slovensko frazeologijo k I. knjigi Caesarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*, ki jo je l. 1890 izdal Lavoslav (oz. Leopold) Koprivšek, profesor na novomeški gimnaziji, v izvestju novomeške gimnazije za šolsko l. 1890/91; frazeologija je prvi slovenski priročni slovarček za lektiro klasičnih jezikov in je le del večjega opusa, komentarja k celotni Cezarjevi *Galski vojni*, ki ga je Koprivšek pripravljal v obdobju 1885–1895, vendar nikoli ni izšel.¹⁶ Še markantnejši izdelek kot komentar k Cezarjevi *Galski vojni* je

⁹ Hoffmann, E.: *Historia antiqua usque ad Caesaris Augusti obitum libri XII*. Locis ex scriptoribus Latinis excerptis contextuit et scholarum in usum edidit Emanuel Hoffmann. Vindobonae, 1860⁶, 1861⁷.

¹⁰ Rožek, J. A.: *Kurze Chrestomathie aus lateinischen Dichtern*. Zusammengestellt und mit kurzen Anmerkungen versehen Joh. Al. Rožek. 1870³.

¹¹ Crusius, G. Ch.: *Vollständiges Wörterbuch zu den Werken des Julius Cäsar*. Hannover, 1853⁴.

¹² Eichert, O.: *Nepos Cornelius. Corneli Nepotis Vitae excellentium imperatorum*. In usum scholarum edidit Otto Eichert. Vratislaviae 1852². Privez: *Vollständiges Wörterbuch zum Cornelius Nepos*. 1849.

¹³ LZ 2(1882), 187 in 637.

¹⁴ SN 1882, št. 223 (29. septembra); Kres 2(1882), 550.

¹⁵ Breznik, A.: *Pleteršnik, Maks*. SBL 7, 382; SN 1906, št. 69; Ilešič (1909), 474.

¹⁶ Ohranil se je rokopis komentarja (hrani ga Rokopisni oddelek NUK pod signa-

Koprivškov komentar k življenjepisom Kornelija Nepota z naslovom *Kornelija Nepota životopisi*; tudi ta ni nikoli izšel.¹⁷

Pomembna prelomnica na šolskem področju je nastopila l. 1894, ko je kranjski deželni zbor znova odprl vprašanje uvedbe slovenskega učnega jezika v višjo gimnazijo; in tu so začetki nastajanja Wiesthalerjevega latinsko-slovenskega slovarja. Nastanek velikega latinsko-slovenskega slovarja je tesno povezan z bojem za uveljavitev slovenskega učnega jezika v srednjih šolah; to vprašanje je bilo najbolj pereče in za Slovence najpomembnejše na področju šolstva v času avstrijske nadvlade. Pri pouku klasičnih jezikov je bilo to vprašanje še posebej aktualno, saj jima je bilo v predmetniku odmerjenih dobrih 40 % vseh učnih ur. Pomanjkanje ustreznih učbenikov za oba klasična jezika je dolgo onemogočalo uvedbo slovenskega učnega jezika; ko pa so v 60. letih 19. stoletja stekle priprave za pridobitev ustreznih pripomočkov in učbenikov in so ti v 70. letih dejansko tudi izšli, si je slovenščina kot učni jezik izborila in utrdila svoje mesto v nižji gimnaziji; v višji gimnaziji je bilo to veliko težje.¹⁸ Po številnih neuspešnih poskusih, da bi tudi pouk v višji gimnaziji potekal v slovenščini, so v začetku 90. let 19. stoletja vzniknile nove pobude. Posebej velik korak za pridobitev ustreznih učnih pripomočkov za višjo gimnazijo (to je bil osnovni pogoj za uvedbo slovenskega učnega jezika) so naredili filologi. V tem obdobju so bili slovenskim dijakom na voljo vsi slovenski učbeniki za pouk latinščine v nižji gimnaziji, in sicer dve latinski slovnici (Hrovat, Kermavner), vadnici za I. in II. razred (Žepič), po 2 vadnici za III. in IV. razred (Kermavner, Wiesthaler) in latinsko-slovenski slovar za III. in IV. razred (Rožek).¹⁹

Leta 1894 je kranjski deželni zbor okrepil prizadevanja za uvedbo slovenskega učnega jezika v višjo gimnazijo; naročil je deželnemu odboru, naj kar najhitreje poskrbi za pridobitev slovenskih učnih knjig za V. in VI. gimnazijski razred in za to uporabi odobrene neporabljenе kredite.²⁰ Odbor ni ukrepal in ker tudi leto dni kasneje naročilo ni bilo izpolnjeno, je deželni zbor ponovil zahtevo deželnemu odboru, naj posreduje pri deželnem šolskem svetu, da bi s šolskim l. 1895/96, najkasneje pa s šolskim letom 1896/97 na gimnazijah v Ljubljani in Novem mestu pouk verouka, latinščine, matematike in naravoslovja v V.

turo Ms 1220), ki obsega 94 pol (= 376 strani) in vključuje knjige 2–7 (rokopis komentarja k 1. knjigi je bil po objavi v izveščju najverjetneje uničen).

¹⁷ NUK, Ms 1220, Lavoslav Koprivšek: *Kornelija Nepota životopise pojasnil Lavoslav Koprivšek*.

¹⁸ Hriberšek (2005), 46–119.

¹⁹ Hriberšek (2005), 120–167.

²⁰ *Sklep 15. seje deželnega zbora kranjskega (17. februarja 1894)*. ODZK 34. zv. (1894), 402–403.

razredu potekal v slovenščini. Hkrati ga je pooblastil za dogovarjanje s profesorji, ki bi lahko napisali učbenike za te štiri predmete, naj se proti nagradi takoj lotijo pisanja knjig, in za porabo sredstev v ta namen.²¹ Vendar pa je Bleiweis glede predloga izrazil pomislek z opozorilom, da je deželni šolski svet temu precej nenaklonjen. Deželni predsednik baron Viktor Hein je skušal ovreti prizadevanja za uvedbo slovenskega učnega jezika pri latinščini; opozoril je, da še vedno ni slovarja. Med njegovo razpravo v deželnem zboru se je zaslišal Bleiweisov medklic: »Šuman!« S tem je Bleiweis razkril dolgo časa neznanu področje strokovnega delovanja slovenskega filologa Josipa Šumana (1836–1908): slovaropisje. Latinsko-slovenski slovar, ki ga je pripravljal, je bil – kot izvemo iz nadaljevanja poročila o deželnozborski debati – še v delu. Hein je Bleiweisa spomnil na Šumanovo izjavo, da slovar ne zadostuje potrebam višje gimnazije in da bi bilo zato treba vložiti še veliko truda in vključiti veliko sodelavcev, ki bi primerno obdelali vse pisce, vključene v redno lektiro v višji gimnaziji. Svoj nagovor je zaključil z mnenjem, da brez latinsko-slovenskega slovarja pouk latinščine v slovenščini ni mogoč. Dijaki, ki se učijo latinščino, naj raje uporabljajo latinsko-nemški slovar, potem pa naj si pomagajo z nemško-slovenskim slovarjem. Za Heinom je nastopil Ivan Hribar in predlagal, naj se deželni odbor obrne na deželni šolski svet in izposluje zagotovilo, da se bo pričel pouk v slovenščini takoj, ko bodo priskrbljene knjige. Priznal je, da bo sestava latinsko-slovenskega slovarja povzročila veliko truda, opozoril pa tudi, da je polovica slovarja že dokončana; in če se deželni odbor obrne na prof. Šumana, bo pohitel z delom in ga v letu dni dokončal. Deželni odbor je takoj ukrepal in prosil ravnatelje gimnazij na Kranjskem, naj sporočijo, ali so se kateri profesorji pripravljene lotiti pisanja učnih knjig za omenjene štiri predmete. Ravnatelja ljubljanske višje in nižje gimnazije sta sklicala shod slovenskih profesorjev, med katerimi je četverica prevzela sestavo skoraj vseh zahtevanih knjig. Za latinščino so delo prevzeli Fran Wiesthaler (slovar), Lovro Požar (vadnica za III. in IV. razred) in Franc Brežnik (vadnica za V. in VI. gimnazijski razred). Za sestavo latinsko-slovenskega slovarja so na srečanju izvolili

²¹ Zahteva je bila podana na predlog Ivana Hribarja. *Stenografični zapisnik štirinajste seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani dne 14. februarja 1895*. ODZK, 35. zv., (1895), 377–386; gl. tudi *Deželni zbor kranjski*. N 1895, št. 10 (8. marec), 96. Deželni šolski svet je ugodil prošnji za pridobitev učnih knjig (dopis z dne 7. decembra, št. 1432), odgovor glede uvedbe slovenskega učnega jezika pa je bil negativen, ker posredovanje zanjo pri ministrstvu za uk in bogočastje ni bilo mogoče, dokler ni bilo slovenskih učnih knjig. Svet je še poudaril, da lahko kandidate (aktivne učitelje) za pisanje učbenikov le predlaga, ne more pa jih natančno določiti. *Letno poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konec decembra 1894*. ODZK, 35. zv., (1895), 262–263.

poseben odbor, ki bi se dogovoril o načinu dela, o obliki slovarja in sodelavcih. V odboru so bili: Fran Wiesthaler (vodja), Maks Pleteršnik, Rajko Perušek, Ljudevit Lederhas in dr. Lovro Požar. Odbor se je zbral 6. aprila 1895 in po daljšem posvetu določil smernice svojega dela. Izhodiščni sklepi so bili naslednji: 1. sestavi naj se ne le slovarček za V. in VI. razred, ampak slovar, ki bo obsegal besedišče vseh latinskih piscev, uvrščenih v gimnazijsko lektiro; 2. slovar naj se zgleduje po Stowasserjevem latinsko-nemškem in Žepičevem latinsko-hrvaškem slovarju, upoštevajo pa naj se tudi večji latinsko-nemški slovarji in specialni slovarčki k šolskim klasikom, vendar naj slovar ne bo zgolj prevod, ampak iz znanstvenih in pedagoških razlogov kolikor toliko samostojno delo; 3. slovar naj obsega 60–70 tiskanih pol slovarskega formata; 4. delo se po črkah razdeli med profesorje, ki so pripravljene sodelovati; 5. urednik slovarja naj bo ravnatelj Fran Wiesthaler. Osmega aprila 1895 je Wiesthaler predložil sklepe odbora deželnemu odboru; ta jih je potrdil 27. novembra 1895 (št. 3988) in s tem zaupal Wiesthalerju uredništvo šolskega latinsko-slovenskega slovarja. Za sodelovanje se je na Wiesthalerjevo povabilo prijaviilo 11 profesorjev, ki so oblikovali natančen načrt in si razdelili delo.²² Obdelavo posameznih črk so prevzeli: J. Fon (I), D. Karlin (G, H), L. Lederhas (E), M. Markič (F), M. Petelin (C), L. Pintar (T), dr. J. Pipenbacher (R), M. Pleteršnik (D), dr. L. Požar (A, B), dr. M. Suhač (S), A. Tavčar (U, V) in F. Wiesthaler (K–Q, X–Z). Kmalu se je na Wiesthalerja obrnilo več duhovnikov in pravnikov s pobudo, naj slovar razširi na celotno latinsko besedišče in poleg klasikov vključi še besedišče Vulgate ter cerkvenih in pravnih piscev. Ker ni bilo pričakovati, da se bo kmalu ponudila tako ugodna priložnost, da bi Slovenci dobili splošni latinsko-slovenski slovar, je Wiesthaler s privoljenjem sodelavcev naslovil na deželni odbor prošnjo za sestavo splošnega ((pri)ročnega) slovarja. Deželni odbor je z razpisom z dne 5. februarja 1900 prošnjo odobril.²³ Po približno dveh letih dela je Wiesthaler v izvestju II. državne gimnazije (danes Gimnazija Poljane) za l. 1896/97 poskusno objavil odlomek slovarja (gesla *N–nescio*) z enakim namenom kot 25 let pred njim Janko Pajk:²⁴

²² *Letno poročilo o delovanji kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konec decembra 1895*. ODZK, 36. zv., (1896), 244–246; Wiesthaler (1923), Predslovje; Wiesthaler (1896/97), III–IV, Predslovje.

²³ Deželni odbor je kot nagrado za slovar izplačal 45 gld. za tiskano polo, Wiesthalerju kot uredniku pa za revizijo rokopisa, redakcijo in zadnjo korekturo tiskanih pol še dodatnih 300 gld. nagrade. Finančno je podprl tudi nakup priročnikov, ki so jih avtorji uporabljali pri sestavi slovarja; kupljene knjige so ostale v lasti obeh ljubljanskih gimnazij. *Letno poročilo o delovanji kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. januarja do konec decembra 1895*. ODZK, 36. zv., (1896), 244–246.

²⁴ Prim. Hriberšek (2002), 88–90.

pridobiti mnenja, nasvete in predloge kar najširših krogov.²⁵ Objava je vzbudila precej pozornosti, tudi v nemških krogih.²⁶ Vendar pa so se s to objavo začele težave; nekateri sodelavci so bili zaradi zdravstvenih težav prisiljeni opustiti sprejete naloge, nekaterim poklicne dolžnosti niso več dopuščale časa. Zato je delo napredovalo le počasi in je v veliki meri padlo na Wiesthalerjeva ramena. Upanje, da bodo vsi sodelavci delo opravili tako, kot ga je sam predstavil v izvestju, se ni uresničilo. Obdelano gradivo, ki ga je dobil od sodelavcev, ni bilo primerno za tisk; bilo je zgolj material za sestavo slovarja, vsebinsko in oblikovno nepopoln. Zato je moral sam celotno gradivo predelati, na novo sestaviti in mu dati enovito obliko, skratka napisati skoraj ves slovar, kar je delo zelo zavleklo.²⁷

Aprila 1899 je deželni odbor po nalogu deželnega zbora prosil prosvetno ministrstvo, naj profesorjem, ki so sprejeli pisanje slovenskih učnih knjig, odobri leto popolnega ali pa vsaj delnega dopusta; prošnja je konkretno veljala za sodelavce pri slovarju. Deželni odbor je naslovil prošnjo tudi na deželno predsedstvo, naj vsaj enega izmed sodelavcev oprosti učnih obveznosti popolnoma, preostale pa polovice.²⁸

Wiesthalerjeva odločitev, da v slovar vključi tudi cerkvene pisce in besedila, je vzbudila nekaj nejevolje. V letih 1901 in 1902 je neki avtor pod psevdonimoma »Cicero« in »Jugurta« zahteval izključno slovar klasikov in grajal vključevanje cerkvenih piscev, kar je utemeljeval s tremi razlogi: a) njihova latinščina ni klasična; b) ti avtorji niso del redne lektire na nobeni avstrijski gimnaziji; c) vključevanje njihovega besedišča podaljšuje delo pri slovarju ter s tem zadržuje aktiviranje slovenskih višjih gimnazijskih razredov. Izrecno pravi: »Slovenski narod zahteva slovenskih višjih gimnazij in pomanjkanje latinsko-slovenskega slovarja je glavna ovira, da jih še nimamo!«²⁹ Od leta 1900 naprej je Wiesthaler slovarsko gradivo pregledoval, ga dopolnjeval in pripravljajal za tisk. Leta 1906 je bil rokopis za veliki slovar skoraj v celoti dokončan, čakal je le še na zadnjo redakcijo, ki jo je znova prevzel Wiesthaler; deželni odbor mu je v ta namen

²⁵ Wiesthaler (1896/97), III–VI + 1–38.

²⁶ Prim. LSZg 25 (1897), 127.

²⁷ NALj, P šte. 481/46, Zapuščina dr. Franca Jereta – Poročilo ministru Korošču o Wiesthalerjevem slovarju (11. junij 1929).

²⁸ *Letno poročilo o delovanju kranjskega deželnega odbora za dobo od 1. oktobra 1898 do konca septembra 1899.* (poročilo o 10. seji deželnega zbora 18. aprila 1899). ODZK, zv. 40 (1900), 204.

²⁹ LZ 21 (1901), 868; LZ 22 (1902), 863–864. Na ta vehementni odziv, ki je vnesel v strokovne kroge kar nekaj razburjenja, je ostro odgovoril J. Wester (gl. Wester (1903)).

izposloval enoletni dopust. Na anketi so se prvič konkretnije pogovarjali tudi o izdaji slovarja; Josip Wester je predlagal, da bi ga izdajali v sešitkih kakor Pleteršnikov slovensko-nemški slovar; tako bi bilo mogoče prodati več izvodov.³⁰ Po ustanovitvi Društva slovenskih profesorjev l. 1906 je slovar prešel pod okrilje društva; kljub optimističnim napovedim, ki jih je društvo dajalo o njegovem izidu iz leta v leto, se je redakcija vlekla vse do leta 1914.³¹ Kolikšen je bil pomen slovarja v boju za slovensko višjo gimnazijo, dokazuje tudi naslednje. Ko si je Društvo slovenskih profesorjev v šolskem l. 1908/09 prizadevalo za uvedbo slovenščine kot učnega jezika pri latinščini v V. gimnazijskem razredu, je ministrstvo zavrnilo zahtevo z izgovorom, da ni latinskega slovarja. Društvo je poskušalo doseči, da bi slovar šteli le za učni pripomoček, ne pa za učno knjigo, vendar ni uspelo; izgovor, da ni slovenskih učnih knjig je tako ostal še vedno v veljavi.³² Leta 1913 je bilo napovedano, da bi lahko slovar šel v tisk v roku enega leta. Ker so bili predvideni tiskarski stroški ogromni, sta Društvo slovenskih profesorjev in Slovenska matica združila moči; odbor društva se je obrnil na deželni odbor, da bi pri ministrstvu izposloval potrebna materialna sredstva, sicer namenjena za izdajanje znanstvenih del, v svojo prošnjo pa je oba slovarja vključila tudi Slovenska matica.³³ Petnajstega julija 1914 je Wiesthaler sporočil deželnemu odboru, da je večina dela končana, in prosil za tisk slovarja. Zaradi izbruha 1. svetovne vojne deželni odbor kljub Wiesthalerjevemu večkratnemu posredovanju ni poskrbel za tisk; na negativni odgovor je urednik čakal skoraj do konca vojne, dobil pa ga je šele po posredovanju odbora Društva slovenskih profesorjev.

Po koncu 1. svetovne vojne pa so se razmere nepričakovano spremenile. Štiriindvajsetega oktobra 1918 je ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič po prelatu A. Kalanu sporočil deželnemu odboru in Društvu slovenskih profesorjev, da je pripravljen financirati tisk latinsko-slovenskega slovarja. Ob koncu vojne je del stroškov prevzel še kranjski deželni odbor, del pa pokrajinska vlada za Slovenijo. Slovar kljub temu ni mogel v tisk zaradi tehničnih težav, saj ni bilo ne papirja, ne ustreznih črk in ne dovolj usposobljenih stavcev. Vse to pa je bilo nujno potrebno, ker je šlo za eno najboljšežnejših in tiskarsko raznolikih del v Sloveniji sploh; že sama priprava na tiskanje in nabava novega materiala v skladu s šolskimi in tehničnimi predpisi sta trajali več kot leto dni. Zato so profesorji začasno še vedno posegali po priročnih

³⁰ SN 1906, št. 69 (poročilo o anketi o slovenskih učnih knjigah).

³¹ Ilešič (1910), 475; Ilešič (1911), 568; Ilešič (1912), 484.

³² Ilešič (1909), 473–474

³³ Ilešič (1913), 553.

slovarčkih, ki so jih srednješolski profesorji še za časa Avstrije pripravljali in izdajali kot začasne pripomočke za prevajanje šolske lektire. Na drugem sestanku odseka za klasično filologijo Društva slovenskih profesorjev 16. januarja 1919 je Ivan Samsa v svoji razpravi o slovenskih učnih knjigah za klasično filologijo predlagal, naj društvo poskrbi za skorajšnji natis modernega latinsko-slovenskega slovarja s posebnim poudarkom na etimologiji in s predstavitvijo historičnega razvoja jezika v uvodu. Prof. Ivan Maselj je predlagal, naj povprašajo Wiesthalerja, ali njegov slovar ustreza tem zahtevam; morda je prav Masljev predlog spodbudil nastanek uvodne razprave o latinskem jeziku, ki jo je za slovar napisal dr. Josip Tomišek.³⁴ Po številnih spremembah v vrstah sodelavcev so slovarsko gradivo obdelali: Fran Ilešič (A), Josip Wester (B in C), M. Pleteršnik (D), Jul. Krek (E), Ivan Koštial (F)³⁵, M. Karlin (G in H), Jak. Teršan (I–indissimilis), K. Hočevar (od indissimulabilis do konca), Jos. Pipenbacher (R), Rudi Južnič (T) in Fran Wiesthaler (K–Q, S, U–Z).

Ko je ljubljanska škofija prevzela tiskarske stroške, je bilo sklenjeno, naj se vzporedno tiskata dva slovarja: veliki znanstveni slovar v 1500 izvodih in mali šolski (po vzoru Stowasserjevega slovarja; po obsegu bi bil približno za polovico manjši od velikega) v 2000 izvodih. Za oba slovarja je Wiesthaler pripravil samo en rokopis; zato je bil najprej načrtovan tisk velikega slovarja, iz katerega bi se po posameznih polah črtalo gradivo, ki bi za šolsko izdajo ne prišlo v poštev. Junija 1921 se je začelo tiskanje slovarja; pri stavljenju besedila so nenehno delovali štirje stavci, vso korekturo pa je opravil Wiesthaler sam. Če bi se delo nadaljevalo v takšnem tempu, kot se je začelo, bi bil slovar verjetno končan l. 1927. Prvi sešitek slovarja, izdan l. 1923 z naslovom *Latinsko-slovenski ročni slovar* (gesla *A–Caeroesi*), je obsegal 22 pol (352 strani); tiskarna ga je po naročilu škofa Jegliča v 50 izvodih razposlala na vpogled ravnateljstvom in knjižnicam srednjih šol ter nekaterim posameznikom. Prof. Franc Jerè je v reviji »Čas« objavil tudi oceno izšlega sešitka.³⁶ Leta 1923 pa so se začele težave; 27. junija 1923 je Gornji Grad, ki je bil ekonomska osnova ljubljanske škofije, prizadela huda povodenj in nato konec novembra 1924 še ena. Škof Jeglič je šel v Beograd prosit za posojilo, vendar je bil odgovor negativen; zato je

³⁴ *Tajnikovo poročilo na občnem zboru dne 2. junija 1918*. Izvestja DSP (1919), 2, 32–33; *Poročilo o rednem občnem zboru dne 15. XII. 1918*. Izvestja DSP (1919), 16, 22.

³⁵ Ivan Koštial se razen pri delu pri slovarju ni veliko udeleževal na klasičnofilološkem področju, kot jezikoslovec pa se je ukvarjal s slovaropisnim delom. To dokazuje tudi njegova zapuščina, v kateri je ohranjen njegov *Slovenski etimološki slovar* (760 lističev, obdelanih podobno kot rokopisno gradivo Wiesthalerjevega slovarja; gl. NUK, Ivan Koštial Ms 21/85, mapa IX, 2.).

³⁶ Č 18 (1923/24), 162–164.

moral posojilo (2.000.000 din.) najeti doma ob visokih obrestih, ki so škofijo bremenile še več kot deset let. Težko finančno stanje je naposled škofa prisililo v ukinitvev podpore za tisk slovarja. V začetku leta 1925 so prenehali tiskanje; do takrat je bilo natisnjenih 31 strani uvoda in 63 pol (1008 strani) slovarja (gesla *A–facilis*). Fran Wiesthaler ni dočakal izida svojega življenjskega dela; umrl je 26. januarja 1927. Zadrego zaradi pomanjkanja latinskega slovarja je začasno rešil dr. Fran Bradač, ki je l. 1926 izdal *Latinsko-slovenski slovar*.

Natisnjeno gradivo je 11 let čakalo na sedežu Katoliškega tiskovnega društva, slovarsko gradivo pa je Wiesthaler zapustil v last dedičem. Vmes je pobudo za nadaljevanje dela prevzelo Društvo prijateljev humanistične gimnazije, najbolj prof. Franc Jerè, ki se je junija 1929 za finančno pomoč obrnil na ministra Korošca³⁷ in na nekatere tuje fundacije (Carnegie, Rockefeller), a zaman. Končno se je društvo za pomoč obrnilo tudi na Društvo za humanistične vede.³⁸ Ker je natisnjeni material propadal na podstrešju Katoliškega tiskovnega društva (Poljanski nasip št. 10), se je l. 1935 društvo obrnilo na Wiesthalerjeve dediče, naj dovolijo, da Jugoslovanska tiskarna iz natisnjenega materiala sestavi kakih 200 izvodov in jih ponudi v prodajo po zmerni ceni, društvo pa bi poskrbelo za reklamo.³⁹ Leta 1936 je škof dr. Gregorij Rožman zaradi velikega interesa za slovar društvu zaupal upravljanje slovarskega gradiva; društvo je še isto leto dalo tiskane izvode vezati in jih prodalo. Leta 1938 je društveni odbor sklenil odkupiti preostali rokopis slovarja;⁴⁰ to se je zgodilo l. 1940. Prof. Jerè je pripravil tudi načrt za nadaljevanje dela pri slovarju; predlagal je, naj delo prevzame dr. Fran Bradač. Novi urednik bi moral prevzeti obvezo, da se bo vživel v Wiesthalerjevo delo in ga nadaljeval v njegovem duhu brez bistvenih sprememb; te naj bi bile prihranjene za drugo izdajo.⁴¹ Za nadzor dela in kot pomoč bi se oblikoval sosvet, v katerem bi bili univ. prof. dr. Dragotin Oštir, prof. Josip Osana in prof. Anton Sovrè (zadnja dva profesorja na I. državni gimnaziji v Ljubljani). Leta 1940 se je škof Rožman odločil nadaljevati tiskanje in delo pri slovarju; 15. avgusta

³⁷ NALj, P šte. 481/46, Zapuščina dr. Franca Jereta – Poročilo ministru Korošču o Wiesthalerjevem slovarju (11. junij 1929).

³⁸ *Peta poslanica Društva prijateljev humanistične gimnazije*. Ljubljana, 1. oktobra 1931, 8.

³⁹ *Sedma poslanica Društva prijateljev humanistične gimnazije*. Ljubljana, marca 1935, 15.

⁴⁰ *Deveta poslanica Društva prijateljev humanistične gimnazije*. Ljubljana, junija 1938, 15.

⁴¹ NALj, P šte. 481/46, Zapuščina dr. Franca Jereta – Poročilo ministru Korošču o Wiesthalerjevem slovarju (11. junij 1929). Prof. Jerè je v svojem izvodu poročila glede druge izdaje ob robu pripisal: »Ki je ne bo nikdar!«

1940 je zaupal prof. Francu Jeretu vodstvo tiska in pregled rokopisa. Jerè je 21. septembra prevzel rokopis od Wiesthalerjeve hčere. Hkrati z latinskim slovarjem je prevzel tudi obrnjeni Pleteršnikov slovensko-nemški slovar (prav tako Wiesthalerjevo delo). Rokopis je prof. Jerè hranil doma v Zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu;⁴² pregledal je črke F, G in večino črke H ter nadomestil nekaj zastarelih izrazov z novejšimi, za pregled etimologij pa je naprosil dr. Milana Grošlja, ki je pregledal prvo polovico črke F. Prav prof. Jeretu gre zahvala, da se je slovarsko gradivo sploh ohranilo. Delo je spomladi 1941 ustavila vojna. Ko je 28. aprila 1941 nemška vojska zasedla stavbo Zavoda sv. Stanislava, je moral prof. Jerè skupaj z drugimi profesorji v treh urah zapustiti zavod. V svojem stanovanju v zavodu je imel tudi dva zaboja: v enem je bil rokopis Wiesthalerjevega latinsko-slovenskega slovarja, v drugem pa rokopis obrnjenega Pleteršnikovega slovarja (prav tako Wiesthalerjevo delo). Brez pomisleka je s seboj odnesel zaboj z Wiesthalerjevim slovarjem; rokopis obrnjenega Pleteršnikovega slovarja je ostal v zavodu in bil uničen skupaj z drugimi zavodskimi arhivi in knjigami. Rokopis je prof. Jerè skozi vso vojno po malem pregledoval in pripravljaval za tisk.⁴³ Leta 1946 se je SAZU pripravljala na izdajo velikega slovenskega akademskega slovarja in na izdajo novega, izpopolnjenega Pleteršnikovega slovarja. V delo je bilo vključeno tudi ekscerpiranje del od l. 1890 naprej. Slovarska komisija je prosila dr. Franca Jereta, naj poleg novih prevodov Svetega pisma in preglednega ekscerpiranja Bogoslovnega vestnika prevzame tudi delno ekscerpiranje Wiesthalerjevega slovarja.⁴⁴ Leta 1949 je prof. Jerè po navodilu škofa Antona Vovka rokopis skupaj z natisnjenimi izvodi in papirjem odstopil v last SAZU.⁴⁵ Tu je gradivo 40 let čakalo na nadaljevanje dela. Povojni režim za tovrstne kulturne podvige ni imel nobenega razumevanja; iz pripovedovanja akad. prof. dr. Kajetana Gantarja vemo, da je skušal prof. Anton Sovrè zanj urediti, da bi delal pri tem slovarju, vendar zaradi nenaklonjenosti stroki ni uspel.

Prerod je slovar doživel konec 80. in v začetku 90. let, ko se je Založba Kres na čelu z direktorico Selino Ambrož, Aleksandrom Ambrožem in glavnim pobudnikom projekta Dušanom Drolcem odločila za ponovno oživitev projekta. Založba je zbrala prvo ekipo sodelavcev, v kateri so bile tri takratne absolventke latinščine, Bronislava Aubelj, Ksenija Geister in Renata Hrovatič, ki so se pod mentorstvom prof.

⁴² Rokopisna zbirka Biblioteke SAZU, R 80/1 – Reverz (21. september 1940).

⁴³ Rokopisna zbirka Biblioteke SAZU, R 80/2 – Dopis Fr. Jereta SAZU (20. avgust 1949).

⁴⁴ P šte. 481/46 (27. september 1946; generalni sekretar Fran Ramovš).

⁴⁵ NALj, P šte. 481/46, Zapuščina dr. Franca Jereta – Pismo škofa Vovka z dne 30. julija 1949, šte. 2111.

dr. Erike Mihevc Gabrovec in akad. prof. dr. Kajetana Gantarja lotile dela. To je vključevalo pripravo izhodišč, prepis, pregled, popravljanje in posodabljanje ohranjenega slovarskega gradiva. Obdelale so gesla *A-ex*, torej kvantitativno malo manj gesel, kot je obsegala prva izdaja (*A-Facilis*). Delo se je zaključilo leta 1995 z izidom drugega dela slovarja (*Coll-Ex*), ko so omenjene tri sodelavke doštudirale, se zaposlile in prenehale delo na slovarju. Nato je projekt za nekaj časa zastal. Natisnjene slovarskega gradiva ni bilo več; treba se je bilo spopasti z rokopisnim gradivom. Založba je poskrbela za nadaljnje prepisovanje; rokopisno gradivo za 3. del slovarja je prepisal Marjan Cimerman. To je bila edina dejavnost v povezavi s slovarjem v dveh letih zatišja. S koncem leta 1997 pa je delo prevzela nova ekipa pod vodstvom pisca tega prispevka. To je pomenilo tudi nekatere nove pristope in spremembe. Delo prvih treh sodelavk je bilo precej olajšano, saj so pregledovale gradivo, ki je bilo že natisnjeno in izdano v knjižni obliki, pa tudi prof. Wiesthaler je že opravil temeljito korekturo. Nova ekipa pa se je spopadla z gradivom, ki je bilo ohranjeno samo v rokopisu na lističih, kar je zahtevalo veliko truda tako prepisovalcev kot tudi pregledovalcev. Slovarsko gradivo 3. dela slovarja, ki obsega gesla F–K, so strokovno pregledali in popravili Matjaž Babič (*facilitas–fluctuosus*), Martin Benedik (*impluvium–intendo*), Breda Čop (*fluctus–fututrix*), Pavel Češarek (*H–hystrix; I–impluviatus*) in Matej Hriberšek (*F–facilis; G–Gythaeum; intenebrico–inyx; K*), skupini pa se je pridružil še lektor Milan Žlof. Nato se je urednik znašel v precejšnji zadregi glede nadaljevanja dela: kje dobiti pomočnike, ki bi bili pripravljeni prepisovati rokopisno gradivo? Za pomoč pri prepisovanju gradiva za 4. del slovarja se je obrnil na študente klasične filologije. Začetni pomisleki glede odziva (takšno delo je namreč ob siceršnjih študijskih obveznostih velika dodatna obremenitev) so se kmalu izkazali za odvečne; za sodelovanje se je navdušeno prijavilo kar 26 študentk in študentov, ki so ekipi pregledovalcev odvzeli najhujše breme in najtežavnejše delo: mehansko prepisovanje rokopisnega gradiva. Pri prepisovanju gradiva za 4. del slovarja so sodelovali: Marija Helena Kališnik, Maja Likar, Nina Vuk, Elizabeta Murenc, Darja Mlakar, Mitja Sadek, Kozma Ahačič, David Movrin, Martina Hoyer, Lucija Krošelj, Julijana Visočnik, Simona Sašek, Aleš Maver, Tina Bernik, Sonja Ljubetič, Ana Premk, Tinka Selič, Neža Vilhelm, Maja Gril, Jurij Frice, Tina Silič, Mojca Mikuž, Jera Ivanc, Jelena Isak, Janja Žmavc in Nada Grošelj. Strokovni pregled prepisanega gradiva so opravili: Matjaž Babič, Pavel Češarek, Kozma Ahačič in David Movrin (končni pregled in redakcija), Milan Žlof (lektor slovenskega jezika, jezikovni svetovalec in redaktor) ter Matej Hriberšek (strokovni pregled, korektura, redakcija, dopolnitev manjkajočih in nepopolnih gesel, računalniška obdelava, uredništvo).

Slovar je s številnimi dodatki in dopolnitvami izšel l. 2002. Tretji del slovarja je pomenil preizkusni kamen; urednik in sodelavci so se še nekoliko lovili in usklajevali, četrti del pa je v vseh pogledih tak, kot so želeli in si predstavljali od samega začetka.

Takoj po izidu 4. dela so se začele priprave 5. dela slovarja. Spet so na pomoč priskočili študentje klasične filologije. Pri prepisovanju gradiva za 5. del slovarja so sodelovali: Neža Vilhelm, Janja Žmavc, Tinka Selič, Martina Hoyer, Darja Mlakar, Aleš Maver, Pavel Češarek, Sonja Ljubetič, Maja Gril, Marija Helena Kališnik, Ana Premk, Nina Vuk, Mitja Sadek, Simona Sašek, Tina Bernik, Julijana Visočnik, Petra Planinc, Eva Stojan, Tomaž Kremžar, Miran Sajovic, Marjeta Stres, Matevž Zupančič, Neža Pirc in Kristina Tomc. Strokovni pregled prepisanega gradiva so opravili: Matjaž Babič, Pavel Češarek, David Movrin, Aleš Maver, Milan Žlof (lektor slovenskega jezika, jezikovni svetovalec in urednik) in Matej Hriberšek (strokovni pregled, korektura, redakcija, dopolnitev manjkajočih in nepopolnih gesel, računalniška obdelava, uredništvo). Slovar je izšel l. 2005, z njegovim izidom pa sovпада tudi žalosten dogodek, saj je tik pred izidom po daljši boleznii preminil Dušan Drolc, pobudnik in glavno gibaloo projekta oživljenega Wiesthalerjevega slovarja.

Že pred izidom 5. dela slovarja so se začele priprave na izid zadnjega, 6. dela; celotno gradivo zanj je bilo prepisano še pred izidom 5. dela. Tudi tokrat so na pomoč priskočili študentje klasične filologije, pa tudi nekateri učitelji. Pri prepisovanju gradiva za 6. del slovarja, ki je bil zaradi časovne stiske sodelavcev in zaradi zahtevnosti gradiva tudi najzahtevnejši, je sodelovalo rekordno število prepisovalcev; vseh je bilo kar 36: Živa Borak, Tina Černe, Monika Deželak, Maja Gril, Marija Helena Kališnik, Martina Hoyer, Sonja Krečič, Tomaž Kremžar, Toni Kürbus, Uroš Martinčič, Aleš Maver, David Movrin, Martin Oblak, Olga Osredkar, Pavel Češarek, Neža Pirc, Blaž Ploj, Ana Premk, Zala Rott, Mitja Sadek, Neža Sagadin, Miran Sajovic, Klavdija Sedar, Tina Silič, Marjeta Stres, Mateja Švajncer, Maruša Tadenc, Kristina Tomc, Katja Trtnik, Mateja Urbanija, Neža Vilhelm, Julijana Visočnik, Nina Vuk, Matevž Zupančič, Kristina Žgur in Maja Žumer. Pregled in redakcija gradiva sta bila pri zadnjem delu nekoliko zahtevnejša. Pregled in redakcijo latinskega besedila (preverjanje gesel in citatov) so opravili David Movrin, Pavel Češarek, Nina Vuk, Kristina Tomc, Kozma Ahačič, Aleš Maver in Matej Hriberšek; pregled celotnega besedila, strokovni pregled, korekturo, lekturo in redakcijo sta opravila Matej Hriberšek in Milan Žlof, računalniška obdelava gradiva pa je bila delo glavnega urednika. Slovar je bil sredi aprila 2007 pripravljen za tisk, izšel pa je junija 2007. Z izidom 6. dela dobiva projekt velikega latinsko-sloven-

skega slovarja po 113 letih svoj epilog. Vsi sodelujoči ga zaključujemo z upanjem, da prva izdaja slovarja ne bo tudi njegova zadnja, ampak da ga bo mogoče še nadgraditi in izboljšati, če ne v knjižni, pa vsaj v elektronski obliki.

Uredniška pojasnila o delu na Wiesthalerjevem slovarju

Začetki priprav na projekt obnovljenega Wiesthalerjevega slovarja segajo v leto 1990, ko je prof. dr. Kajetan Gantar v dopisu, poslanem založbi Kres (ta ga je posredovala tudi Ministrstvu RS za kulturo), podal nekaj izhodišč za pripravo Wiesthalerjevega slovarja. Orisal je njegov pomen, podal pa je konkretne predloge za delo: slovar naj ne bo anastatično ponatisnjen, čeprav bi bila to najhitrejša in najcenejša pot do objave, ker bi to zmanjšalo njegovo uporabnost; pregleda naj ga skupina mladih filologov in posodobi zlasti slovensko frazeologijo, pri tem pa naj se ohranijo nekateri arhaizmi ali neologizmi; zaradi zastarelosti naj se v celoti izpusti »Uvod o latinskem jeziku«, ki ga je napisal Josip Tominšek; seznam latinskih pisateljev naj se po možnosti dopolni s kronološkimi podatki o njih; dopolni in poenoti naj se seznam slovničnih in jezikovnih kratic in izrazov; pisanje antičnih imen naj se uskladi s Pravili Slovenskega pravopisa 1990; etimologije naj ostanejo, vendar naj se popravijo in uskladijo z izsledki sodobne etimološke znanosti. Prve tri sodelavke pri slovarju so bile absolventke Oddelka za klasično filologijo, Bronislava Aubelj, Ksenija Geister in Renata Hrovatič, ki so skupaj z mentorjema, prof. dr. Kajetanom Gantarjem in prof. dr. Eriko Mihevc Gabrovec, pripravile teoretična izhodišča za nadaljnje delo; za pripravo gradiva so tudi prejele računalnik s pripadajočim tiskalnikom. Levji delež pri tem je nosila Bronislava Aubelj, ki je v dogovoru z mentorjema pripravila tudi nekatere predloge in pripombe za delo.

Drugi korak je bila ureditev razmerij na področju avtorskih pravic, katerih nosilec je bila slovenska katoliška cerkev. Gospod Dušan Drolc je za pomoč prosil tedanjega ljubljanskega nadškofa in metropolita dr. Alojzija Šuštarja (pismo z dne 13. aprila 1992): »Spoštovani gospod doktor Alojzij Šuštar, dovolite mi, da Vas po najinem pogovoru še pismeno zaprosim najprej za moralno podporo ob izdaji velikega latinsko-slovenskega slovarja. Kot že veste, želimo uporabiti visoko kvalitetno delo gospoda Frana Wiesthalerja: prvo knjigo, objavljeno v Ljubljani leta 1923, in ostalo, neobjavljeno dragoceno gradivo, shranjeno na SAZU, vse skupaj pa seveda le z Vašim dovoljenjem. Upamo tudi, da bomo delo lahko opravili brez odškodnine, vso Vašo in našo skrb za razvoj predolgo načrtno uspravane slovenske humanistične misli pa

delno sofinancira slovensko ministrstvo za kulturo. Skupina strokovnjakinj se že iskreno trudi posodobiti ves plod navora naših najboljših filologov prvih dvajsetih let tega stoletja. Med Slovenci nas je veliko, ki zelo pogrešamo obsežen latinsko-slovenski slovar, in prav bi bilo, če bi našo majhno sramoto spremenili v veliko izpolnjeno željo. Prosim Vas, pomagajte tudi Vi. Z odličnim spoštovanjem, Dušan Drolc.« Dober teden kasneje, 22. aprila 1992, je prišel odgovor dr. Šuštarja: »Spoštovani gospod direktor, z veseljem Vam dajem dovoljenje, da za izdajo velikega latinsko-slovenskega slovarja uporabite prvo knjigo Frana Wiesthalerja, za katero je tiskovne stroške pokrtil tedanji ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, kakor tudi za neobjavljeno gradivo, shranjeno na SAZU. Samo po sebi se razume, da Nadškofijski ordinariat ne zahteva nobene odškodnine. Po svojih najboljših močeh bom podpiral izdajo načrtovanega slovarja, ki bo za naše šolstvo in za našo kulturo izredno velikega pomena. Z najboljšimi željami in spoštljivimi pozdravi Alojzij Šuštar, nadškof.« Tako je začel nastajati 1. zvezek Wiesthalerjevega slovarja. Delo prvih treh sodelavk je bilo delno olajšano, saj so pregledovale gradivo, ki je bilo že natisnjeno in izdano v knjižni obliki, pa tudi Wiesthaler je pred tiskom že opravil temeljito korekturo. Njihov pristop in glavna načela pri delu opisuje prof. Gantar v *Predgovoru* k prvemu delu slovarja, kjer predstavi tudi glavno dilemo, s katero se je ekipa srečala: ali besedilo ohraniti v prvotni obliki ali ga posodobiti. Tukaj absolutno pritrjujem odločitvi za posodobitev besedila, saj bi bil slovar v prvotni obliki povsem nepraktičen.

Zaradi uveljavljanja novih pravil je bilo treba veliko usklajevanja in korigiranja; preden je 1. del slovarja šel v tisk, je bilo opravljenih sedem korektur. Tiskovna konferenca ob izidu 1. dela slovarja je bila 1. marca 1994 ob 11. uri v veliki dvorani na SAZU. V časopisju je bilo objavljenih tudi nekaj recenzij slovarja (Tomaž Koblar v »Tribuni« (8. marec 1994, str. 11); Mojca Sekulič v »Slovincu« (4. marca 1994, str. 7), Bernard Nežmah v »Mladini«; prof. Jože Kastelic v »Delu« (7. aprila 1994); Igor Bratož v »Delu« (2. marca 1994)). Akad. prof. dr. Kajetan Gantar je v »Predgovoru« zelo optimistično napovedal, da bo slovar v celoti izšel pred letom 2000 (po načrtu založbe do l. 1998), torej vsako leto po en zvezek. To bi bilo ob ustrežnejši podpori pristojnih institucij in pod pogojem, da bi se delo nadaljevalo v takšnem tempu, kot je bilo začeto, tudi mogoče. Vendar pa še zdaleč ni šlo vse po načrtih. Največja ovira za hitrejšo napredovanje dela je bila birokracija; z birokratskim aparatom Ministrstva RS za kulturo se je založba (zlasti g. Dušan Drolc) spopadala vse od priprave 1. dela slovarja naprej.

Že pri pripravi 1. dela se je zataknilo, saj je po pogovoru na ministrstvu (ta je bil 23. 10. 1992) to izrazilo »skrb glede izdaje«, predvsem

zaradi razlike v izračunu pol na ministrstvu in pri okvirnem »sondažnem« izračunu na založbi. Ministrstvo je zahtevalo (dopis ministrstva z dne 3. 12. 1992), specificirano poročilo o pripravi 1. dela, specificiran obračun stroškov priprave glede na obseg in vrsto opravljenih del ter kopije avtorskih pogodb in dokumentacijo o izplačilih (urejena po vrsti in kronološko). Zahtevani so bili tudi predlogi za nadaljnje sodelovanje glede na kriterije in pogoje ministrstva ter načrt celotne priprave in izdaj slovarja po letih. Glede na predgovor je ministrstvo vzelo za osnovo 3000 strani. Ministrski aparat očitno – kot je razvidno iz dopisa gospoda Drolca z dne 15. 3. 1994 – ni razumel, da ne gre za ponatis starega slovarja, ampak za povsem novo obdelavo in predelavo. In težave so se pokazale že ob izidu 1. dela. Ministri svetovalci so založbi očitali zamudo pri izdaji in nekorektnost glede namenske porabe sredstev; kaznovalni ukrep je bil neplačilo polovice subvencije za natis 1. dela in neodobritev sredstev za natis 2. dela (dopisa direktorice Seline Ambrož ministru Sergiju Pelhanu z dne 26. 7. 1994 in 30. 8. 1994). Kljub težavam je l. 1995 izšel še 2. del slovarja. Po izidu so tri sodelavke, ki so v tem času končale študij in se zaposlile, opustile delo pri projektu. Nadaljevanje projekta je bilo negotovo. Lažji del je bil opravljen, saj je gradivo, ki ga zajemata prva dva dela, že bilo natisnjeno in ga je Wiesthaler pred tiskom korigiral. Preostali slovar (črke F–Z) je bil ohranjen le v rokopisu, ki je bil pregledan samo enkrat, ko je Wiesthaler popravljaval in dopolnjeval nepopolna gesla svojih sodelavcev. Za prepisovanje gradiva je poskrbela založba sama; delo je prevzel Marjan Cimerman. V tem obdobju se je nadaljevalo prizadevanje za pridobitev finančnih sredstev za nadaljevanje projekta.

Pri tretjem delu so se finančne razmere še poslabšale. Februarja 1996 je prišel na založbo naslednji dopis Ministrstva RS za znanost in tehnologijo (Oddelek za informacijsko infrastrukturo; dopis z dne 29. 2. 1996): »Obveščamo vas, da je minister 26. 2. 1996 sprejel sklep, da bo v letu 1996 Ministrstvo za znanost in tehnologijo sofinanciralo tisk monografije Fran Wiesthaler: Veliki latinsko-slovenski slovar v višini 390.000,00 SIT po dinamiki iz priložene pogodbe. /.../ Sklep je bil sprejet na osnovi ekspertne ocene o kakovosti predložene vloge v primerjavi z drugimi vlogami in glede na okvir proračunskih sredstev za domači znanstveni tisk.« (Podpisana sta mag. Renata Zadavec-Pešec, višja svetovalka, in vodja oddelka mag. Tomaž Seljak, svetovalec Vlade RS.) Kljub absurdno majhni vsoti denarja za pripravo ni bilo od nikoder (dopis Založbe Kres Ministrstvu RS za kulturo z dne 5. 12. 1996). »Vedno se zatika pri izplačevanju odobrene subvencije za pripravo Latinsko-slovenskega slovarja III. Točno je, da nismo predložili celotnega odtisa do črke K, tiskarna je pred stečajem in za to usposo-

bljeni zaposleni na čakanju! Tiskarniških računalnikov pač ne moremo pripeljati na Ministrstvo za kulturo. Vaša pripomba, da se »celotno besedilo za tretji zvezek do črke K / brez L / vnešeno in prvič grobo očiščeno v računalnik LP »ne ujema z besedilom računa Tiskarne LP št. 1271, v katerem je obračunana »računalniška obdelava postavljenega besedila slovarja od črke F do vključno H« je samo drugačna formulacija za isto storitev! Vaša trditev, da se večji del dokazil o honorarjih nanaša na prejšnji, to je II. del slovarja, ne drži. 1. II. del slovarja je izšel veliko pred pogodbami in izplačili za 3. del slovarja. 2. Naši sodelavci prejema pogodb in honorarje za delo na celotnem projektu in ne za posamezne dele. Torej ne vedo, v katerem delu celote bo natisnjeno njihovo vneseno, očiščeno, lektorirano in korigirano besedilo. /.../« Brez komentarja lahko ostane dopis, naslovljen na tedanjega ministra Školjča z dne 17. 12. 1999: »Spoštovani, potrjujemo prejem obvestila, da ministrstvo za kulturo ne bo sofinanciralo priprave za izdajo Wiesthalerjevega Latinsko-slovenskega slovarja III. Radi pa bi Vas spomnili na to, da delo, za subvencijo katerega smo zaprosili, ni kakšna »Kuharica sestre Francke« ali priročnik »Naredi si sam«, temveč delo, ki ponovno zahteva leta priprav, raziskav, predelav, priredb, pregledov in končno enormnih stroškov založbe Kres, ki ni ravno Bertelsmann, čeprav ima prav toliko poguma – ali še več! Naj odnehamo sredi dela? Pri črki M? Spet nekaj, kar bo v Sloveniji ostalo na pol poti! Odkrito povedano – brez vaše pomoči se bo zgodilo prav to!«

S pripravo gradiva za 3. del slovarja sovpada nastop nove ekipe; da sem prevzel vlogo njenega vodje ter mesto glavnega in odgovornega urednika, je bilo zgolj naključje. Delo sem prevzel samo pod enim pogojem: da je moje delo omejeno izrecno na strokovni del, medtem ko ostane vsa druga logistika (pridobitev subvencije, finance, tisk, prodaja) stvar založbe. Takšna delitev nalog je ostala v veljavi vse do konca projekta. Prva težava je bila sestava novih pravil, ki jih je bilo treba izluščiti iz prvih dveh natisnjenih knjig; hkrati je bilo treba dodatno poenotiti slovnično terminologijo ter dopolniti sistem kratic in okrajšav. Kratice avtorjev so ostale nespremenjene; dopolnili smo slovnične okrajšave. Nekatere kratice smo priredili in uskladili s skupnim sistemom, okrajšave jezikov pa smo precej razširili. Dogovoriti se je bilo treba tudi, kako popravljati precej arhaično slovensko besedišče in kako korigirati latinsko besedilo. Za pomoč sem poprosil svoje sodelavce na Oddelku za klasično filologijo: Matjaža Babiča, Martina Benedika, Bredo Čop in Pavla Češarka. S skupnimi močmi smo v dobrega pol leta uspeli besedilo pripraviti za postavitev. Besedilo smo računalniško obdelali Aleksander Ambrož, Kozma Ahačič, David Movrin, Pavel Češarek in Matej Hriberšek. S 3. delom se je projektu kot jezikovni svetovalec,

korektor in redaktor pridružil tudi Milan Žlof. Ko je bil 3. del končan, smo se znašli pred precej neprijetno dilemo: kako naprej. Da bi se prepisovanja lotil sam ali da bi gradivo prepisovali mi, ki smo skrbeli za strokovni pregled, ni bilo mogoče misliti, kajti bili smo preobremenjeni s študijem, delom in zasebnimi obveznostmi. Utrnila se mi je ideja, da bi k sodelovanju povabil študente klasične filologije, zlasti latiniste. Kljub pomislekom nekaterih kolegov sem sklenil, da velja poskusiti. Na moje veliko prijetno presenečenje se je za prepisovanje prijavilo kar 26 študentov, ki so po navodilih, posebej pripravljenih za prepisovanje, vestno prepisali gradivo za 4. del slovarja. Še pred razdelitvijo gradiva študentom smo preostalo rokopisno gradivo (črke L–Z) razdelili na tri približno enake dele; s tem je bila zagotovljena približno enaka količina gradiva za vse tri še predvidene knjige, ki je zagotavljala tudi približno enak obseg vseh treh knjig.

Prva ekipa je imela z računalniško obdelavo veliko težav; o tem priča tudi gradivo iz dokumentacije slovarja, ki ga hrani založba. Največ težav je bilo s posebnimi znaki pri grščini (takrat niti originalne grške pisave niso imele vseh posebnih znakov, ki jih je bilo mogoče najti v izvirnem besedilu, zato je bila dodana tudi tabela posebnih znakov). Izdelana so bila navodila za konverzijo in kodne tabele s kodami makrov, ki so določali posebne znake in obliko besedila. Ta sistem je bil uporabljen v prvih treh knjigah. Ko so študentje vrnili prepise 4. dela, je sledila najprej posodobljena računalniška obdelava celotnega gradiva; v zadnjih treh delih je bila to urednikova naloga. S tem je bil zagotovljen enoten sistem za vse tri knjige. Veliko truda je bilo vložena tudi v postavitve sistema za delo na osebnih računalnikih, kar je glede na prejšnje delo na računalnikih Macintosh in glede na sodobnejšo programsko opremo pomenilo precejšnjo poenostavitev dela. Založba mi je kot uredniku v celoti prepustila pripravo modela in samo oblikovanje, ki sem ga prilagodil delu v programskem okolju Windows in urejevalniku Word. Novost je bil način oblikovanja besedila, ki je bilo pripravljeno tako, da ga je bilo mogoče brez težav konvertirati za obdelavo na računalnikih Macintosh, in sicer v kar 16 različnih barvah in oblikah, kar je omogočalo lažje pregledovanje in večjo nazornost besedila; tudi urejevalec, Leon Beton, d. i. a. (Beton & Urbinc Co., podjetje za storitve in posredovanje, Ljubljana), je končno postavitve in elektronski prelom prilagodil in uskladi z novim načinom urejanja. Pri pripravi 4. dela, ki je izšel l. 2002, je bila večina nedoslednosti odpravljena, pravila so bila postavljena, sezname kratic dopolnjeni in popravljeni, pa tudi delo je bilo že povsem utečeno. Pristop k obravnavi gradiva je bil takšen, kot smo si želeli. Vse do konca nam je vedno manjkalo samo eno: več časa.

Tudi pri pripravi 5. dela so na pomoč priskočili študentje; delo je potekalo enako kot pri pripravi 4. dela. Posebnosti ni bilo. Na žalost pa je izid 5. dela (izšel je l. 2005) sovpadel s tragičnim dogodkom, saj je malo pred izidom preminil glavni pobudnik projekta, g. Dušan Drolc.

Takoj po izidu 5. dela se je začela priprava zadnjega, 6. dela; gradivo zanj je bilo prepisano še pred izidom 5. dela, znova pa so na pomoč pri prepisovanju priskočili študentje. Kljub temu da je bil izid 6. dela predviden za l. 2006, se je delo zaradi bolezni in delovnih obveznosti sodelujočih precej zavleklo. Ta del je bil najzahtevnejši od vseh, saj je bilo ohranjeno gradivo pogosto zelo slabo obdelano, pomanjkljivo ali nečitljivo, kar se je dostikrat poznalo pri kakovosti prepisa, znatno pa je oteževalo tudi pregledovanje in dopolnjevanje gradiva. Kljub številnim zapletom in prestavitvam datuma izdaje nam je uspelo slovar pripraviti za tisk še pred poletjem. Za zadnji zvezek slovarja velja omeniti, da ima manj dopolnil kot prejšnji zvezki, preprosto zato, ker bi bilo ob preobsežnih dopolnilih pričakovati, da bo obseg slovarja preveč narasel, upoštevati pa je bilo treba tudi spremne razprave na koncu slovarja.

Celotno rokopisno gradivo slovarja je ohranjeno na lističih, ki so še vedno shranjeni v istem zaboju, v katerem je prof. Franc Jerè l. 1941 slovarsko gradivo rešil pred uničenjem. Razdeljeni so po črkah in zvezani v pakete. Popisani so z različnimi pisavami (odvisno od tega, kateri avtor je obdeloval posamezno črko), na večini pa najdemo tudi Wiesthalerjeva dopolnila iz obdobja, ko je delal redakcijo slovarja. Pogosto so ob robu dodatki, ki manjkajo v besedilu, dostikrat pa avtor uporabnika oz. prepisovalca s pripisom »*sieh hinten*« usmeri še na zadnjo stran besedila, kjer so prav tako dopisani bodisi dodatki bodisi manjkajoča gesla. Ti dodatki dokazujejo, da je rokopisno besedilo gotovo doživelo vsaj prvo redakcijo. Po prvotni oceni založbe naj bi rokopis obsegal 22.484 lističev, popisanih na eni strani, in 4281 lističev, popisanih na obeh straneh, skupaj torej 26.765 lističev oz. 76 % celotnega slovarja. Na vsakem lističu naj bi bilo povprečno 1860 znakov, kar skupaj znaša 49.782.900 znakov oz. 1659 avtorskih pol. Glede na ta okvirni izračun je prvotni načrt predvideval 264 tiskovnih pol ali 4224 strani. Takšen izračun je zelo pavšalen, kajti lističi so zelo raznoliko popisani. Končno število je še precej večje, ker pri mnogih številkah najdemo več lističev, označenih od *a* pa celo do *f*. Ohranjeno rokopisno slovarsko gradivo, ki bo po izidu slovarja še vedno imelo pomembno dokumentarno vrednost in bo aktualno za raziskovalce slovenskega jezika, namerava Založba Kres predati SAZU, ki je hranila slovarsko gradivo pred začetkom projekta.

Med izhajanjem posameznih delov slovarja mi je bilo večkrat

zastavljeno vprašanje, koliko izvirnega Wiesthalerja je ohranjenega v zadnjih treh zvezkih. Naj to pokaže naslednja statistika:

- ko so študentje oddali prepis 4. dela, je ta obsegal 857 strani A 4 (2.488.476 znakov), po ureditvi in dodanem gradivu pa 1078 strani (3.136.004 znakov)

- 5. del je del po prepisu obsegal 952 strani (2.760.022 znakov), po ureditvi in dodatkih 1052 strani (3.257.303 znakov)

- 6. del je po prepisu obsegal 876 strani (2.649.144 znakov), po ureditvi in dodatkih pa 1021 strani (3.230.775 znakov).

- skupno: po prepisu 2685 strani (7.897.642 znakov), po ureditvi in dodatkih 3151 strani A4 (9.624.082 znakov). Dodanih je bilo torej 466 strani oz. 1.726.440 znakov. Dodano gradivo vključuje nova gesla in podgesla, obdelane etimologije, dodane primere, razširjeno slovensko besedišče, variacije prevodov latinskih citatov. Zaradi časovne stiske se novo gradivo ob sprotnem dodajanju ni posebej shranjevalo, tako da ni mogoče potegniti ločnice med prvotnim in dodanim gradivom. Vsekakor pa ga je toliko, da si je zaradi količine dopolnil mogoče lastiti vsaj soavtorstvo.

Natančno število gesel ni znano; opravljeno je bilo ročno in strojno štetje. Ker se štetji razlikujeta, je vzeta srednja vrednost; tudi število znakov je približno (2 stolpca, 54 vrstic v stolpcu, 100 znakov na dve vrstici). Končni rezultat je cca. 49.000 gesel na 4087 straneh (skupno caa. 21.700.000 znakov).

Že ob pregledu 3. in 4. dela se je izkazalo, da je slovar nastal ob tesni naslonitvi na Georgesov *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*; ta je bil primarni vir za črpanje in prirejanje slovarskega gradiva. Wiesthaler se je pri obdelavi svojih gesel dokazljivo naslanjal tudi na Lewis-Shortov *Latin Dictionary*. Ta dva, še danes standardna priročnika, sta bila glavni vir in osnova za slovarsko gradivo. Uporabljeni so bili še nekateri drugi slovarji in enciklopedije. Da bi bil slovar izvirno delo, na to sploh ni bilo mogoče misliti, kajti v času, ko je slovar nastajal, so bili slovenski šolniki preobremenjeni, prezasedeni in finančno nezmožni izpeljati takšen projekt, za katerega oblasti niso kazale interesa. Slovar je nastal kot priredba in predelava. To je bila edina možnost, da bi Slovenci dobili slovar v doglednem času.

Upoštevana načela pri obdelavi slovarskega gradiva

1. Gesla so razdeljena po abecednem vrstnem redu, pomeni in podpomeni pa po ustreznem hierarhičnem zaporedju. Pri tem sta ohranjena delitev in označevanje, kot ju je uredil Wiesthaler, le me-

stoma sta bila zaradi natančnejšega strukturiranja pomenov nekoliko spremenjena. Omeniti velja, da je tako pri Georgesu kot tudi pri Wiesthalerju glede strukturiranja pomenov še vedno precej nedorečenega, kar bi bilo dobro v prihodnje natančneje urediti. Vsako geslo je dopolnjeno s slovničnimi oblikami in oznakami, v oklepaju pa tudi z geselsko inačico, če jo geslo ima. Če gre za sestavljenko ali zloženko pa so v oklepaju navedeni tudi njeni sestavni deli, npr. **sub-siliō (sus-siliō)** -īre -siluī (-) (*sub in salire*); **sub-signō** -āre -āvī -ātum (*sub in signāre*); **subsīgnatiō** -ōnis, *f* (*subsīgnāre*) ...

2. Slovnične oznake so urejene po vzoru originala. Seznam aktualnih kratic, ki je bil pri pripravi 3. dela dopolnjen, razširjen in poenoten, je dodan na začetku vsakega zvezka. Nekaterih sicer zelo pogostih kratic ne najdemo v prvih dveh zvezkih, zato se tudi v zvezkih 3–6 zaradi enotne oblike ne uporablja kratica, ampak je slovnična determinanta izpisana s celo besedo, npr. *sinekd.* = *sinekdoha*, *enalag.* = *enalaga*. Pri drugih slovničnih določilnicah se uporablja ustaljena slovnična terminologija (finalni stavek, koncesivni stavek, kondicionalni stavek itd.).

3. Pri grških izposojenkah ali tujkah je grška beseda zapisana v oklepaju za geslom (npr. **syllabus** -ī, *m* (*tuj.* σύλλαβος)). Za potrebe slovarja je bil izdelan poseben grški font, ki se je sprti nadgrajeval in dopolnjeval, še zlasti potem, ko smo se odločili za vključitev etimologij.

4. Podgesla in slovnične oblike podgesel so obdelani tako kot v originalu; posebnosti ni.

5. Kratice avtorjev in del, katerih besedišče je vključeno v slovar, so zbrane na začetku vsakega zvezka slovarja in so povzete po originalu. Kronološko je vključeno besedišče od najstarejših zapisov v latinskem jeziku (*fibula Praenestina*) do poznoantičnih poganskih in krščanskih piscev, katerih besedišče je bilo vključeno naknadno. Izbor avtorjev, ki jih je Wiesthaler izbral, je sicer zelo velik, ni pa popoln; izbor je bil verjetno narejen glede na to, kaj je bilo pričakovati, da bo prišlo v poštev za uporabo. Pri ekscerpiranju besedišča cerkvenih piscev ni bil dosleden, saj je vključeno le besedišče nekaterih najpomembnejših krščanskih avtorjev, kar je posledica pomanjkanja časa, pa tudi same zasnove dela, saj ti avtorji že v izhodišču niso bili predvideni za vključitev v slovar. Geodeti oz. zemljemerski avtorji, nekateri poklasični avtorji in slovničarji ali avtorji, katerih citat se navaja pri kakem drugem piscu, so že v originalu izpisani s celo besedo, zato je ta način zapisovanja ostal nespremenjen. Edina nedoslednost, ki jo velja v prihodnje še odpraviti in jo najdemo že pri

Wiesthalerju, je nedosledno zapisovanje avtorjev, katerih avtorstvo je včasih sporno, npr. Ps.-Q. (*Decl.*), Ps.-V. (*Ciris*) idr.

6. Seznam kratic za jezike, ki bi ga bilo mogoče še nekoliko prečistiti, je od prve skupine sodelavk prevzet v nespremenjeni, a nekoliko razširjeni obliki. Razširitev seznama okrajšav za jezike pri pripravi 3. in 4. zvezka je tudi posledica dejstva, da so v 4. (deloma v 3. delu) ohranjene in obdelane tudi etimologije, ki so namenjene zahtevnejšim uporabnikom v opozorilo in usmeritev. Natančnejša obdelava etimologij bi terjala veliko truda in energije, sploh pa bi zahtevala veliko študija in seznanjanja z modernimi spoznanji etimološke stroke ter primerjalnega in splošnega jezikoslovja nasploh. Zaradi časovnih in finančnih omejitev so etimologije obdelane na osnovi sodobnejših spoznanj v poljudnejši obliki; pri tem so izločene etimologije, ki so bile ovržene. Večinoma so omejene na primere, vzete iz grščine, italških in germanskih jezikov, slovenščine, litovščine in še nekaterih drugih jezikov. Preverjene so tudi po modernih etimoloških priročnikih za latinski in slovenski jezik (Walde-Hoffmann, Bezljaj, Snój) in kopici sekundarne literature.

7. Posegi v slovensko besedišče so izrazitejši pri glagolih in pridevnikih, ker se v njih močneje začuti arhaičnost ali zastarelost pomena. Manj posegov je pri samostalnikih, kjer sva z jezikovnim svetovalcem izraze v precejšnji meri ohranila; izbira je bila prepuščena osebni presoji ob naslonitvi na SSKJ, na Besedišče slovenskega jezika in Pleteršnikov slovensko-nemški slovar. Pri izbiri je bilo treba gledati najprej uporabnost besedišča in njegovo približanje današnjemu uporabniku; slovensko besedišče originalnega gradiva in prepisi bodo na voljo raziskovalcem slovenskega jezika. Brez popravkov in posodobitve slovenskega besedišča bi bilo slovar nemogoče uporabljati brez intenzivnega listanja po Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju, mestoma tudi po Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju. Wiesthalerjevo besedišče je na ravni obdobja, v katerem je slovar nastal (druga polovica 19. stoletja); tudi pri njem samem je skozi obravnavo gradiva moč opaziti jezikovni razvoj. V geslih, ki jih je obravnaval najprej, imamo pred seboj (če podam splošno oceno) besedišče Pleteršnikovega slovarja. Bolj ko se je delo bližalo koncu, bolj se je kvalitativno izboljševalo in prilagajalo novejšim jezikovnim merilom in pravilom. Kar precej besed pa je povzel tudi iz slovenskih narečij, zlasti štajerskega.

8. Pogosto vprašanje, namenjeno meni kot uredniku, je bilo, ali bodo v slovarju ohranjene tudi »kočljivejše« besede, npr. izrazi za spolne organe ipd. Starejši slovarji so se takšnim besedam elegantno izognili bodisi z uporabo evfemizmov bodisi z opisom (npr. *mem-*

brum virile ipd.). Moje načelo pri delu je bilo, da je treba reči bobu bob. To velja za vsa gesla.

9. Od 4. dela naprej je slovensko besedišče dopolnjeno, pregledano, popravljeno in posodobljeno. Z lektorjem in jezikovnim svetovalcem Milanom Žlofom sva ga temeljito dopolnila s sinonimi, katerih število se je iz zvezka v zvezek povečevalo. Slovar sugerira, ne predpisuje. Navedeni pomeni niso dokončne rešitve; podani so kot pomagalo uporabniku in kot namigi potencialnemu prevajalcu; če že ne bodo ponudili točno želenega pomena, bodo vsaj uporabnika usmerili k njemu ali pa mu bodo na osnovi principov, po katerih je bilo neko geslo slovenjeno, pomagali k oblikovanju boljše poslovne oblike. Število dopolnjenih pomenskih variant in sinonimov gre v tisoče. Za večjo nazornost in preverjanje slovenskih pomenov so z latinskimi citati dopolnjena številna mesta, kjer je bila prej samo kratica avtorja; to je pomembna in dobrodošla dopolnitev zlasti pri manjših geslih; tudi število teh dopolnitev gre v tisoče. Slovar bo s tem še bolj izpolnjeval svoj namen – uporabnost s ponujenimi rešitvami –, kar pa nikakor ne bo zmanjšalo njegove znanstvenostrokovne vrednosti. V želji, da bi uporabniku ponudili čim več izbire pomenov, čim več pomoči in relevantnih podatkov, s katerimi bo lahko razpolagal in operiral, smo se odrekli siceršnji slovaropisni elementarnosti in lapidarnosti. Verjamem, da bo ponujeno gradivo zadovoljilo tudi najzahtevnejšega bralca. Nekaj primerov:

a) samostalniki: **sinus** -ūs, *f pesn.* poglobitev, vdolbina, kotanja, globel, razpoka, prepad, udrтина, udor, udorina, podor, ponor, starejše zaglobje zemlje, razse(d)lina **2. a)** vzboklina pri obleki, guba, zgiba, zagiba, pregib, nabòr, nabórek, gubovje, gubosklad, *poseb.* guba (vzboklina, nabor, zgiba, pregib, nabòr) rimske toge / **stridor** -ōris, *m* vsak nečist, brneč glas = cvrčanje, brnenje, piskanje, sičanje, sikanje, žvižganje, bučanje, šum, šumenje, šumljanje, vršanje, vršenje, drskljanje, prasketanje, pokanje, pokljanje, brenčanje, škripanje, rožljanje, hrup, hrupenje, hrušč, hrum, hrumenje, delanje (zganjanje) hrupa (trušča), kričanje, vriskanje, vpitje, vreščanje, šumotanje, hreščanje, ropot, ropotanje, grmenje, grmot, grmotanje, žvenket, žvenketanje, žvenkljanje, žuborenje, žubor ipd. / **tinnitus** -ūs, *m* žvènk, žvenkèt, žvenkljánje, žvenketánje, cingljánje, zvonjênje, zvončkljánje, zvenênje, zvenčánje, cvènk, cvenkèt, brènk, brénkanje, brenkljánje, cingljánje ipd. / **tornus** -ī, *m* strugarsko dleto, dletce, rezilo, dolbilo, dolbnjak, óblich, skóbelj, skóbljič, stružilo, strugálo, starejše strúžnik, stružec itd.

b) pridevniki: **nē-quam**, *adj. indecl. 1.* (o stvareh) neraben, ne-uporaben, malovreden, nekoristen, hiben, pomanjkljiv, nepopoln,

grd, napačen, nespodoben, zanič, ničvreden **2.** (o osebah, zlasti sužnjih, in njihovem značaju) ničev, zanič, malovreden, ničvreden, nevreden, malopriden, lahkomiseln, zanikrn, nemaren, podel, zaničevanja vreden, pokvarjen, malopriden, barabinski, sleparski, lopovski, nemoralen, zavržen(ec), pridanič, navihan(ec), nepridiprav / **sub-tilis (sup-tilis)**, *adv. sub-tiliter (sup-tiliter)* klas. le *metaf. a*) (o čutilih, *poseb.* o čutu in okusu) tenek, tankočuten, pretanjen, izostren, imajoč izostren (pretanjen, prefinjen) okus; *pren.* (v esteskem pomenu) tenek (tanek), tenkočuten (tankočuten), pretanjen, prefinjen, rafiniran, subtilen, izbran, izboren, odličen, izvrsten, nežnočuten, rahločuten, nežen, občutljiv, obziren, prefinjeno razlagajoč, okusen / **studiōsus 3 1.** prizadeven, maren, marljiv, delaven, skrben; **2.** marljivo se ukvarjajoč s čim, skrbno (marljivo) se podajajoč kam, na kaj, v kaj, misleč na kaj, skrbno (marljivo) oprijemajoč se česa, resno trudeč se za kaj, prizadevajoč si za kaj, poganjajoč se za čim, marljivo lotevajoč se česa, marljivo poprijemajoč za kaj, stremeč za čim, hrepeneč po čem, želeč (hoteč) kaj, poskušajoč kaj (doseči), težeč k čemu, za čim, vnet za kaj, rad kaj, dehteč, hlepeč po čem, ljubitelj česa itd.

c) glagoli: **sub-vertō (sub-vortō)** -ere -vertī (-vortī) -versum (-vorsum) **1.** zvrniti (zvrčati), prevrniti (prevračati), prekucniti (prekucevati), prevaliti (prevaljati, prevaljevati); **2. metaf.** ovreči, preklicati (preklicevati), razkrepiti (razkrepljati), podreti (podirati), razdreti (razdirati), razveljaviti (razveljavljati), sprevreči, sprevrniti (sprevračati), pogubiti (pogubljati), pokončati (pokončevati, pokončavati), uničiti (uničevati), izničiti (izničevati), zatreti (zatirati), spodkopati (spodkopavati), spodnesti (spodnašati), izpodnesti (izpodnašati), izpriditi (izprijati), (po)pačiti, vzeti (jemati) čemu moč (veljavo), anulirati ipd. / **singultiō** -ire **1. a**) ihteti, hlip(t)ati **b**) kolcati se komu, hlipeti se komu **2. metaf. a**) kokati, kvokati, klokat, klokatati, kokodakati, kokodajs(k)ati, kropati (o kokoši) **b**) tresti se, drgetati, drhteti od poželenja, naslade / **talipedō** -āre hoditi po členkih (gležnjih), opotekati se, majati se, omahovati, kolovratiti, kolobariti, opletati, vrtoglaviti, torkljati, šestoviliti / **strideō** -ēre nečist, brneč glas od sebe dajati = cvrčati, brneti, piskati, sičati, sikati, žvižgati, bučati, šumeti, šumljati, vršeti, drskljati, prasketati, pokati, pokljati, brenčati, škripati, rožljati, hrupeti, hrumeti, delati hrup (trušč), kričati, vriskati, vreščati, šumotati, hreščati, ropotati, grmeti, grmotati, žvenketati, žuboreti ipd. itd.

10. Mestoma bodo uporabniki nedvomno zaznali pridih preteklosti, ki je zaznaven v ohranjanju starejšega slovenskega besedišča, v nekaterih arhaičnih formulacijah in morda kdaj nekoliko arhaično zvenceh prevodih, v uporabi predpreteklika in – pod vplivom nem-

ščine – postavljanju povedka na konec. Naj velja ohranitev te stare patine za uredniški poklon avtorju in mojemu predhodniku Wiesthalerju; prepričan sem, da tudi to prispeva k žlahtnosti besedišča in povečuje vrednost slovarja. Pri definiranju slovenskega besedišča sem se namenoma izognil oznaki »zastarel« pri besedah, ki jih kot takšne definira SSKJ, ki jih najdemo le pri Pleteršniku ali pa v Besedišču slovenskega jezika (npr. granes = verz; rezervisti = prihranjenci; nadomestiti (nadomeščati) = namestovati; uljé = podkožno gnojenje, tur, tvor, absces; skópati bolnika = bolnika spraviti na noge; stidožalen = obscen itd.). Po mojem prepričanju je beseda živa, dokler se izpričuje; pridih starinskosti je ne bi smel ožigosati kot zastarelo, zato redno uporabljam oznako »starejši«. Starejše besede so navadno dodane na koncu sodobnejših sopomenk. Nekaj primerov: **syllabus** -ī, *m* kazalo, seznam, register, starejše (za)znamenik; **symphōnia** -ae, *f* soglasje, glasovna ubranost, harmonična ubranost zvokov, simfoníja, akórd, starejše glasosklad(je); **symphōnia** -ae, *f* soglasje, glasovna ubranost, harmonična ubranost zvokov, ubrano razmerje zvokov, simfoníja, akórd, konsonánca, starejše glasosklad(je); **syntēcticus** 3 jetičen, hirajoč, usihajoč, starejše sehnichen; **syringotomium** -iī, *n* fistuloreznik (starejše pijavkoreznik); **syrinx** -ingis, *f* 2. *pl.* **syringēs** -um, *f* (pod)zemeljske razpoke ali votline, starejše póčenice; **tabula** -ae, *f* **b** (v državni upravi) (državne, javne) listine, dokumenti, akti, državni arhiv (starejše državna pismohrana); **tabulinum** -ī, *n* (tabula) 2. galerija slik, dvorana s slikami, starejše slikohram;

11. Starejše besedišče se pogosto ohranja tudi pri prevajanju latinskih citatov, npr. **sinus**² -ūs, *m* > *in ipso fit nodo sinus* V. kotanja-sta vdolbinica (zarežica) (za cepljenje s popki (popčanje)) / **Sisenna** 2. znani obrekljivec (hudojezičnik) v Rimu: H. / **speciēs** -ēi, *f* II., 2. B) začimbe, dišave, dodatki, primesi, starejše dišečine, mirodije, primeški / **Syēnē** -ēs, *f* Siéna, najjužnejše mesto v Zgornjem Egiptu; slovelo je po rdečem granitu (zrnjaku) / **Syrī** -ōrum, *m* Od tod I. *adj.* 2. **Syrius** 3 sír(ij)ski: *pira* V., COL., *nardus* PR., *munus* PR. nardno olje, *ros* TIB. nardno mazilo (nardna dragomast) / **vāstēscō** -ere (*vastus*) pust posta(ja)ti, biti uničen, biti opustošen, starejše (pr)iti v strato idr.

12. V mnogih primerih je bilo treba gesla povsem na novo posloveniti; tu je bilo slovenjenje prepuščeno delno Wiesthalerjevim predlogom, delno lastni domiselnosti in domišljiji. Tako so nastale številne novoskovanke. Nekaj primerov: **Ūrios** -iī, *m* Úrij = Vetrovnják, dajalec ugodnega vetra / **ūni-mammae** -arum, *f* (*ūnus* in *mamma*) enoprnsnice, enodojčnice, enosesčnice (o Amazonkah) / **Ūnomammia** -ae, *f* (*ūnus* in *mamma*) Unomámija = Enodojkaríja, Enoprсарíja, Enopršavínje, Enozizostán, *šalj.* ime neke dežele (z namigom na Amazonke, ki

so imele le eno dojko (drugo so si odrezale)) / **Quodsemelarripidēs** -ae, *m* Karenkratzgrabivčič, Karenkratzgrabivčnik, Karenkratzgrabivšek, Karenkratzzemivšek / **Thē(n)saurochrysonicochrysidēs** -ae, *m* Te(n)zavronikohrizid = „Zlatzakladograb(ič)“, *šalj.* izmišljeno ime.

13. Posebno vprašanje in problem je bilo slovenjenje antičnih imen, ki mu je od 3. zvezka naprej posvečeno več pozornosti. Osnovno pomagalo je bila knjiga Bronislave Aubelj *Antična imena po slovensko* (knjiga je izšla l. 1999 pri založbi Modrijan) in po njej smo povzeli tudi pravila za slovenjenje. V njeni knjigi sicer ni vseh imen, si pa na osnovi njenih rešitev in primerjav lahko velikokrat pomagamo. V nekaterih primerih so odpovedala tudi splošna pravila za slovenjenje; v tem primeru je bila odločitev v rokah pregledovalca ali pa predmet posvetovanja. Ker se pri naglaševanju antičnih imen pogosto marsikdo znajde v zadregi, so jim – v skladu z uveljavljenimi pravili slovenjenja in naglaševanja – dodani naglasi; kljub temu bo potrebno vprašanje naglaševanja še temeljito obdelati, pojasniti številne nejasnosti in izjeme.

Pri slovenjenju latinskih imen so upoštevana pravila omenjenega priročnika Bronislave Aubelj in slovenskega pravopisa, upoštewane pa so tudi nekatere tradicionalno uveljavljene oblike. Upam, da bo slovar dodatno prispeval k ureditvi te problematike. Pri imenih, ki so v slovenščini že tradicionalno uveljavljena, so ohranjene uveljavljene oblike, npr. *Cicero* = Cicero (ali Cíceron), *Vergilius* = Vergilij (ne Vergil!), *Horatius* = Horacij (ne Horac!), *Ovidius* = Ovidij (ne Ovid!), *Propertius* = Propercij (ne Properc!) itd. Pri imenih, pri katerih bi se lahko uporabnik znašel v zadregi, ali naj uporabi klasično ali poklasično obliko, sta zapisani obe obliki (npr. *Tatius* = Tácij (Tátij)), razen pri imenih, ki jih že tradicionalno izgovarjamo poklasično, npr. *Caesar* = Cézar (ne Kájzar), *Cicero* = Cicero (ali Cíceron; ne Kíkero ali Kíkeron). To seveda ne pomeni, da tistemu, ki bi morda želel uporabiti te oblike, odrekamo to možnost. Pri slovenjenju grških imen je izhodiščna oblika grška oblika imena, ne njena latinska inačica; tudi tu so dostikrat upoštewane tradicionalno uveljavljene oblike.

Še več težav je bilo s pridevniki, izpeljanimi iz osebnih, krajevnih in prebivalstvenih imen. Zlasti težko je bilo pri izkrajevnoimenskih pridevniki. Pri teh – če je le mogoče – se pri poslovenjenju ohranja oblika, ki je blizu izvorni. Pri slovenjenju smo se opirali na pravopisna pravila, na študijo Viktorja Majdiča *Slovenski izkrajevnoimenski pridevniki*, SR 42/1994, št. 4, str. 545–570, na *Slovensko slovnico* in na »interni priročnik« z navodili, s katerim nas je oskrbel Kozma Ahačič. Pri imenih in pri pridevniki ohranjamo oblike, ki so v slovenščini že uveljavljene in udomačene; včasih navajamo tudi več variant. Po enotnem sistemu so slovenjeni tudi patronimi in metronimi; tu so

»poslovenjene« oblike (kot npr. *Tantalides* > Tantal(ov)ič, *Tantalís* > Tantalovica) nadomeščene z bolj uveljavljenimi »Tantalíd«, »Tantalída«. Nekaj primerov:

- **Spōlētium** -iī, *n* Spolécij (Spolétij), znamenito mesto v južni Umbriji (zdaj *Spoleto*): L., VELL., PLIN., FL., AUR.; poznejša *soobl.* **Spōlētum** -ī, *n* Spolét: PRISC. – Od tod *adj.* **1. Spōlētīnus** 3 spolécijski (spolétijski), spoletínski: *populus* CI., *lagonae* MART.; *subst.* **a) Spōlētīnum** -ī, *n* (*sc. vinum*) spoletíнец, spolécijsko (spolétijsko) vino: MART. **b) Spōlētīnī** -ōrum, *m* Spoletín(c)i, Spoleciján(c)i, (Spoletiján(c)i), *preb.* Spolecija (Spoletija): L., PLIN. **2.** (iz *soobl. Spōlētum*) **Spōlētānus** 3 spolétski, spoletánski: PRISC.;

- **Volaterrae** -arum, *f* Volatêre, prastaro mesto v Etruriji (zdaj *Volterra*): CI., L. Od tod *adj.* **Volaterrānus** 3 volatêrski, volateránski: *municipes* CI. EP., *ager* PLIN., *Vada Volaterrana* CI., PLIN. Volaterske Vade (Volaterski Brod), mesto s pristanom na volaterskem ozemlju (zdaj *Vada*); *subst.* **Volaterrānī** -ōrum, *m* Volatêrci, Volaterán(c)i, *preb.* Volater: CI., L., PLIN.;

- **Symaethus** -ī, *m* (Σύμαίθος) Simájt (Simét), glavna reka vzhodne obale Sicilije, ki izvira ob vznožju Etne in se izliva v morje južno od Katanije: SIL., SERV. – *Soobl.* **Symaethum** -ī, *n*: PLIN. – Od tod *adj.* **a) Symaethūs** 3 (Συμαίθος) simajtéjski (simetéjski), simájtski (simétski): *aquae* O. Simajtovi pritoki. **b) Symaethis** -thidis, *f* simájtska (simétska): *nympha* (= nimfa reke Simajt (Simet)) O. **c) Symaethius** 3 simájtijski (simétijski): *Symaethia flumina* V. Simajtovi (Simetovi) pritoki, *heros* (= *Acis Akis* (Akid), sin nimfe reke Simajt (Simetu)) O.; od tod *subst.* **Symaethiī** -ōrum, *m* Simájtijsi (Simétijci), Posimájtijsi (Posimétijci), *preb.* ob Simajtu (Simetu): PLIN.;

Pri izkrajevnoimenskih pridevnikih so pogosto navedene dvojnice ali celo trojnice, npr. »bojotski«, »bojotijski«, »traški«, »trakijski«, »tračanski«, »lukanski«, »lukanijski«, »tebski«, »tebanski« itd.

14. Namen slovarja ni bil postavljanje pravil, ampak poslovenjenje na osnovi veljavnih pravil in ponujanje možnih variant; na dokončno rešitev bo treba počakati, dokler ne bo prišlo do konsenza med slovenisti in filologi (pa tudi v filoloških vrstah samih) glede dokončnih in skupnih pravil za slovenjenje. Ali bomo takšno rešitev dočakali, je seveda vprašljivo, saj je problematika slovenjenja antičnih imen aktualna že od prvih prevodov iz klasičnih jezikov naprej.

Pri slovarski obravnavi imen se pogosto kaže ne le slovarski, ampak tudi enciklopedični značaj Wiesthalerjevega slovarja. Imena so pri njem praviloma obdelana obširneje kot v drugih slovarjih.

Lep primer je npr. geslo (ime) Sulpicij (*Sulpicius*), pod katerim Wiesthaler predstavi kar 24 različnih predstavnikov in predstavnic tega patricijskega rodu. Podobno kot imena so obširno predstavljena tudi številna gesla s področja politike (javne funkcije, dostojanstva ipd.), vojaštva (ureditev vojske, sestavni deli vojske, vojaški čini ipd.) itd.

15. Wiesthaler po vzoru Georgesovega slovarja pri geografskih pojmi (imena mest, krajev, pokrajin, rek, gora itd.) pogosto navaja tudi sodobna imena. Vendar pa so to imena iz Wiesthalerjevega časa (konec 19. in začetek 20. stoletja) in so se do danes pogosto spremenila ta imena so preverjena in popravljena po novejših priročnikih in enciklopedijah, npr.: **Suessula** -ae, *f* Svésula, mestece v Kampaniji jugovzhodno od Kapue (zdaj *Torre di Sessola* pri kraju *Castellone*) / **Surrentum** -i, *n* Surént (zdaj *Sorrento*), primorsko mesto v Kampaniji idr.

16. Pri kamninah in dragih kamnih sta v mnogih primerih na voljo dve poslovenjeni obliki, ena ženskega spola (kot večina izrazov za kamnine v grščini in latinščini), druga moškega spola (kot večinoma v slovenščini); odločitev za eno ali drugo je prepuščena prevajalcu, npr.: **Syrtitis** -tidis, *f* ali **Syrtitēs** -ae, *m* sirtítida (sirtítid) ali sirtít, dragulj, ki ga je bilo mogoče najti v sirtah / **syringitis** -tidis, *f* siringítida (siringítid) / **synodontitis** -tidis, *f* sinodontítida (sinodontítid), dragulj, ki se baje najde v možganih ribe, imenovane *synodus* idr.

17. Precej težav je bilo pri stavi ločil. Pike niso bile problematične, toliko bolj pa vejice in podpičja, ker se uporabljajo za različna ločevanja (npr. ločevanje pomenskih skupin, posebnosti ipd.). V to problematiko se ni imelo smisla spuščati, ker je pri tako veliki količini gradiva enoten sistem skoraj nemogoče vzpostaviti; odločitev za uporabo ločil za ločevanje posameznih pomensko se razlikujočih enot ali pri pojasnjevalnih skladih (zlasti vejic, podpičij in dvopičij) je bila prepuščena lektorski in uredniški odločitvi.

18. Iskreno upam, da bo slovar pripomogel tudi k pravilnejši rabi mnogih izrazov, ki so se sicer uveljavili v vsakdanjem besednjaku, npr. »tribus« kot nesklonljivi samostalniki ženskega spola, ne pa tribus, tribusa *m*, kot se večinoma uporablja; Sparta (spartanski), ne Šparta (špartanski), s čimer bi se izognili obliki, ki se je v slovenščini uveljavila pod vplivom nemščine; dalje Petoviona -e, *ž*, ne Petovio -a, *m* itd.

19. Originalni latinski citati oz. zgledi za nazornejšo ilustracijo pomenov so vzeti iz nabora avtorjev. Po moji oceni je zajeto dobrih 90 % vsega latinskega besednjaka. Manjkajo: gesla ne vključenih avtorjev in del (posamezni avtorji, glosarji, itinerariji), besedišče napisov, veliko besedišča krščanskih piscev ter številna krajevna

in lastna imena. Ker nimamo na voljo knjižnice s popolno zbirko latinskih besedil, smo si pomagali z najboljšimi elektronskimi izdajami antičnih besedil in elektronskimi slovarji, med katerimi moramo omeniti zbirke PHI (Packard Humanities Institute), TLG (Thesaurus Linguae Graecae), BTL (Bibliotheca Teubneriana Latina) in CLCLT (Cetedoc Library of Christian Latin Texts), med elektronskimi slovarji pa digitalizirani Georgesov latinsko-nemški slovar, ki je izšel v zbirki Digitale Bibliothek ter Lewis-Shortov latinsko-angleški slovar, ki je dostopen znotraj projekta Perseus. Brez teh pripomočkov, bi bilo delo opravljeno dosti manj kvalitetno, pa tudi trajalo bi znatno dlje.

20. Večina pripomb, povezanih s slovarjem, je vezana na citiranje. Mnogi namreč pogrešajo natančnejše citiranje, torej ne zgolj z navedbo avtorja, ampak tudi z navedbo dela in mesta. To žal ni mogoče, ker slovar že v sami zasnovi tega ne predvideva, zato tudi odločitev, da se tak predlog ne sprejme, ker bi to delo še bolj otežilo, ga časovno podaljšalo za nekaj let, obseg slovarja pa bi zelo narasel. Takšno delo bi tudi ob popolni računalniški in programski podpori zahtevalo celo skupino ljudi, ki bi se ukvarjala samo s tem; brez pomisleka lahko zatrdim, da bi delo s pregledom na koncu trajalo vsaj še dodatnih pet do šest let. Zbirke antičnih besedil v elektronski obliki bi bile tem primeru sicer v veliko pomoč, vendar pa je treba za znanstveno utemeljeno delo besedila preverjati po najboljših obstoječih izdajah, kajti elektronske izdaje imajo še vedno precej pomanjkljivosti. Enotne zbirke, ki bi zajemala vse upoštevane avtorje, pa za zdaj nimamo in tudi ni upati, da bi jo kmalu dobili, ker bi pomenila izjemno velik strošek, ki bi si ga lahko privoščile samo velike in finančno močne institucije. Za prvo informacijo je ime avtorja dovolj; kdor bi želel natančnejše podatke, si lahko pomaga z zlahka dostopnimi elektronskimi viri, bodisi z zbirkami besedil na zgoščenkah (ki so dandanes na voljo po sorazmeroma sprejemljivih cenah) bodisi na svetovnem spletu, kjer je dostopnih že veliko kvalitetnih izvornih latinskih besedil, zlasti znotraj nekaterih medmrežnih projektov.

21. Dragoceno pri slovarju je tudi to, da so latinski citati velikokrat prevedeni; pri prevajanju in priredbi so dostikrat navedene različne možnosti ali variante prevoda, v večini primerov so kot zadnja možnost ponujeni tudi starejši (Wiesthalerjevi) izrazi ali prevodi.

22. Kljub Wiesthalerjevi redakciji so dobro opazne razlike v kakovosti obdelave posameznih gesel. Gesla, ki jih je obdelal Wiesthaler sam, so daleč najboljše obdelana in zahtevajo najmanj popravkov; pri nekaterih se znajde pregledovalec na robu obupa, ko

si ne more pomagati z nobenim od naštetih priročnikov, včasih pa še s primerjavo s tujimi slovarji ne, ker so razlike v interpretacijah pomenov tudi med slovarji samimi.

23. Veliko je besed, ki so neprevedljive ali pa zanje preprosto nimamo ustreznega izraza; v teh primerih jih zapisujemo kar v poslovenjeni transkribirani obliki, npr. **tamarix** -icis, *f* (*sor. s taminia?*) tamaríska, starejše strojenec / **tráchy**, *n* (gr. τραχύ hrapavo) *bot.* tráhi, neko drevo / **volgiolus** -ī, *m* volgiól, neko kmečko orodje za izravnavanje gredic (leh) itd.

24. Slovarsko besedilo prinaša tudi:

a) različne geselske variante. Te so navadno označene z vprašajem v oklepaju za navedbo avtorja. Gre za gesla, ki jih navajajo starejši slovarji ali starejše izdaje izvornih besedil, po novejših izdajah pa njihove oblike ne moremo z gotovostjo potrditi. Ker gre za različne rokopisne variante, ki so bile sprejete, pa včasih niso bile povsem razvozlane ali pa so se kasneje novejši izdajatelji odločili za kakšno drugo rešitev, pri čemer ni nujno, da so novejše rešitve tudi boljše in sprejemljivejše, so te starejše variante obdržane in označene z (?), npr.: **taniacae** -arum, *f* podolgovati koščki svinjine: VARR. (?).

b) različne besedilne variante; enako kot pri geselskih variantah so tudi te rezultat odločitve izdajateljev novejših izdaj besedil. Običajno je (to je bila uredniška odločitev) navedena Wiesthalerjeva varianta, zraven v oklepaju pa je navedena še preverjena novejša varianta. Wiesthaler je po vzoru Georgesa pri takšnih dvomljivih mestih navedel tudi izdajatelja, v čigar izdaji najdemo posamezno obliko, npr.: **sisara** -ae, *f bot.* = *ericē* vresje: VARR. (po nekaterih izdajah *pl. siseræ*), PLIN. (pri katerem piše Sillig *acc. sg. sisirum*, Ian in Detlefsen pa *sisyrum*).

Ker pa je večina besedil doživela od takrat nove izdaje, so imena izdajateljev izpuščena, namesto imena se navaja samo »v nekaterih izdajah«, ali »v novejših izdajah« ali »v starejših izdajah«, npr.: **subter-lābor** -lābī (*subter in lābī*) **2.** skrivaj se izmakniti (izmikati), skrivaj uiti (uhajati): *ferire celeritate subterlabentem (sc. quinquere mem)* L. (v nekaterih izdajah *praelabentem*) / **subter-cutāneus** **3** (*subter in cutis*) podkožen: *humor* P. VEG., *morbus* AUR. (v nekaterih izdajah *succutaneus*) vodenica / **subrepticus**² (**surrepticus**) **3** (*sub-, sur-ripere*) ukraden: *adoptat illum puerum subrepticium* (po novejših izdajah *surrupitium*; gl. opombo spodaj) *sibi filium* PL. Opomba: V vseh primerih pri PL. najdemo v novejših izdajah *obl. surrupitius* (iz *surrupere*, *star. = surripere*) / **sub-sellium** -īī, *n* (*sub in sella*) **1.** nizka klop, sedež: CELS., SEN. PH., Q., SUET. idr. ... *nil morantur iam Lacones imi subselli viros* PL. (po novejših izdajah *uni subselli viros* ki sedijo le na klopi pred obednim blazinjakom) / **super-tegō** -ere -tēxī -tēctum (*super*

in *tegere*) **1.** od zgoraj pokri(va)ti s čim, prekri(va)ti s čim: AP. idr., *vasa congestu culmorum et frondium* COL., *aliquem frondibus* IUST.; v *tmezi: candidaque ossa super nigra favilla teget* TIB. **2.** čez položiti (polagati): *supertectis* (v novejših izdajah *superiectis tabulatis* VEG. / **tremi-pēs** -pedis, acc. pl. -pedas (*tremere in pes*) tresonog, tresoče noge imajoč, s tresočimi nogami: *neque quas f̄ agi pennis anates, tremipedas* (po novejših izdajah *remipedas*) *buxeirostris pecudes, paludibus nocte nigra ad lumina lampadis sequens* VARR. AP. NON.;

25. Včasih (a razmeroma redko) je pri geslu ali citatu poleg imena avtorja navedeno tudi točno mesto, kjer besedo najdemo; gre zlasti za mesta, kjer se beseda najde v specifičnem pomenu, npr.: **volūbilitās** -ātis, *f* (*volūbilis*) **1.** vrtljivost, gibljivost, premičnost, pomičnost, krožilnost, mobilnost okoli središča, starejše kretnost: *mundi* CI., O., AP., *volubilitatem non dedit* CI., *ipsa volubilitas libratum sustinet orbem* O., *volubilitas ventorum* SERV. **2.** okroglost: *fracta volubilitas capitis latissima* O. (*Metam.* 12, 434).

26. Ponekod so latinski citati obširnejši, kot bi glede na zahtevano ekonomiko slovarskega dela pričakovali. Gre zlasti za gesla, v katerih naj bi uporabnik poznal kontekst oz. bi brez nekoliko širšega konteksta pomen težko razbrali ali razumeli, npr.: **symbolicus** 3 (*tuj.* συμβολικός) simboličen, figurativen, prispodoben, prenesen: CHAR.; *adv.* **symbolicē**: *sed qui diligentius scitiusque carmina Empedocli arbitrati sunt, κῶαμους hoc in loco testiculos significare dicunt, eosque more Pythagorae aperte atque symbolice κῶαμους appellatos* GELL.

27. Na nekaterih mestih so pod geslom opombe; te največkrat opozarjajo bodisi na rokopisne variante in posebnosti, ali pa na posebnosti pri slovničnih oblikah, npr.: **Vandali** -ōrum, *m* Vándali (Vandáli) – Opomba: V izdajah najdemo različne variante zapisa; pri T. poleg acc. *Vandalos* še *Vandalios* in *Vindilios*, v zadnji izdaji je *obl.* *Vandilios*; pri PLIN. je v novejših izdajah uporabljena *obl.* *Vandili* / **specus** -ūs, *nav.* *m*, pri VARR., ACC. AP. NON., PAC. AP. FEST. in GELL. *f*, pri V., S. FR., SIL. tudi *n* – Opomba: *Dat.* in *abl.* *pl.* *nav.* *specubus*; redko *specibus*, kot npr.: SENATUS CONSULTUM AP. FRONT. in LEX VETUS AP. FRONT. – *Heterocl. pl.* po *drugi sklanjatvi*: *specā* CA. FR., *altis clausere specis* ACC. FR.

28. Z oglatimi oklepaji so enako kot v izvirnih besedilih označena izdajateljska dopolnila, npr. *et ceteri scolastici saturis auribus scolica dape atque ebriis sophisticē aperantologiā [consurgia] consurgimus, ieiunis oculis* VARR.

29. S križcem (*crux philologica*) je enako kot v izvirnih izdajah označeno mesto, kjer izdajatelj ni mogel najti ustrezne rešitve in je nad njim »obupal« (*locus desperatus*), npr. *Plautus enumerandis [s]uillis*

obsonis in Carbonaria sic meminit: „Ego pernam, sumen, sueres, spectile ꝥ galium ꝥ, glandia“ PL. AP. FEST.

30. Slovarji se glede citiranja dostikrat razlikujejo med sabo; nekateri navajajo dobesedne citate, drugi se omejujejo na prirejene citate ali zgolj besede, dopolnilne besede (npr. pri samostalnikih ustrezni pridevniki) ali besedne zveze. Georges se je v svojem slovarju odločil za slednje; citati so zaradi slovarske ekonomičnosti velikokrat poenostavljeni. Po njem je način citiranja v večini primerov povzel tudi Wiesthaler. Pri tem pride do spremembe časa, naklona, konstrukcije ipd. Primer: *sanguis superfunditur altaribus* namesto *incisis venis superfusoque altaribus sanguine; arbor ... terga obvertit axi* namesto *arbor ... terga obverterit axi* V.

31. Enakozvočnice (homonimi) so označene z nadpisano številko nad geslom, npr.: **syron**¹ -i, *n bot.* síron, neka zel; **Syrōn**², gl. Scirōn.

32. Če je kot slovarsko geslo uporabljena inačica gesla ali podgeslo ali katera od podgeselskih oblik, slovar uporabnika usmeri na ustrezno geselsko obliko, npr.: **stroppus** -i, *m*, gl. struppus; **volt...**, **Volt...**, gl. vult..., Vult...

33. Pri letnicah se datacija dogodkov pred Kristusom zapisuje samo z letnico, datacija dogodkov po Kristusu pa ima dodano »po Kr.«.

34. V članku *Obuditev pred stoletjem začetega podviga slovenske latinistike*, objavljenem v *Književnih listih* (Delo, 7. aprila 1994), je Jože Kastelic podal nekaj predlogov za izboljšanje slovarja. Predlagal je, da bi imenoslovje dopolnili s področja slovenske antike (imena krajev, rek in oseb) iz virov, ki jih sicer slovar ne zajema, zlasti napisov in itinerarijev (navaja naslednje: *Itineraria Romana I–II* (1929, 1940); Jaroslav Šašel: *Arheološka najdišča Slovenije; Antoninski itinerarij; Burgundski (Jeruzalemski) itinerarij; Tabula Peutingeriana*). To bi bil res dragocen dodatek in tak slovar bi si to vsekakor zaslužil, vendar to ni bilo mogoče iz več razlogov. Predvsem smo morali ostati znotraj kanona pisateljev, ki so bili izbrani. Poleg tega žal med nami ni bilo nikogar, ki bi se lahko ob vseh delovnih in študijskih obveznostih lotil še te naloge. Tretji razlog pa je bil, da predlog že v prvih dveh zvezkih ni bil upoštevan. Kar zadeva imenoslovje, je večina evropskih slovarjev nepopolnih (še največ imen najdemo v Lewis-Shortovem slovarju), verjetno zato, ker lahko v tem primeru slovar kaj hitro preide s slovarskega na enciklopedični nivo, ki je sicer za uporabnika dobrodošel in koristen, vendar pa se s tem zelo poveča obseg slovarja in z njim stroški. Kljub temu ne izključujem možnosti, da bi to gradivo izšlo v posebnem zvezku kot dodatek skupaj z dopolnili, tj. latinskimi gesli, ki so bila pri pripravi slovarja iz takšnih ali drugačnih razlogov izpuščena.

*

Kot uvod v prvo izdajo slovarja je dr. Josip Tominšek napisal kratek in pregleden uvod v latinski jezik; ta je v novi izdaji zaradi zastarelosti izpuščen. Prof. Gantar je v svojih izhodiščih predlagal nadomestitev Tominškovega uvoda s sodobnejšo študijo. Vendar pa smo od časa, ko je nastal ta uvod, pa do danes doživeli precejšen razvoj jezikoslovja in etimološke stroke, prinašajoč s seboj številna nova spoznanja, ki bi jih bilo težko združiti in omejiti na tako majhen obseg. Sploh pa bi bila takšna študija aktualna predvsem za strokovnjake in študente klasične filologije ter primerjalnega in splošnega jezikoslovja, ki se s to snovjo temeljiteje seznanijo na predavanjih, posežejo pa lahko po drugi ustrezni obsežnejši in natančnejši strokovni literaturi. Za sodelovanje sem zato naprosil dr. Matjaža Babiča, ki je prevzel vlogo Josipa Tominška in je v pregledni predstavitvi orisal zgodovino latinskega jezika v antiki.

Wiesthalerjev slovar po svojem obsegu znatno presega Pleteršnikov slovar in je za Slovarjem slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) drugi največji slovarski projekt pri nas. Vsekakor je njegov izid lep uspeh, če upoštevamo, da je SSKJ nastajal kot redni in od države financirani dolgoletni projekt, ki je vključeval kopico sodelavcev, od katerih ji je bilo kar nekaj na tem projektu redno zaposlenih, Wiesthalerjev slovar pa je pripravljala peščica zagnancev brez ene same ure študijskega dopusta izven svojega rednega delovnega časa, torej v prostem času in neprespanih nočeh.

Z Wiesthalerjevim slovarjem Slovenci končno dobivamo znanstveno-strokovni slovar, primerljiv z najboljšimi evropskimi slovarji; še vedno pa ostaja odprto vprašanje novega grškega slovarja, saj je Doklerjev grško-slovenski slovar še vedno samo šolski slovar. Ko Wiesthaler ne bi bil pripravil latinskega slovarja, bi ga danes Slovenci skoraj zagotovo ne imeli. Za pripravo popolnoma novega slovarja bi bilo ekipo sicer mogoče zbrati in usposobiti, vendar pa za kaj takega dandanes pri odgovornih institucijah ne bi bilo ne pripravljenosti in ne denarja. Razmere, v katerih je slovar nastajal, in razmere, v katerih je bil ponovno oživiljen in končno izdan, se pravzaprav ne razlikujejo kaj dosti. Nastajal je z delom peščice ljudi, ki jim ni manjkalo vneme in dobre volje, od česar pa se danes bolj slabo živi, samo pohvalne besede pa niso vedno najboljša stimulacija za delo, ki zahteva celega človeka ter ogromno časa in energije. Žalostno je dejstvo, da so bila vrata, na katera se je pogosto potrkalo za pomoč, prenekaterikrat zaprta. Tu imam v mislih zlasti togost birokratskega aparata naših državnih institucij, od katerih bi pričakovali veliko več podpore, fleksibilnosti in razumevanja, saj gre za res izjemen dosežek slovenske znanosti, za veliko kulturno in znanstveno pridobitev ter navsezadnje za projekt trajnega nacionalnega

pomena. Projekti, kot je Wiesthalerjev slovar, terjajo svoj čas in so časovno zelo nepredvidljivi. Ob tem moram izraziti svoje osebno začudenje in razočaranje nad nerazumevanjem narave projekta strani ministrstev, saj vendar ni šlo za pripravo bestsellerja, ne hiperprodajne uspešnice, ampak za znanstveno-strokovni projekt nacionalnega pomena. Vsaj moralo bi biti tako. Vendar v očeh nekaterih očitno žal ne.

Ob vsem povedanem se seveda zastavlja vprašanje, ali je Wiesthalerjev slovar plagiat. Ta očitek je bilo slišati nekajkrat, tudi iz ust nekaterih mojih stanovskih kolegov. In odgovor? Ni. Zakaj? Ker je to povezano z načinom nastajanja večine evropskih slovarjev za klasične jezike. Če bi večino evropskih slovarjev vrednotili po tem, koliko materiala so povzeli po večjih evropskih slovarjih, potem bi ugotovili, da je večina evropskega slovaropisja klasičnih jezikov en sam plagiat. Nastajanje slovarjev za klasične jezike je vseskozi nekakšna *traditio lampadis*; slovaropisci že od srednjega veka povzemajo svoje predhodnike in vzornike, črpajo iz njih in jih dopolnjujejo. Glede na težke politične, šolske in materialne razmere, v kakršnih je slovar nastajal, smo lahko kvečjemu veseli, da je prišlo do organiziranja tovrstnega podviga, in zgolj sreči in preudarnosti posameznikov se lahko zahvalimo, da je slovarsko gradivo prišlo do nas v sicer neizdani obliki, a vsaj ohranjeno. Tovrsten projekt je bil za slovenske razmere na meji nemogočega (na žalost je tako še danes), medtem ko so »slovarske velesile«, kot je bila npr. Nemčija, takšne projekte zlahka izpeljale in lansirale v strokovno javnost, čeprav so tudi ti slovarji večinoma rezultat vseživljenjskega dela avtorjev ali vodij projektov.

Slovar je – kot je bilo že omenjeno – izjemno dobra priredba in predelava. Za pripravo povsem novega slovarja bodisi za latinščino bodisi za grščino, ki bi ne bil predelava kakega tujega slovarja ali več njih, bi potrebovali:

- a) krovno institucijo;
- b) ustrezen kader (vsaj 10 ljudi), ki bi jih bilo treba izobraziti in usposobiti za slovaropisno delo;
- c) vso tehnično in elektronsko opremo, programsko opremo, od računalnikov, fotokopirnih strojev, bralnikov, zbirk besedil v elektronski obliki, interneta itd;
- č) najnovejše besedilne zbirke na zgoščenkah in dostop do spletnih baz za področje humanistike;
- d) knjižnico z vsemi besedili v temeljnih kritičnih izdajah, s (po možnosti) komentiranimi izdajami del vseh uporabljanih avtorjev, s prevodi, z ustrezno spremljajočo literaturo in vsemi priročniki, skratka knjižnico, ki bi po svoji kvantiteti in kvaliteti daleč preseгла knjižni-

co, ki jo danes premore Oddelek za klasično filologijo na Filozofski fakulteti;

e) čas, in sicer (po moji oceni) okoli 25–30 let, ne glede na olajšano delo, ki ga omogočajo danes računalniki. Preveč optimistično bi bilo misliti, da je tak projekt pri nas izvedljiv, pa ne zato, bi ne imeli ustreznega kadra ali pripravljenosti, ampak zato, ker brez izdatne pomoči države takšen projekt ni izvedljiv, na to pa glede na trenutne razmere ne gre računati. Sploh pa razen izrazito znanstvene ustanove ali založbe takšnega dela ne bi podprla in financirala nobena založba, ker bi delo trajalo predolgo in ker bi bilo s finančnega vidika neprofitno, saj je Slovenija enostavno premajhen trg s premajhnim povpraševanjem za tovrstno literaturo.

Slovar ni popoln. Ne obsega vsega besedišča in vanj so se tu in tam prikradle tudi napake; tega dejstva se boleče zavedam in za te napake (za zvezke 3–6) prevzemam odgovornost. Ker pa gre šele za prvo izdajo slovarja, upam, da bo pomanjkljivosti in napake mogoče odpraviti v kateri od prihodnjih izdaj, v knjižni ali elektronski obliki. Slovar, zlasti klasičnih jezikov, je stvar, ki dozoreva, se dopolnjuje in popravlja skozi izdaje, dopolnitve in predelave. Kot zanimivost: *Wiesthalerjev* vzornik, *Georgesov* latinsko-nemški slovar, je doživel že 11 izdaj, vendar se v njem še vedno najdejo napake. Če je slovarsko delo na slovarju živih jezikov prebijanje skozi gozd, potem je slovarsko delo na slovarju klasičnih jezikov prebijanje skozi pragozd. Zaradi časovne stiske smo lahko opravili le tri korekture: uredniško, lektorsko in končno; izdelovalci največjega latinskega slovarskega projekta (že omenjeni *Thesaurus Linguae Latinae*) npr. opravijo 10 korektur; opravi jih 10 različnih korektorjev. Navzlic želji, da bi opravili vsaj štiri korekture, to žal ne časovno ne kadrovsko ni bilo mogoče.

Kot odgovorna oseba za nastanek in strokovni del projekta in kot tisti, ki je slovar dopolnjeval in prispeval tudi veliko novosti, sem nekako tudi soavtor slovarja. Avtorskih pravic do slovarja seveda nimam in si jih – razen moralnih avtorskih pravic – tudi ne lastim; nosilec teh je založba. Želel pa sem vsaj zagotovilo, da slovarsko gradivo ne bi kdaj prišlo v neprave roke oz. da vanj ne bi posegale nepooblaščen osebe. Zato smo z založbo sklenili dogovor, potrjen tudi s pogodbo, da brez mojega dovoljenja posegi v slovarsko gradivo niso dovoljeni. To naj bo garancija za v prihodnje.

Pogosto mi je bilo zastavljeno vprašanje smiselnosti priprave tako obsežnega slovarja. Odgovor je preprost: vsekako je smiselno. A takšnega vprašanja si ne smeš zastaviti, če se podajaš v slovaropisne vode. Priprava slovarja je bila kljub težavnemu, dolgotrajnemu in drobnjakarskemu delu enkratna in neponovljiva življenjska priložnost, da,

celo privilegij. Zase osebno lahko rečem, da gre gotovo za najobsežnejši projekt mojega življenja (vloženih je bilo ok. 10.000 ur dela); dvomim, da se bom še kdaj lotil podobnega.

Slovar z izidom zamuja približno pet let. Morda bi se moral za to vsem, ki so ga že zdavnaj pričakovali in so ga plačali v prednaročilu, opravičiti, vendar se ne bom. Pa ne iz arogance, ampak preprosto zato, ker a) ob začetku dela nihče ni mogel predvideti, koliko truda bo treba vložiti v obravnavo rokopisnega gradiva, in ker je slovar nastajal kot zgolj dodatna obremenitev vseh sodelujočih; b) ker za projekt nismo dobili niti minute študijskega dopusta; večina nas je zaposlena in smo morali dajati prednost službenim zadevam; c) ker smo bili v tem času obremenjeni tudi s študijem (doktorati, magisteriji, diplome). Za delo smo žrtvovali prosti čas in veliko neprespanih noči.

Rad bi se zahvalil vsem, ki so kakor koli pripomogli k dokončanju tega obsežnega projekta:

- Založbi Kres, direktorici Selini Ambrož, Aleksandru Ambrožu in pokojnemu g. Dušanu Drolcu za pogum, da so bili pripravljene tvegati tako velik založniški in finančni podvig, in za korektno sodelovanje;
- akad. red. prof. dr. Primožu Simonitiju in doc. dr. Tadeju Vidmarju za pomoč pri nabavi računalniške programske opreme;
- obema predstojnikoma Oddelka za klasično filologijo v tem času, dr. Matjažu Babiču in dr. Marku Marinčiču, za vso podporo;
- nekdanjemu ljubljanskemu nadškofu in metropolitu dr. Alojziju Šuštarju, ki je z iskrenimi voščili pospremil na pot izdajanje tega slovarja in ga je vseskozi spremljal in podpiral;
- Ministrstvu RS za kulturo;
- podjetju Minolta, d. o. o., Ljubljana;
- urejevalcu Leonu Betonu za zgledno sodelovanje;
- mentorjema, akad. red. prof. v pok. dr. Kajetanu Gantarju in zasl. prof. dr. Eriki Mihevc Gabrovec;
- svojim predhodnicam pri slovarju Bronislavi Aubelj, Kseniji Geister in Renati Hrovatič ter lektorju g. Jožetu Sekirniku;
- vsem študentom, ki so pri projektu sodelovali kot prepisovalci, zlasti tistim, ki so prepisali po več besedil;
- g. Martinu Benediku, lektorju na Oddelku za klasično filologijo na Filozofski fakulteti, ki je decembra 1998, ko smo brez sleherne materialne osnove začeli slovarsko delo, iz lastnih raziskovalnih sredstev namenil 40.000 SIT za naš projekt (sredstva smo porabili za nakup pisarniškega materiala);
- vsem strokovnim sodelavcem in pregledovalcem (vsi so naštetih v zgodovinskem orisu nastajanja slovarja).

Posebna zahvala pa velja trem sodelavcem in prijateljem:

a) lektorju, jezikovnemu svetovalcu in uredniku Milanu Žlofu za vloženi trud, za izjemno konstruktivno sodelovanje, pripravljenost za izmenjavo mnenj in številna dopolnila, s katerimi je zelo obogatil in popestril slovarsko gradivo,

ter

b) svojima najožjima sodelavcema pri tem projektu, Pavlu Češarku in Davidu Movrinu, za vso njuno pomoč, za čas, vloženo energijo, tudi v obdobjih, ko sta bila prezasedena s svojimi obveznostmi, ter za številne spodbude in pobude.

In obeti za nadaljnje delo?

Razveseljivo je, da Založba Kres že načrtuje izdajo celotnega slovarja v elektronski obliki, kar bi zelo povečalo njegovo uporabnost. To bo tudi dobra priložnost za popravke in odpravo nekaterih pomanjkljivosti. Zelo zaželeno bi bilo (in tudi o tem je že bil govor), če bi celoten slovar izšel v eni knjigi, vendar v prirejeni in okrajšani obliki; tako bi ob velikem, znanstvenem slovarju dobili še strokovnoštudijski slovar. Zadnje dejanje pa bi bila priprava priročnega slovarja, ki bi končno nadomestil sicer še vedno zelo uporabni (in tudi uporabljani), a že precej zastareli Bradačev *Latinsko-slovenski slovar*. Slovensko-latinski slovar zaenkrat še ni načrtovan.

Ohranjeno rokopisno gradivo ima še vedno pomembno dokumentarno vrednost kot vir za raziskovalce slovenskega jezika in filologe; upam, da bo institucija, ki ga bo dobila v hrambo (najverjetneje SAZU), poskrbela tudi za shranitev v elektronski obliki.

Z izidom slovarja želimo tudi počastiti moške, ki so svoje delo posvetili nastanku tega slovarja, v prvi vrsti njegovega prvega urednika, prof. Frana Wiesthalerja, vse njegove sodelavce, ter g. Dušana Drolca, ki je projekt znova obudil in omogočil izid slovarja.

Svoj delež dela pri slovarju posvečam svojima staršema, ki sta moje slovarsko prizadevanje spremljala od samega začetka l. 1998, ki sta nemalokrat potrpežljivo prenašala mojo neprespanost in slabo voljo in sta tudi v najbolj kriznih trenutkih znala najti spodbudno besedo.

Vsi sodelujoči pri projektu pa naš skupni delež hvaležno posvečamo našim nekdanjim profesorjem na Oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete: zasl. prof. dr. Eriki Mihevc Gabrovec, akad. red. prof. v pok. dr. Kajetanu Gantarju in akad. red. prof. v pok. dr. Primožu Simonitiju. Ti so kot naši študijski usmerjevalci in mentorji v mnogočem zaslužni za naše uspehe in nas še danes spodbujajo in podpirajo pri našem znanstvenem in strokovnem delu.

Opravljenemu pomeni za nas tudi veliko odgovornost pred znanstveno, strokovno in širšo javnostjo. Upam in verjamem, da pričakovanj

nismo razočarali; mislim, da je okoli 49.000 slovarskih gesel in 4087 pregledanih, popravljenih, dopolnjenih in posodobljenih strani besedila dober porok za to.

VIRI IN LITERATURA

- BERICHT (1873) – *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen*. I. Theil. Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens von Dr. Adolf Ficker (mit statistischen Tabellen von Gustav Schimmer). Wien, 1873. II. Theil. Wien 1873.
- Č – Čas
- HRIBERŠEK (2002) – Hriberšek, M.: *Slovenski učbeniki za klasične jezike 1849–1873*. Keria IV/2 (2002), 79–93.
- HRIBERŠEK (2005) – Hriberšek, M.: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu 1848–1945*. Ljubljana 2005.
- HRIBERŠEK (2006) – *Življenje in delo p. Ladislava Hrovata*. Ljubljana 2006.
- ILEŠIČ (1909) – Ilešič, F.: *Vesti „Društva slovenskih profesorjev“*. NV 17 (1909), 472–480.
- ILEŠIČ (1910) – Ilešič, F.: *Izvestje „Društva slov. profesorjev“ o poslovnem letu 1908/9*. NV 18 (1910), 473–480.
- ILEŠIČ (1911) – Ilešič, F.: *Izvestje „Društva slovenskih profesorjev“ za poslovno leto 1909/10*. NV 19 (1911), 566–573.
- ILEŠIČ (1912) – Ilešič, F.: *Tajnikovo poročilo o delovanju „Društva slov. profesorjev“ 1910/1911*. NV 20 (1912), 481–487.
- ILEŠIČ (1912) – Ilešič, F.: *Tajnikovo poročilo o delovanju „Društva slov. profesorjev“ 1910/1911*. NV 20 (1912), 481–487.
- IZVESTJA DSP (1919) – *Izvestja Društva slovenskih profesorjev v Ljubljani*. V Ljubljani 1919. (Edina izšla številka.)
- Kres – Kres. Leposloven in znanstven list
- LSZg – Laibacher Schulzeitung
- LZ – Ljubljanski zvon
- N – Novice gospodarske, obertnijske in narodske
- NALj – Nadškofijski arhiv Ljubljana
- NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica (Ms – Rokopisni oddelek)
- ODZK – Obravnave deželnega zbora kranjskega
- P – Popotnik
- PAJK (1871) – Pajk, J.: *Primer iz latinsko-slovenskega slovarja, ki se izdeluje*. Programm des kais. kön. Gymnasiums in Marburg 1871, 24–26.
- PAJK (1900) – Pajk, M.: *Dr. Janko Pajk*. ZMS 2 (1900), 1–25.
- PRIJATELJ (1938/39) – Prijatelj, I.: *Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848–1895*. Uredil Anton Ocvirk. Ljubljana 1938 (I, II, III), 1939 (IV).
- S – Slovenec
- SBL – Slovenski biografski leksikon
- SN – Slovenski narod
- VOŠNJAK (1905/06) – Vošnjak, J.: *Spomini. I, II, III*. Izdala Slovenska Mati-

- ca. Prvi zvezek. Prvi in drugi del 1840 do 1867. V Ljubljani 1905. Drugi zvezek. Tretji del od 1868 do 1873. V Ljubljani 1905, 1906.
- WESTER (1903) – Wester, J.: *Latinsko-slovenski slovar*. P 24 (1903), 29–30.
- WIESTHALER (1896/97) – Wiesthaler, F.: *Odlomek latinsko-slovenskega slovarja (na pokaz)*. Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1896/97, III–VI + 1–38.
- WIESTHALER (1923) – Wiesthaler, F.: *Latinsko-slovenski ročni slovar (A–EXTI-MESCO)*. Sestavil ob sodelovanju več šolnikov in uredil Fran Wiesthaler, gimnazijski ravnatelj v p. Tiskovne stroške pokrili dr. Anton Bonaventura Jeglič, škof ljubljanski. Ljubljana 1923.

A Chapter from the History of Latin Lexicography in Slovenia (On the Publication of Wiesthaler's Latin-Slovene Dictionary)

Summary

Despite the evidently thriving lexicographical activity in Slovene medieval monasteries, the first attempts at Latin-Slovene dictionaries are not found earlier than in the works by Slovene Protestants. In the history of Slovene lexicography, a place of honour is held by the German humanist Hieronimus Megiser, the first to collect systematically a large portion of Slovene vocabulary and use it in his lexicographical work. However, three Slovene attempts to supply a Latin-Slovene dictionary (by Matija Kastelec, Gregor Vorenc, and the Rev Hipolit) failed. The first serious attempt to finally provide the Slovenes with a dictionary was made in the 1870's, under the editorial guidance of Janko Pajk, but the work was never published and the lexicographical materials are lost as well. The first Latin-Slovene dictionary actually published was *Latinsko-slovenski slovník za tretji in četrti gimnazijski razred* [*The Latin-Slovene Dictionary for the Third and Fourth Gymnasium Forms*] (1882), the team project of dedicated teachers. Lexicography was long hindered by financial difficulties, by the lack of properly qualified workers willing to engage in such projects, by Austrian pressure, by the unfavourable social status of teachers, as well as by other factors. The situation, however, changed in the year 1894, which witnessed the beginnings of the most comprehensive Latin dictionary – and one of the largest lexicographical projects in Slovenia ever – under the supervision of Fran Wiesthaler. The first part of the project was finished immediately before World War I, which prevented its publication. The first volume (the entries from *A* to *facilis*) was published in 1927, after which time the work remained at a standstill for over 60 years. Despite the editor's lifelong work on the project, he did not live to see its complete publication.

Work on the dictionary was revived by the publishing house Kres in 1990. In 2007, after 17 years of work and 4,087 pages in six volumes, the project has reached completion after 113 years.

Naslov:

Matej Hriberšek

Filozofska fakulteta

Oddelek za klasično filologijo

Aškerčeva c. 2

SI-1000 Ljubljana

e-mail: matej.hribersek@guest.arnes.si

matej.hribersek@ff.uni-lj.si

II
PREVODI

LUKIJAN | O PEREGRINOVI SMRTI

Prevod in komentar
Sabina ŽORČIČ

Vse dobro Kroniju od Lukijana.

1. O nesrečni Peregrin, ali, kot se je sam rad imenoval, Protej¹, saj se mu je zgodilo isto kot Homerjevemu Proteju²: vse je postal zaradi slave in naredil deset tisoč obratov, čisto na koncu pa je postal tudi ogenj; tolikšnemu slavohlepu je bil podvržen. Sedaj pa ti je ta odličnež zoglenel kot Empedokles, pri čemer je prvi poskušal vsaj ostati skrit, ko se je vrgel v krater, drugi, ta vrli mož, pa je izbral najbolj obiskanega izmed grških zborovanj, si nakopičil karseda veliko grmado in pred tako številnimi pričami skočil nanjo; samo nekaj dni pred tem predrznim dejanjem pa je Grkom o tem govoril neke govore.

2. Zdi se mi, da te zdajle vidim, kako močno se smeješ nad neumnostjo starca, še bolj pa te slišim vpiti, kot imaš v navadi: »O bedarija, o častihlepnost, o ...«, ter drugo, kar smo navajeni govoriti o njih. A ti si stran od tega in zaradi oddaljenosti varnejši, jaz pa sem isto povedal ob samem ognju in še prej v veliki množici poslušalcev. Nekateri so me grajali: tisti, ki so občudovali brezumje starca; bili pa so tudi nekateri, ki so se tudi sami smejali nad tem. Vendar so me kiniki skorajda raztrgali, kakor psi Aktajona ali Menade njegovega potomca, Penteja.

3. Vsa predzgodba tega dogodka pa je bila takšna. Pesnika³ poznaš, kakšen je bil in koliko tragedij je uprizoril v celem življenju, več od Sofokla in Ajshila. Brž ko sem prispel v Elis in šel gor čez gimnazij, sem zaslišal nekega kinika, ki je z robotim glasom kričal tiste običajne in trivialne stvari o kreposti in zmerjal vse po vrsti. Potem se je njegovo vpitje končalo pri Proteju in poskušal ti bom, kolikor natančno bom le lahko, po spominu povedati isto, kot je govoril. Ti pa boš brez dvoma prepoznal slog, saj si mnogokrat stal poleg njih, ko so kričali.

4. »Je kdo«, je rekel, »ki bi predrzno govoril o Proteju, kot o nečimr-

¹ Toda prim. Gelij, 12, 1, 1: Philosophum nomine Peregrinum, cui postea cognomentum Proteus factum est, virum gravem atque constantem, vidimus, cum Athenis essemus, deversantem in quodam tugurio extra urbem.

² Odiseja IV, 417-418.

³ ποιητής, pesnik, ki piše tragedije, dramatik. Peregrinu je tu dejansko pripisano dramatiziranje življenja v ekspresivnem pomenu besede; prikazovanje dogodkov resnejših in hujših, kot so.

nem? O Zemlja, Sonce, Reke ter bog očetov, Herakles. O Proteju, ki je bil zaprt v Siriji, ki je domovini zapustil 5.000 talentov⁴, ki je bil izgnan iz Rima, ki je jasnejši od Sonca in se lahko kosa s samim Zevsom? Zato, ker se je odločil skozi ogenj izpeljati življenje; se zaradi tega nekateri sklicujejo na slavohlepje? Ali ni tako končal Herakles, ali ne Asklepij ter Dionizij s pomočjo bliska? Mar ni Empedokles končal v kraterju?

5. Ko je Teagenes – tako se je namreč ta vreščičar imenoval – to rekel, sem vprašal nekoga od prisotnih: »Kaj pomeni to o ognju, in kaj imata Herakles in Empedokles s Protejem?« Ta pa je rekel: »Kmalu, na Olimpijskih igrah se bo Protej zažgal.« »Kako?«, sem rekel, »in zaradi česa?« Potem mi je poskušal povedati, kinik pa je kričal, tako da je bilo nemogoče slišati drugega. Poslušal sem torej njega, ki je še naprej izčrpno pripovedoval in po vrsti obravnaval nekatere občudovanja vredne Protejeve viške. Ni se mu zdelo neprimerno primerjati ga s Sinopejcem, niti z njegovim učiteljem Antistenom, niti s samim Sokratom, kot primerjavo pa je imenoval še Zeusa. Potem se mu je vseeno zdelo ohraniti nekako enaka in je takole končal govor:

6. »To sta dve«, je rekel, »najlepši mojstrovini, kar jih je življenje videlo, Olimpijec Zevs ter Protej: prvega je upodobil in izdelal Fidijs, drugega pa narava. Sedaj pa bo odšla ta božja podoba od ljudi k bogovom, odnesel jo bo ogenj in zapustila nas bo kot sirote.« To je podrobno pripovedoval do konca z obilo znoja, zelo smešno jokal ter si pulil lase, pri tem pa skrivaj pazil, da ne bi preveč vlekel. Končno so ga nekateri izmed kinikov hlipajočega odvedli in ga tolažili.

7. Za njim je takoj nastopil drugi; ni čakal, da bi se množica razkropila, ampak je izkoristil pripravljenost množice za poslušanje. Najprej se je dolgo časa smejal in videlo se je, da se smeji od srca. Potem je začel nekako takole: »Ker je brezbožni Teagenes končal svoj najbolj svetohlinski govor s Heraklitovimi solzami, bom jaz, v nasprotju s njim, začel z Demokritovim smehom.« In znova se je dolgo časa smejal, tako da je tudi mnoge od nas pripravil k istemu.

8. Potem se je spremenil: »Kaj pa nam drugega ostane storiti, možje,« je rekel, »potem ko smo slišali takšno smešno govorjenje in videli starce, ki se malodane postavljajo na glavo zaradi zaničevanja vredne želje po slavi. Da pa boste vedeli, kakšna je ta božja podoba,

⁴ τὸ τάλαντον je (srebrni) talent: utežna mera iz srebra, težka 23 kg. Kot denarna enota je vredna 60 min oz. 6000 drahem (1 mina = 100 drahem). Če s pomočjo modela kupne moči izračunamo približno vrednost drahme v današnjih denarnih enotah: 1 antična drahma = 10 današnjih € (povprečen mesečni zaslužek v antični Grčiji bi znašal približno 60 drahem, povprečna plača v Sloveniji danes pa je 600 €), bi bil znesek, ki naj bi ga Peregrin zapustil državi, enakovreden 300 milijonom €. Ne glede na točnost izračuna je številka neverjetna, tudi če si predstavljamo znesek samo v srebru, kar znese 115 ton te za tisti čas zelo dragocene kovine.

ki se bo zažgala, prisluhnite meni, ki že od vsega začetka pazim in opazujem njegov način razmišljanja in njegovo življenje. Nekaj pa sem izvedel tudi od njegovih someščanov, za katere je bilo neizogibno, da ga natančno spoznajo.

9. Ta podoba, mojstrovina narave, ta Poliklejtov kanon⁵, je, ko je prišel v moško dobo, ujet pri prešuštvovanju prejel veliko udarcev in na koncu naredkven⁶ zbežal preko strehe. Potem je pokvaril nekega ravno doraslega, čudovitega dečka in ga za 3.000 odkupil od revnih staršev, da ga ne bi odpeljali pred upravitelja Azije.

10. To in takšne stvari se mi zdijo še dopustne. Bil je namreč še neizoblikovana glina in še ne izdelana nam popolna božja podoba. Splača pa se slišati, kaj je naredil z očetom: seveda vsi veste, ter ste slišali, kako je zadušil starca, ker ga ni več prenesel, ko je bil star že čez 60 let. Potem pa, ko so o tem govorili že vsi, je sam sebe obsodil na izgnanstvo ter blodil naokrog iz dežele v deželo.

11. In ravno takrat se je seznanil z občudovanim naukom kristjanov, ko je hodil po Palestini in se družil z njihovimi duhovniki in pisarji. In kako bi bilo drugače: v kratkem jih je naredil za otroke: prerok, voditelj in sklicatelj obredov, vse je bil on sam. Nekatere knjige je razlagal in razjasnjeval, mnoge spise pa tudi sam napisal. Oni pa so ga opevali kot samega boga, ga imeli tudi za zakonodajalca ter ga določili za predstojnika, seveda kot drugega za tistim, katerega še častijo: moža, križanega v Palestini, ker je uvedel novo verovanje.

12. Tedaj pa je bil Protej zaradi tega aretiran in pristal je v ječi, kar pa mu je samo nemalo povečalo ugled v nadaljnjem življenju ter pomagalo pri širokoustenju in čistilakomnosti, po čemer je ravno hrepenel. Ko je bil zaprt, so kristjani dejansko zbirali prispevke ter storili vse, ko so ga poskušali rešiti iz zapora. Ker pa to ni bilo mogoče, je – ne mimogrede, ampak z vso vneto – tekla vsa ostala oskrba. Takoj od ranega jutra je bilo videti čakati ob ječi neke ovdovele starke in osirotele otroke, njihovi vrhovni pa so tudi spali notri z njim, potem ko so podkupili ječarje. Noter so se nosile raznovrstne jedi, tam so se govorili njihovi sveti govori. Našega ljubega Peregrina – tako so ga namreč še vedno klicali – so imenovali »novi Sokrat«.

13. In resnično so prišli tudi nekateri iz azijskih mest, potem ko so jih poslali kristjani iz skupnega premoženja, da bi pomagali, branili in tolažili tega moža. Neverjetno, kakšno hitrost pokažejo, kadar se kaj odvija na pobudo skupnosti: hitri so in ne varčujejo z ničemer. In tudi

⁵ Kipar Poliklejt (fl. 450–420 pr. Kr.) v spisu z naslovom *Κανών* (Merilo) razpravljal o najlepšem sorazmerju med deli človeškega telesa.

⁶ Če je mož pri ženi zasačil ljubimca, ga je imel pravico »naredkviti« (ή ραφανίς 'redkev'), tj. poriniti mu redkev v zadnjico.

Peregrin je tedaj prejel od njih mnogo denarja zaradi ujetništva in si pridobil nemajhen dohodek. Nesrečniki so namreč prepričali sami sebe, da bodo nesmrtni in živeli večno, spričo česar so tudi prezirali smrt in mnogi rade volje predali tudi same sebe. Nadalje pa jih je prepričal prvi zakonodajalec, da so vsi bratje drug drugemu, potem ko enkrat prestopijo in zatajijo grške bogove, častijo pa tistega križanega sofista ter živijo v skladu z njegovimi zakoni. Zaničujejo torej vse, ter menijo, da so enakopravni in je vse skupno, brez kakšnega natančnega dokaza, ki bi takšne stvari dokazoval. Torej, če bi prišel med njih kakšen slepar in spetkar, ki bi bil sposoben izkoristiti razmere, bi takoj, v kratkem, postal bajno bogat, ker bi izkoriščal neizkušene ljudi.

14. Kakorkoli že, Peregrina je osvobodil tedanji upravnik Sirije⁷, mož, ki se je navduševal nad filozofijo in je spoznal njegovo brezumje, da bi sprejel tudi smrt, ko bi zaradi tega zapustil slavo; izpustil ga je in ni se mu ga zdelo vredno niti kaznovati. Ko pa je prišel v domače kraje, je našel stanje glede očetovega umora še razgreto in mnogo tistih, ki so znova grozili z obtožbo. Večino premoženja so v njegovi odsotnosti izropali, za seboj so pustili le polja v vrednosti približno 15 talentov. Celotno premoženje, ki ga je starec zapustil, je bilo vredno nekako 30 talentov, ne 5.000, kakor je rekel prismojeni Teagenes. Za toliko se ne bi dalo prodati niti celotno mesto Parijcev, če mu prištejemo pet njegovih sosednjih mest, skupaj z njihovimi ljudmi, živino in preostalo opremo.

15. Ampak ovadba in obdolžitev je bila še vroča in zdelo se je, da ne bo dolgo, ko se bo nekdo postavil proti njemu na sodišču. Najbolj pa so bili nejevoljni sami ljudje, ki so žalovali za dobrim starcem – kot so rekli tisti, ki so ga poznali – tako brezbožno pogubljenim. Poglejte, kaj je iznašel na vse to ta modri Protej in kako je ubežal nevarnosti. Prišel je na skupščino Parijcev – takrat je imel že dolge lase, oblečen je bil v star, umazan plašč, ob strani si je obesil malho, v roki pa je imel popotno palico – vse skupaj je bilo pripravljeno zelo teatralno. Takšen se jim je torej prikazal in rekel, da prepušča premoženje, ki mu ga je zapustil premožni oče, ter da je zdaj vse javno. Ko je to slišalo ljudstvo – bili so revni ljudje, ki so komaj čakali na kakšno darežljivost – so takoj začeli klicati: »Edini filozof, domoljub in tekmeč Diogena in Krateta.« Sovražnikom pa so bila zavezana usta in če je kdo poskusil spomniti na umor, je bil takoj kamenjan.

16. Potem je že drugič odšel na popotovanje; imel je dovolj denarja od kristjanov, ki so mu bili vdani ter je imel vsega v izobilju. In tako se je preživljal še nekaj časa, dokler se ni pregrešil tudi proti njim (mi-

⁷ Mišljen je tedanji rimski upravnik province Sirije, ni pa mogoče ugotoviti kdo je to bil, saj Peregrinovega ujetništva časovno ni mogoče določiti.

slim, da so ga videli, kako je jedel nekaj njim prepovedanega) in nič več ga niso imeli za svojega. Ko je tako ostal brez sredstev, je menil, da je treba preklicati in zahtevati premoženje od države nazaj, zato je predložil listino in mislil, da bo po cesarjevem ukazu za to poskrbljeno. Vendar je tudi mesto poslalo poslanca in ni dosegel nič, ampak mu je bilo ukazano, da se drži tistega, kar je že enkrat sklenil brez kakršne koli prisile.

17. Potem je šel tretjič od doma, v Egipt, k Agatobulu, kjer je izvajal čudno vajo: ostrigel si je polovico glave, si namazal obraz z blatom in se vpričo množice prisotnih samozadovoljeval, hotoč pokazati, da je tudi to "brezpredmetnost"⁸. Nadalje pa je s trstikovo palico tepel in tudi od drugih prejemal udarce po zadnjici ter mnoge, še bolj neumne otročarije.

18. Tako napravljen je od tam odplul v Italijo. Brž ko se je izkrcal z ladje, je zmerjal vse, še zlasti cesarja, ker je vedel, da je milostljiv in blag⁹, tako da si je to drznil brez tveganja; cesarju je bilo namreč, upravičeno kaj malo mar sramotenja in ni se mu zdelo vredno ustrahovati nekega filozofa samo zaradi besed, še posebej takšnega, ki je jemal sramotenje za nekakšno veččino. Peregrinu pa je v nekaterih pogledih slava rasla tudi zaradi teh stvari, vsekakor pri preprostih ljudeh, in bil je nadvse občudovan zaradi neumnosti, dokler ga upravnik mesta, moder mož¹⁰, ni odslovil, ker je prekomerno razkošno živel in se s tem še bahal, ter rekel, da mestu ni potreben takšen filozof. Vendar ga je tudi to proslavilo in bil je glavna tema vseh pogovorov: filozof, izgnan zaradi iskrenosti in neizmerne svobode; v tem pogledu se je po slavi približal Muzoniju¹¹, Dionu¹² in Epiktetu ter kakšnemu drugemu, ki je bil v takšnem položaju.

19. Tako je prišel še v Grčijo: najprej je sramotil Elijce, potem je nagovarjal Grke, da dvignejo orožje nad Rimljane, spet drugič pa je zmerjal moža, ki se je odlikoval po izobrazbi in dostojanstvu¹³, ker je

⁸ τὸ ἀδιάφορον, adiafora, »brezpredmetnost«; filozofska kategorija kiniške filozofije, je nasprotje eleutherije (ἐλευθερία), ki pomeni živeti po svojih načelih in težiti k areti (ἀρετή). To je edino pomembno v življenju, vse ostalo je ἀδιάφορον: npr. navno indiferentna, niti dobra niti zla dejanja, tisto, čemur se moder, duševno umirjen človek lahko odreka.

⁹ Antonin Pij, rimski cesar v letih 138-161. Njegova politika je veljala za dobrohotno in zmerno napredno, tako da je bil za njegovo obdobje značilen splošni občutek blaginje.

¹⁰ Morda Kvint Lolij Urbik (Q. Lollius Urbicus).

¹¹ Stoika Muzonija Rufa so za časa cesarja Vespazijana izgnali iz Rima.

¹² Potujoči govornik in filozof, izgnan iz Rima pod Domicijanom.

¹³ Herod Atik (101-177) je bil grški sofist in govornik; leta 143 tudi konzul. Bil je znamenit govornik in učitelj, predvsem pa je znan kot javni dobrotnik; omogočil je gradnjo stadiona v Atenah ter Odejona in svetišča boginji Fortuni, v Korintu

v Grčiji naredil veliko dobrega in je – med drugim – napeljal vodo v Olimpijo ter tako preprečil, da bi praznovanci umirali od žeje; Peregrin pa je grdo razglašal, kako je pomehkužil Grke, da je potrebno, da gledalci olimpijskih iger vztrajajo žejni in, pri Zevsu, mnogi od njih tudi umrejo zaradi groznih bolezni, ki jih je bilo dotlej zaradi suhe zemlje polno v tej deželi. In medtem ko je tako govoril, je pil prav to vodo. Ko so ga skoraj do smrti kamenjali, saj so vsi šli nad njega, je ta plemenitnik zbežal proti Zevsovemu templju, da je našel zatočišče.

20. Na naslednji olimpiadi pa je Grkom govoril nek govor, ki ga je sestavil skupaj skozi štiri leta: hvalnico tistemu, ki je napeljal vodo, in zagovor svojega tedanjega pobega. Tedaj se nihče več ni zmenil zanj in ni bil več tako občudovan: vse je bilo namreč že staro in ni mogel napraviti nič novega, s čimer bi presenetil kogar koli in dosegel, da bi se mu čudili in ga občudovali, po čemer je že od začetka hrepenel. Za konec si je izmislil ta podvig z ognjem in je na prejšnjih olimpijskih igrah med Grki razširil govorico, da se namerava na naslednjih igrah kratkomalo zažgati.

21. In sedaj, pravijo, čara vse te stvari: koplje jamo, na kup spravlja drva in obljublja neko strašno vztrajnost. Menim pa, da bi bilo treba čakati na smrt in ne bežati iz življenja. Če pa se je zatrdno odločil, da se odstrani, ne bi smel uporabiti ognja niti takšnih tragiških pripomočkov, ampak bi moral izbrati kakšen drug način smrti, saj jih je na tisoče. Če pa se je odločil za ogenj, kot Herakles, zakaj si potem ni molče izbral gozdnate gore in se na njej sam sežgal, s seboj pa vzel za svojega Filokteta nekoga kot je tale Teagenes? Spražil se bo v Olimpiji, na najbolj obiskanem prazniku, toliko da ne v gledališču. Kot da si – pri Heraklu – očetomorilci in brezbožniki ne bi zaslužili takšnega plačila za svojo predrznost. V skladu s tem se zdi, da je to zelo pozno izvršil; že davno bi moral trpeti primerno kazen in se vreči v Falaridovega bika, namesto da enkrat zazeva proti plamenu in nemudoma umre. Že mnogi so mi namreč povedali, da ni nobenega drugega hitrejšega načina smrti od tega z ognjem: samo usta odpreš in že si mrtev.

22. Gotovo ima v mislih veličastno predstavo; sežig človeka na sveti zemlji, kjer se ne sme zakopavati drugih umrlih. Mislim pa, da poznate zgodbo, kako je davno nekdo, ki je želel postati slaven, in ker na drug način ni bil sposoben doseči tega, zažgal tempel Efeške Artemide. Nekaj takšnega tudi sam snuje, takšna želja po slavi ga je prevzela.

23. Trdi sicer, da to dela za ljudi, da bi jih naučil prezirati smrt in

je postavil gledališče, v Olimpiji tukaj omenjeni akavadukt, v Delfih dirkališče in v Termopilah bolnišnico, prav tako je obnovil mnoga propadu zapisana mesta. Užival je podporo cesarjev Hadrijana in Antonina Pija ter poučeval cesarja Marka Avrelija in njegovega sovladarja Lucija Vera.

zdržati ob nesrečah. Jaz pa bi raje vprašal, toda ne njega, ampak vas, ali bi želeli, da bi tudi hudodelci postali njegovi učenci v takšnem samoobvadovanju, zaničevanju smrti, sežigu in takšnih grozotah. Ampak dobro vem, da si ne bi želeli. Kako bo torej potem Protej ločil in koristil dobrim, ne da bi ob tem pokvarjene delal še bolj pogumne in drzne?

24. Vseeno predpostavimo, da bodo prišli nasproti le tisti, ki bodo videli korist v tej stvari. Vas pa bom zopet vprašal: bi z zadovoljstvom sprejeli, da bi vaši otroci postali posnemovalci takšnega moža? Ne bi pritrdili. In zakaj sem to sploh vprašal, ko ga niti kdo od samih učencev ne bi rad posnemal? Človek bi tedaj Teagenu najbolj očital to, da v vsem posnema tega moža, ne sledi pa učitelju, ki, kot pravi, odhaja k Heraklu; pa bi lahko v kratkem postal popolnoma blažen, če bi skupaj z njim skočil v ogenj. Ni namreč merilo popotna torba, palica in plašč - vse to bi bilo za vsakega možno in lahko. Treba bi bilo posnemati smrt in najvišji cilj vzornika, izvabiti ogenj iz figovih vej, karseda zelenih, da se zaduši v dimu. Ogenj namreč ni samo stvar Herakla in Asklepija, ampak tudi roparjev svetišč in morilcev, ki jih lahko vidimo to trpeti upravičeno. Tako da bi bilo bolje opraviti s pomočjo dima: bilo bi namreč lastno samo vam.

25. Drugače pa, če si je Herakles upal storiti kaj takšnega, je to storil zaradi bolezni, kot pravi tragedija ga je razjedala Kentavrova kri. Zaradi katerega vzroka pa se namerava vreči v ogenj ta? Pri Zevsu, da bi pokazal svojo možatost kakor Brahmani. Kajti z njimi se je Teagenu zdelo vredno primerjati ga, kakor da ni v Indiji nobenih norcev in častihlepnežev. Naj jih potem res posnema: oni namreč ne skočijo v ogenj, ampak – kakor pravi Onezikrit, Aleksandrov krmar, da je videl goreti Kalana¹⁴ – potem ko pripravijo grmado, se postavijo v bližino le-te ter nepremično vztrajajo in se pražijo od strani. Potem stopijo gor in mirno zgorijo, ne da bi se malo premaknili. Kaj pa je v tem velikega, če bo umrl, potem ko se bo vrgel noter in ga bo zajel ogenj? Verjetno bo skočil z grmade na pol ožgan, če ne bo – kot pravi – pripravil grmade globoko v jami.

26. Nekateri pravijo, da si je že premislil in pripoveduje neke sanje, češ da Zevs ne pusti, da bi skrunil sveti kraj. Zavoljo tega naj bo pogumen: jaz bi namreč prisegel, da prav gotovo noben od bogov ne bo jezen, če Peregrin sramotno umre. Res mu ne bo lahko odstopiti, njegovi družabniki kiniki ga priganjajo in porivajo v ogenj, podžigajo njegovo namero in ne bodo pustili, da bi mu upadel pogum. Če bi s seboj potegnili še dva, ko bi skočil v ogenj, bi to povzročilo samo veselje.

27. Slišal pa sem, da se mu niti ne zdi več vredno klicati Protej,

¹⁴ Indijski modrijan Kalanos se je l. 326 pr. Kr. pridružil Aleksandrovedemu spremstvu.

ampak se je preimenoval v Feniksa, ker pravijo, da tudi Feniks, indijska ptica, stopi na ogenj, ko se postara. Poleg tega si izmišlja tudi neke izreke in jih razlaga kot starodavne; da naj bi bilo usojeno postati božanstvo, ki varuje noč, in jasno je, da že hrepeni po oltarjih in upa, da bodo zlati.

28. In, pri Zevsu, zelo verjetno se bodo med mnogimi neumneži našli nekateri, ki bodo trdili, da so bili rešeni štiridnevne vročice z njegovo pomočjo in da so ponoči srečali demona – čuvaja noči. Tile njegovi prekleti učenci pa bodo, mislim, na pogorišču naredili najsvetejše svetišče, zakaj tudi slavnem Proteju, pradedu njegovega imena, je bila prerokba. Prepričan pa sem, da bodo tudi njegovi svečeniki označeni z bičem, vžgnim ali kakšnim drugim takšnim čarobnim znamenjem in, pri Zevsu, da bo ustanovljen kakšen nočni verski praznik njemu v čast, ko se bo nosilo bakle na pogorišče.

29. Teagenes je, kot mi je sporočil eden mojih prijateljev, pred kratkim rekel, da je o tej stvari Sibila prerokovala takole. In to je povedal kar po spominu:

*Kadar Proteus, od kinikov slavnih daleč najboljši,
ogelj prižgal bo na Zeusa Gromovnika svetem zemljišču,
v plamen puhteči skočivoši prispel bo na goro Olimpko,
vsi naj takrat, ukazujem, ki uživajo zemlje sadove,
sveto častijo čuvaja noči, ki sedi na prestolu,
skupaj s Hefajstom mogočnim in Heraklom, silnim vladarjem.*

30. To namreč pravi Teagenes, da je slišal od Sibile. Jaz pa mu povem prerokbo samega Bakida¹⁵ o tej stvari. Takole je rekel Bakis, in tudi zelo dobro je povedal:

*Kadar bo kinik, po mnogih imenih na daleč sloveči,
skočil na silno grmado, razvnet od Erinije slave,
tistikrat drugi še pasji lisjaki, vse spremstvo mu zvesto,
brž naj posnemajo usodo te crknjene volčje zverine.
Vsak strahopetec med njimi, ki utekel bi sili Hefajsta,
kamenjan naj bo takoj od Ahajcev, mož stanovitnih,
da ne bo, mrzel, kot je, na silo o toplem govoril,
kajti zlata si je polno bisago nabral od obresti¹⁶;
trikrat po pet talentov ima tam v Patrah prelepih.*

Kaj se vam zdi, možje? Da je Bakis slabši prerok kot Sibila? Zdaj je pravi čas, da si ti potujoči posnemovalci Proteja začnejo iskati primeren kraj, na katerem bodo prešli v eter – kajti tako so poimenovali sežig.

31. Ko je izrekel te besede, so vsi, ki so stali poleg, zavpili: » Naj

¹⁵ Bajeslovni prerok iz Bojotije, nekatere njegove prerokbe navaja že Herodot.

¹⁶ Tu izvemo, da je Teagenes živel v Patrah, kjer si je s posojanjem denarja nabral premoženje 15 talentov.

bodo takoj sežgani, zaslužijo si ogenj!« potem je v smehu odšel z odra. „Nestor“ je „vpitje pa vendarle slišal“¹⁷, namreč Teagenes. Ko je ta zaslišal kričanje, je takoj prišel, zasedel podij in začel pripovedovati neštete zahrbtne in patetične zgodbe o človeku, ki je pravkar sestopil – ne vem namreč, kako je bilo ime tistemu odličnemu možu. Pustil sem ga napol trgajočega se in odšel pogledat atlete; slišal sem, da so sodniki že v Pletriju¹⁸.

32. To so torej stvari, ki so se zgodile v Elidi. Potem smo prispeli v Olimpijo: zadnji del templja je bil poln ljudi, takšnih, ki so Proteja grajali, pa tudi takšnih, ki so hvalili njegovo odločitev, tako da so se mnogi celo stegli. Potem je prišel sam Protej, obdan z ogromno množico. Po tekmovanju glasnikov je na široko razlagal nekatere stvari o sebi; natančno je poročal, kako je živel, o nevarnostih, ki jih je prestal, in koliko stvari je pretrpel zaradi filozofije. Veliko je bilo torej povedanega, jaz pa sem iz množice prisotnih slišal bolj malo. Potem pa, ker sem se zbal, da bom v takšni gneči poteptan (videl sem namreč mnoge, ki se jim je to zgodilo), sem šel stran, pred tem pa izrazil veliko zadovoljstvo, da želi umreti sofist, ki na dolgo razlaga lasten epitaf še pred smrtjo.

33. Vendar pa sem slišal tole; rekel je, da želi dodati zlatemu življenju zlato konico: tisti, ki živi kakor Herakles, mora tudi umreti kakor Herakles in se pomešati z etrom. »In želim,« je rekel, »koristiti ljudem tako, da jim pokažem, na kakšen način je treba zaničevati smrt: vsi ljudje morajo postati Filokteti.« Tisti bolj neumni so seveda točili solze in vpili: »Reši se za Grke!«, tisti bolj možati pa so kričali: »Dokončaj, kar si sklenil!« in zaradi teh je bil starec nemalo v skrbeh, saj je upal, da ga bodo vsi podprli in ga ne bodo poslali v ogenj, temveč ga bodo – kajpada proti njegovi volji – ohranili pri življenju. Ta zelo nepričakovani »Dokončaj, kar si sklenil!« je povzročil, da je še bolj prebledel, čeprav je imel barvo kože že mrtvaško, in – pri Zevsu – začel po malem tudi trepetati, zato je končal govor.

34. Mislim, da si predstavljaš, kako sem se smejal. Ne bi bilo namreč prav pomilovati človeka, tako strastno zaljubljenega v slavo, nad vsemi, ki jih žene ista Kazen. Mnogi so ga spremljali in nasitil se je slave, ko je gledal množico strmečih ljudi, ne da bi nesrečnik vedel, da še veliko več ljudi sledi tistim, ki jih vodijo na križ, ali tistim, ki jih dobi v roke rabelj.

35. Olimpijske igre¹⁹ so se že končale; bile so najlepše olimpijske igre, kar sem jih gledal, spremljal pa sem jih že štirikrat. Proti svoji

¹⁷ Iliada, XIV, 1.

¹⁸ Dogodek je bil po funkciji podoben otvoritveni slovesnosti olimpijskih iger; to je predstavitev tekmovalcev.

¹⁹ Leta 165 po Kr.

volji sem ostal tam; zaradi množice odhajajočih namreč ni bilo lahko dobiti prevoza. On pa je vedno znova prelagal, na koncu pa le napovedal noč, ko bo izvedel sežig. S seboj me je vzel neki prijatelj; opolnoči sem vstal in odšel naravnost v Harpino, kjer je bila grmada. To je kar nekaj stadijev stran, takole dvajset od Olimpije, če se gre po hipodromu proti vzhodu. Brž ko smo prispeli, smo našli navlečeno grmado v jami, približno seženj globoko. Veliko je bilo trsk, vmes pa je bilo zatlačeno dračje, da bi kar najhitreje zagorelo.

36. Potem pa, ko je vzšla luna (tudi ona si namreč ni mogla kaj, da ne bi občudovala tega prelepega dejanja), je stopil naprej on, napravljen na takšen način kot vedno, in z njim prvaki kinikov. V prvi vrsti je nosil baklo plemeniti, tisti iz Pater, ne slab nadomestni igravec, baklo pa je nosil tudi Protej. Prišli so tudi z druge strani in nekdo je prižgal ogenj, ki se je razgorel, ker je bil iz trsk in dračja. On pa – sedaj pa bodi res zelo pozoren – je odložil popotno torbo, ponošen plašč in tisto heraklejsko palico, tako da je stal samo v umazani platneni majici. Potem je prosil za kadilo, da bi ga vrgel v ogenj. Ko mu ga je nekdo podal, ga je vrgel v plamene, medtem ko je gledal proti jugu – tudi to, jug, je bilo namenjeno predstavi – ter rekel: »Materina in očetova božanstva, sprejmite me blagohotno.« To je rekel in skočil v ogenj. Ker je bil obdan z visoko dvigajočim se plamenom, ga ni bilo mogoče videti.

37. Zopet te vidim smejati se, dobri Kronij, izidu drame. Jaz ga, pri Zevsu, nisem zelo obtoževal, ko je klical materina božanstva; ko pa je prosil tudi očetova in sem se spomnil govoric o umoru, nisem mogel zadržati smeha. Kiniki, ki so stali okoli grmade, niso jokali, so pa izkazovali nekakšno žalost, ko so gledali v ogenj vse dokler nisem imel dosti vsega in sem jim rekel: »Odidimo, tepci! Saj vendar ni prijetno gledati spraznega starca, z nosom, polnim nadležnega vonja po zažganem mesu. Ali čakate, da pride kakšen slikar in vas upodobi, kakor so bili naslikani prijatelji ob Sokratu v ječi?« Ti so se razburili in me zmerjali, nekateri so celo planili po palice. Potem pa sem jim zagrozil, da bom koga zgrabil in vrgel v ogenj, tako da bodo lahko sledili učitelju; takrat so prenehali in mirovali.

38. Medtem ko sem se vračal, prijatelj, sem pri sebi precej razmišljal in preudarjal, kakšna reč je častihlepje in kako je sama ta ljubezen neizbežna tudi pri tistih, ki jih imajo ljudje za docela častivredne, kaj šele pri onem možu, ki je tudi sicer živel brezumno in nespametno in si je grmado gotovo zaslužil.

39. Nato sem na poti srečeval mnogo ljudi, ki so še odhajali v Harpino, da bi tudi sami videli dogodek; mislili so namreč, da ga bodo našli še živega. Prejšnji dan se je bil namreč raznesel glas, da bo pozdravil vzhajajoče sonce, preden bo stopil na grmado, kakor to baje počnejo

tudi Bramani. Mnoge izmed njih pa, ki niso imeli velike želje videti samo dejanje in tudi sam kraj ter najti ostanke ognja, sem odvrčal in govoril, da je dejanje že dovršeno. Tu, prijatelj, sem imel premnogo nevšččnosti, ko sem vsem pripovedoval, oni pa so me spraševali in poizvedovali podrobnosti. Če sem videl kakega prijetnega človeka, sem mu, kakor tebi, opisoval gole dogodke, za tepce pa, ki so poslušali z odprtimi usti, sem si še kaj sam izmislil in rekel, da ko je bila grmada zažgana in se je Protej vrgel vanjo, je ob bobnenju najprej nastal velik potres in da je nato jastreb vzletel iz srede ognja, odletel v nebo ter z močnim človeškim glasom rekel: »Zapustil sem zemljo in odhajam na Olimp.« Oni so seveda osupnili in so tresoč se poklekali ter me spraševali, ali je jastreb odletel proti vzhodu ali zahodu. Jaz pa sem jim odgovoril, kar mi je prišlo na misel.

40. Ko sem se vračal na praznik, sem se približal nekemu sivolase-mu možu, čigar obraz, pri Zevsu, je vzbujal zaupanje zaradi brade in ostalega sijaja, in ki je pripovedoval o Proteju, kako da ga je po sežigu maloprej videl v beli obleki in da ga je sedaj zapustil, medtem ko se je le-ta vesel sprehajal po stebrišču sedmih odmevov, ovenčan z vencem iz divje oljke. Nato je mož k vsemu povedanemu dodal jastreba in prisegel, da ga je sam videl, kako je vzletel iz grmade – tistega, ki sem jaz maloprej izpustil v zrak, da bi zasmehoval način mišljenja brezum-nežev in norcev.

41. Premisli, kaj se bo pozneje verjetno zgodilo zaradi Peregrina, koliko čebel bo stopilo na ta kraj, koliko škržatov bo tam pelo, koliko vran bo priletelo tja, kakor na Heziodov grob, in ostale stvari! Kajti vem, da mu bodo Elijci sami in tudi drugi Grki kmalu postavljali veliko kipov; to je naročil v pismih. Pravijo, da je malodane vsem slavnim mestom poslal pisma z nekakšnimi oporokami, opomini in predpisi. Zaradi tega opravila je izbral nekatere starejše izmed svojih prijateljev in jih imenoval »glasnike smrti« in »kurirje smrti«.

42. To je bil konec nesrečnega Proteja, moža, ki se, povedano na kratko, ni nikoli oziral na resnico, za slavo in hvalo mnogih ljudi pa je govoril in delal vsakokrat vse, tako da je celo skočil v ogenj, ko mu ni bilo več namenjeno uživati v hvalnicah, ker je postal neobčutljiv zanje.

43. Eno (zgodbo) bom še dodal, preden končam, da se boš dobro nasmejal. Tole namreč že od davno veš, slišal si jo od mene takoj, ko sem prišel iz Sirije in sem iz Troade plul skupaj z njim. Pripovedoval sem o njegovi mehkužnosti na plovbi, o čudovitem dečku, ki ga je prepričal v kinstvo, da bi tudi sam imel kakšnega Alkibiada, ter ko je, potem ko smo bili ponoči vznemirjeni, ko se je sredi Egejskega morja

spustilo neurje in povzročilo ogromne valove, ta prečudoviti, ki se je sebi zdel močnejši od smrti, jokal skupaj z ženskami.

44. Ampak malo pred smrtjo, kakšnih devet dni prej, je - mislim, da se je prenajedel - ponoči bruhal in dobil močno vročino. To mi je razlagal Aleksander, zdravnik, ki so ga poklicali, da ga pregleda. Rekel je, da ga je našel, ko se je valjal po tleh, ker ni več mogel prenašati zgage in je zelo goreče prosil za mrzlo vodo, ki pa mu je ni dal. Trdil je, da mu je rekel, da, če že na vsak način prosi za smrt in če mu trka na vrata sama od sebe, bi ji bilo dobro slediti, ne da bi potreboval ogenj. On pa zopet pravi: »Ampak to ne bi bil enako slaven način, za vse je enak.«

45. Tako Aleksander. Jaz sam pa sem ga pred ne veliko dnevi videl namazanega, da bi se zaradi skelečnega mazila izsolzil. Vidiš? Ajak²⁰ ne sprejme rad slabovidnih ljudi. Enako kot če bi kdo, ki mora na križ, želel pozdraviti rano na prstu. Kaj se ti zdi, da bi rekel Demokrit, če bi to videl? Bi se, kot se spodobi, smejal možu? In res, kje bi še lahko tako nasmejaj? Ti pa, prijatelj, se smej tudi sam, še posebej ko slišiš druge, ki ga občudujejo.

²⁰ Sodnik v podzemlju (skupaj z Minosom in Radamantisom), ki je mrtvim nalagal kazen za hudodelstva, ki so jih storili za časa življenja.

Matej HRIBERŠEK | SLOVARČEK ZDRAVIL,
ZDRAVILNIH RASTLIN
TER ZDRAVILNIH
UČINKOVIN IN SREDSTEV,
omenjenih v delu »Bolezni
Ljubljančanov« Frana Viljema
Lipiča

V pričujočem priročnem slovarčku je zbrana farmacevtska terminologija, ki jo v svojem delu *Bolezni Ljubljančanov* uporablja Fran Viljem Lipič (njegovo življenje in delo sta bila natančneje predstavljena v reviji VIII/2 (2006), 101–124, skupaj z odlomkom prevoda). Slovarček, ki je nastal na osnovi prevoda (ta je izšel junija letos) je terminološki zbir izrazov za zdravila, zdravilne rastline ter zdravilne učinkovine in sredstva, po katerih je Lipič posegal pri zdravljenju svojih bolnikov. Nedvomno bo v pomoč morebitnim prevajalcem podobnih del, saj gre za terminologijo iz obdobja, ko slovenske farmacevtske terminologije še ni bilo. Večina gesel je predstavljenih v strogo slovarski obliki (latinski termin–pomen–uporaba in povezave), pri nekaterih je v opombi pod črto dodano tudi natančnejše pojasnilo; večina pojasnil je dodana v prevodu dela *Bolezni Ljubljančanov* v opombah pod črto in v uvodni razpravi prof. dr. Aleša Krbavčiča, ki je pričujoči slovarček strokovno pregledal in dopolnil, bil pa je tudi strokovni svetovalec za farmacevtsko terminologijo pri nastajanju prevoda.

A

acetatus 3 – okisan, kisel, oceten

aceticus 3 – oceten: *ammoniaca acetica* – amonijev acetat; *lixiva acetica*
– kalijev acetat; *plumbum aceticum* – svinčev acetat

acetum -i, n – kis, očet

acidulus 3 – kiselkast

acidum -i, n (pl. *acida*) – kislina: *acidum minerale* (pl. *acida mineralia*)
– mineralna kislina (običajneje anorganska kislina); *acidum minerale dilutum* (pl. *acida mineralia diluta*) – razredčena mineralna kislina;

- acidum muriaticum oxygenatum* – oksigenirana kloridna kislina; *acidum vegetabile* (pl. *acida vegetabilia*) – rastlinske kisline; *acidum sulphuricum* – žveplova kislina; *acidum sulphuratum* – žveplova kislina; *acidum tartaricum* – vinska kislina
- acidus 3 – kisel
- aconitum -i, n – preobjeda
- acorus -i, m – kolmež
- aethiops (Aethiops) -opis – etiopski: *aethiops antimonialis* – etiopski antimon = črni (>črnski<) antimon (= *stibium sulphuratum nigrum* antimonov trisulfid)
- alcalinum -i, n – baza
- allinitio -onis, f – namaz, premaz, nanos: *allinitio aromatica* – aromatični premaz
- aloë -es, f – aloa
- alterans -antis, adj. – spreminjalen: *methodus alterans* – spreminjalna metoda
- alterans -antis, n (pl. *alterantia*) – alterant (>preusmerjevalo«, »spreminjalo«); *alterans antimoniale* – antimonski alterant
- althaea -ae, f – slez
- alumen -inis, n – galun
- amaricans -antis, n (pl. *amaricantia*) – grenčina
- amarum -i, n (pl. *amara*) – grenčina
- amarus 3 – grenek, grenak
- ambra -ae, f – ambra
- ammonia -ae, f – amonij: *ammonia acetica* – amonijev acetat; *sal ammoniae* (pl. *ammoniae sales*) – amonijeva sol
- ammoniacalis -e – amonijev
- ammoniacae -ae, f – amonij: *ammoniacae acetica* – amonijev acetat
- ammoniacus 3 – amonijev
- ammonium -ii, n – amonij: *ammonium aceticum* – amonijev acetat
- amygdalinus 3 – mandljev
- animalis -e – živalski
- anodynus 3 – protibolečinski
- antigastricum -i, n (pl. *antigastrica*) – antigastrik
- antihelminthicum -i, n (pl. *antihelminthica*) – sredstvo proti zajedavcem
- antimoniale -is, n (pl. *antimonialia*) – antimonovo zdravilo
- antimonialis -e – antimonov: *alterans antimoniale* – antimonski alterant; *antimoniale sulphatum* (pl. *antimonialia sulphata*) – antimonov sulfat; *aethiops antimonialis* – etiopski antimon = črni (>črnski<) antimon (= *stibium sulphuratum nigrum* antimonov trisulfid)
- antimonium -ii, n – antimon

- antiphlogisticum -i, *n* (pl. antiphlogistica) – zdravilo proti vnetju; protivnetno sredstvo
- antiphlogisticus 3 – protivneten
- antihypticum -i, *n* (pl. antihyptica) – antihisterik
- antiscorbuticum -i, *n* (pl. antiscorbutica) – sredstva (zdravila) proti skorbutu
- aqua -ae, *f* – voda:¹ *aqua aromatica* – aromatična voda; *aqua cerasorum* – češnjeva voda; *aqua cerasorum nigrorum* – voda višenj; *aqua chamomillae* – kamilična voda; *aqua cinnamomi* – cimetovčeva voda; *aqua foeniculi* – janeževa voda; *aqua Goulardi* – Goulardova voda; *aqua laurocerasi* – voda lovorikovca; *aqua laxativa Viennensis* – dunajski lajšalni napoj; *aqua melissae* – voda melise; *aqua rubi idaei* – malinovec
- aquosus 3 – voden
- arbutus -i, *m* – gornik: *folia arbuti uvae* – listi gornika
- arcanum -i, *n* – arkanum (= »skrivnostno sredstvo«): *arcanum duplicatum* – nevtralni kalijev sulfat
- arnica -ae, *f* – arnika
- aromaticum -i, *n* (pl. aromatica) – aromatična zdravila
- aromaticus 3 – aromatičen
- artemisia -ae, *f* – pelin
- artificialis -e – umeten
- asa -ae, *f* – asant: *asa foetida* – smrdljivi asant
- attenuatus 3 – razredčen
- aurantium -ii, *n* – pomaranča
- auratus 3 – zlatobarven

B

- bacca -ae, *f* (pl. baccae) – jagoda
- balneum -i, *n* – kopel: *balneum animale* – živalska kopel; *balneum furfuraceum* – otrobna kopel; *balneum sulphuratum* – žveplova kopel; *balneum sulphureum* – žveplova kopel; *balneum tepidum* – mlačna kopel
- balsamicus 3 – balzamičen
- bardana -ae, *f* – repinec
- belladonna -ae, *f* – volčja češnja
- benzoicus 3 – benzojski: *sal benzoicus* – sol benzojske kisline
- borax -acis, *m* – boraks
- boraxatus 3 – boraksov, boraks vsebujoč, z boraksom pomešan

¹ Vse naštete vode so pridobljene z destilacijo zmesi posamezne rastline in vode.

C

- caeruleus 3 – modrikast
 calidus 3 – vroč, topel
 calomel -melis, *n* – kalomel
 calomela -ae, *f* – kalomel
 calomelanus 3 – kalomelov
 calomelas -anos, *m* – kalomel
 camphora -ae, *f* – kafra
 camphoraceus 3 – kafrin, ki ima dodano kafro, kafro vsebujoč
 camphoratus 3 – kafrin, kafro vsebujoč, s kafro prepojen
 cannabinus 3 – konopljin, konopljev, konopljo vsebujoč
 cantharis -idis, *f* (pl. cantharides) – španska muha
 carbo -onis, *m* – oglje
 carbonicus 3 – karbonski
 castoreum -i, *n* – bobrovina
 cataplasma -atis, *n* (pl. cataplasmata) – ovitek: *cataplasma calida* (pl. *cataplasmata calida*) – vroči ovitek; *cataplasma emolliens* (pl. *cataplasmata emollientia*) – mehčalni ovitek
 causticum -i, *n* (pl. caustica) – kavstik: *causticum attenuatum* – razredčeni kavstik
 cera -ae, *f* – vosek: *cera citrina* – rumeni vosek; *cera hispanica* – španski vosek
 ceratum -i, *n* – 1. voščeni ovoj; 2. voščeno mazilo
 cerussa -ae, *f* – svinčevo belilo
 chamomilla -ae, *f* – kamilica
 china -ae, *f* – kinin
 chinaceum -i, *n* – kinin ali kinin vsebujoče zdravilo
 cichoreum -i, *n* – cikorija, potrošnik
 cichoreus 3 – cikorijin, cikorijev, potrošnikov
 cicuta -ae, *f* – trobelika: *cicuta mercurialis* – trobelika z živim srebrom
 cinchona -ae, *f* – kininovec
 citrinus 3 – limonast, limonastorumen, rumen (kot limona): *cera citrina* – rumeni vosek
 cinnamomum -i, *n* – cimetovec, cimet
 clyster -is, *m* (pl. clysteres) – klistir
 colchicum -i, *n* – podlesk
 collyrium -ii, *n* – raztopina za izpiranje oči: *collyrium boraxatum* – boraksova raztopina za izpiranje oči
 colutorium -ii, *n* – 1. ustna voda; 2. voda za izpiranje; *colutoria emollientia anodyna boraxata* – mehčalne protibolečinske ustne vode z boraksom
 conium -ii, *n* – mišjak: *conium maculatum* – pikasti mišjak

cortex -icis, *m* (pl. cortices) – kininovčeva skorja, skorja kininovca: *cortex aurantiorum* – pomarančna lupina; *cortex chinae* – kininovčeva skorja; *cortex cinnamomi et cinchonae* – skorja cimeta in kininovca; *cortex peruvianus* – kininovčeva skorja

crematus 3 – sežgan

cremor -oris, *m* – krema, smetana: *cremor tartari* – vinska smetana

crocatu 3 – žafranov, žafran vsebujoč, z žafranom pomešan

crocus -i, *m* – žafran

cucupha -ae, *f* – čepica = dvojna, v obliki čepice sešita vrečka, napolnjena z zdravilno rastlino: *cucupha sambucina* – bezgova čepica

cucurbitula -ae, *f* (pl. cucurbitulae) – bučka (kot rastlina in kot del instrumentarija za puščanje oz. izsesavanje krvi)

cuprum -i, *n* – baker: *cuprum ammoniacale sulphuricum* – bakrov amonijev sulfat

D

decoctum -i, *n* (pl. decocta) – prevretek: *decoctum althaeae* – prevretek sleza; *decoctum althaeae cum sale ammoniaco* – prevretek sleza z amonijevo soljo; *decoctum baccarum myrtilli siccatarum* – prevretek posušenih borovničevih jagod; *decoctum chinae et taraxaci* – prevretek kinina in regrata; *decoctum corticis* – prevretek kininovčeve skorje; *decoctum corticis chinae* – prevretek kininovčeve skorje; *decoctum corticis peruviani* – prevretek kininovčeve skorje; *decoctum dulcamarae* – prevretek grenkoslada; *decoctum emolliens* (pl. *decocta emollientia*) – mehčalni prevretek; *decoctum emolliens nitrosum* – mehčalni nitrozni prevretek; *decoctum fructuum tamarindorum cum tartaro depurato* – prevretek plodov tamarinde s prečiščenim vinskim kamnom; *decoctum graminis* – prevretek plazeče pirnice; *decoctum graminis cum arcano duplicato* – prevretek plazeče pirnice z nevtralnimi kalijevim sulfatom; *decoctum graminis cum lixiva acetica* – prevretek plazeče pirnice s kalijevim acetatom; *decoctum graminis cum nitro et arcano duplicato* – prevretek plazeče pirnice s solitrom in nevtralnimi kalijevim sulfatom; *decoctum graminis cum sale ammoniaco* – prevretek plazeče pirnice z amonijevo soljo; *decoctum hordei in aceto* – prevretek ječmena s kisom; *decoctum hordeum* – ječmenov prevretek; *decoctum lichenis islandici cum opio* – prevretek islandskega lišaja z opijem; *decoctum pyrolae umbellatae* – prevretek kobulaste zelenke; *decoctum radices cichorei cum rheo* – prevretek korenine cikorije z rabarbaro; *decoctum resolvens* – topilni prevretek; *decoctum senegae* – prevretek grebenuše; *decoctum solvens salinum* (pl. *decocta solventia salina*) – topilni solni prevretek; *decoctum tamarindorum* – prevretek tamarind; *decoctum taraxaci*

- prevretek regrata; *decoctum taraxaci et corticis peruviani cum sale ammoniaco* – prevretek regrata in skorje kininovca z amonijevo soljo; *decoctum tepidum emollientium* – topel prevretek mehčal
- depurans -antis – čistilen
- depuratus 3 – prečiščen
- derivans -antis, *n* (pl. derivantia) – derivanti (zdravila, ki bolezensko materijo preusmerijo k mestu, primernemu za izločanje le-te)
- diaphoreticum -i, *n* (pl. diaphoretica) – znojilo
- diaphoreticus 3 – diaforetičen, znojilen
- diapnoicum -i, *n* (pl. diapnoica) – poživiljajoče-vzburjevalno sredstvo
- digestivus 3 – digestiven: *unguentum digestivum* – digestivno mazilo
- digitalis -is, *m* – naprtec: *digitalis purpurea* – škrlatni naprtec
- dilutus 3 – razredčen
- diureticum -i, *n* (pl. diuretica) – diuretik, sredstvo za odvajanje vode
- drasticum -i, *n* (pl. drastica) – dristilo
- dulcamara -ae, *f* – grenkoslad
- dulcis -e – sladek: *mercurius dulcis* – kalomel, živosrebrov klorid
- dyspepticum -i, *n* (pl. dyspeptica) – dispeptik

E

- eccoproticum -i, *n* (pl. eccoprotica) – odvajalo, sredstvo za odvajanje blata
- eccoproticus 3 – odvajalen, namenjen izločanju blata, povezan z izločanjem blata
- elixirium -ii, *n* (pl. elixiria) – eliksir: *elixirium acidum Halleri* – kisli Hallerjev eliksir
- emeticum -i, *n* (pl. emetica) – bljuvalo: *emeticum attenuatum* – razredčeno bljuvalo
- emeticus 3 – bljuven, bljuvalen: *methodus emetica* – bljuvalna metoda; *tartarus emeticus* – bljuvni vinski kamen
- emolliens -entis, *adj.* – mehčalen
- emolliens -entis, *n* (pl. emollientia) – *subst.* mehčalo: *emolliens internum* (pl. *emollientia interna*) – notranje mehčalo; *emolliens nitrosum* (pl. *emollientia nitrosa*) – solitrovo mehčalo; *emolliens tepidulum* (pl. *emollientia tepidula*) – mlačno mehčalo
- emplastrum -i, *n* (pl. emplastra) – obliž: *emplastrum camphoratum* – kafirin obliž; *emplastrum cicutae mercuriale* – živosrebrov obliž trobelike; *emplastrum de cicuta mercuriali* – obliž iz trobelike z živim srebrom; *emplastrum de galbano crocatum* – obliž iz galbana z žafranom; *emplastrum meliloti* – obliž detelje; *emplastrum mercuriale* – živosrebrov obliž; *emplastrum piceum* – smolnat obliž; *emplastrum raparum* – repni obliž; *emplastrum theriacale* – terjakov obliž

emulsio -onis, *f* (pl. emulsiones) – emulzija: *emulsio cannabina* – emulzija konoplje; *emulsio amygdalina cum nitro* – mandljeva emulzija s solitrom

epispasticum -i, *n* (pl. epispastica) – epispastik

epithema -atis, *n* (pl. epithemata) – obkladek, ovoj: *epithema frigidum* (pl. *epithemata frigida*) – hladen obkladek, hladen ovoj

euphorbium -ii, *n* – mleček

externus 3 – zunanji, namenjen za zunanjo uporabo

extractum -i, *n* – izvleček: *extractum aconiti* – izvleček preobjede; *extractum belladonae* – izvleček volčje češnje; *extractum conii maculati* – izvleček pikastega mišjaka; *extractum corticis (corticum) aurantiorum* – izvleček pomarančne lupine (pomarančnih lupin); *extractum corticis peruviani* – izvleček kininovčeve skorje; *extractum gentianae* – izvleček encijana; *extractum graminis* – izvleček plazeče pirnice; *extractum hyoscyami* – izvleček črnega zobnika; *extractum scillae* – izvleček morske čebulice; *extractum taraxaci* – izvleček regrata; *extractum taraxaci et alöes aquosum* – vodni izvleček regrata in aloe; *extractum valerianae* – izvleček baldrijana

F

febrifugus 3 – vročino preganjajoč, protivročinski

febrifugum -i, *n* (pl. febrifuga) – protivročinsko sredstvo

ferrum -i, *n* – železo: *ferrum malicum* – železov malat

flos, floris, *m* – cvet: *flos carbonis* – cvet oglja; *flos sulphuri (sulfuri)* – žveplov cvet

floridus 3 – cvetoč

foetidus 3 – smrdljiv: *asa foetida* – smrdljivi asant

foliatus 3 – listnat, lističast: *liquor terrae foliatae tartari* – tekočina iz kalijevega karbonata in oetne kisline

folium -ii, *n* – list: *folia arbuti uvae* – listi gornika

fomentum -i, *n* (pl. fomenta) – obkladek: *fomenta aromatica* – aromatični obkladki; *fomenta frigida acetata* – mrzli kisovi obkladki

fomentatio -onis, *f* (pl. fomentationes) – vroči obkladek: *fomentationes aromticae* – aromatični vroči obkladki

fotus -us, *m* – ogrevanje: *fotus tepidus* – mlačno ogrevanje

fragrans -antis – dišeč

frigidus 3 – mrzel, hladen

furfuraceus 3 – otroben, otrobov

G

galbanum -i, *n* – galban

gargarismum -i, *n* (pl. gargarisma) – sredstvo za grgranje: *gargarismum*

emolliens (pl. *gargarisma emollientia*) – mehčalno sredstvo za grgranje
gentiana -ae, f – encijan
gramen -inis, n – plazeča pirnica
griseus 3 – siv
guaiacum -i, n – gvajak
gummiresina -ae, f – gumijasta smola: *gummiresina euphorbii* – gumijasta smola mlečka
gummosus 3 – vsebujoč gumiarabik(um)

H

herba -ae, f – rastlina, cvet
hirudo -inis, f (pl. *hirudines*) – pijavka
hispanicus (*Hispanicus*) 3 – španski
hordeum -i, n – ječmen
hordeus 3 – ječmenov
hydrargyrum -i, n – živo srebro
hydriodicus 3 – jodov
hyoscyamus -i, m – črni zobnik

I

idaeus (*Idaeus*) 3 – idski, idajski (po gori Ida na Kreti): *rubus idaeus* – malina
illinitio -onis, f (pl. *illinitiones*) – premaz: *illinitio aromatica* – aromatični premaz; *illinitio volatilis* – hlapljivi premaz
infusio -onis, f (pl. *infusiones*) – infuzije
infusum -i, n – poparek: *infusum acorum et salem ammoniacum tenens* – poparek, ki vsebuje kolmež in amonijevo sol; *infusum arnicae camphoratum* – poparek arnike s kafro; *infusum baccarum juniperi* – poparek brinovih jagod; *infusum chamomillae* – kamilični poparek, poparek kamilice; *infusum cinnamomi* – poparek cimetovca; *infusum diaphoreticum* – diaforetični poparek; *infusum herbae floridae matricariae* – cvetoči cvet kamilice; *infusum ipecacuanhae* – poparek ipekakuanje; *infusum laxativum Viennense* – dunajski lajšalni poparek; *infusum matricariae* – kamilični poparek, poparek kamilice; *infusum rhei* – poparek rabarbare; *infusum salviae* – poparek kadulje; *infusum sambucinum* – bezgov poparek; *infusum tiliae* – lipov poparek; *infusum valerianae* – poparek baldrijana; *infusum valerianae et santonici* – poparek baldrijana in pelina
internum -i, n (pl. *interna*) – zdravilo za notranjo uporabo
internus 3 – notranji, namenjen za notranje uporabo: *emolliens inter-*

num (pl. *emollientia interna*) – notranje mehčalo; *solvens internum* (pl. *solventia interna*) – notranje topilo
inunctio -onis, f – mazanje, maziljenje; mazilo, premaz: *inunctio balsamico-anodyna* (pl. *inunctiones balsamico-anodynae*) – balzamično protibolečinsko mazilo
ipecacuanha -ae, f – ipekakuanja
islandicus (Islandicus) 3 – islandski

J

jalapa -ae, f – čudežnica
julapium -ii, n – julep:² *julapium antiphlogisticum* – protivnetni julep
juniperus -i, n – brin

L

laneus 3 – lanen
lapathum -i, f – kislica
laudanum -i, n – lavdan(um), opij: *tinctura laudani* – opijeva tinktura
laurocerasus -i, m – lovorikovec
laxativus 3 – lajšalen
leniens -entis, n (pl. *lenientia*) – blažilo: *leniens internum* (pl. *lenientia interna*) – notranje blažilo: *leniens interne* (pl. *lenientia interne*) – notranje blažilo
lichen -enis, m – lišaj: *lichen islandicus* – islandski lišaj
linctus -us, m – sirup; zdravilo, ki se ga zaužije z lizanjem: *linctus oleosus* – oljni sirup
linimentum -i, n (pl. *linimenta*) – liniment, mazilo: *linimentum anodynum* – protibolečinsko mazilo: *linimentum hydrargyri et conii camphoraceum* – liniment živega srebra in pikastega mišjaka z dodatkom kafe; *linimentum saponato-camphoratum* – milnato-kafrino mazilo;³ *linimentum volatile anodynum* – protibolečinsko hlapljivo mazilo
linteolum -i, n (pl. *linteola*) – platneni povoj
liquiritia -ae, f – sladki koren
liquor -oris, m – tekočina; raztopina: *liquor terrae foliatae tartari* – tekočina iz kalijevega karbonata in očetne kisline; *aceticus ammoniae liquor* – očetna amonijeva raztopina
lixiva -ae, f – kalij: *lixiva acetica* – kalijev acetat; *lixiva hydriodica* – kalijev jodid; *lixiva tartarica* – kalijev tartrat

² = sladka raztopina.

³ Kasneje imenovano tudi *Opodeldoc (Opodeldoc)*.

M

maculatus 3 – pikast

magnesium -ii, *n* – magnezij: *magnesium carbonicum* – magnezijev karbonat

malicus 3 – jabolčen: *ferrum malicum* – železov malat

manna -ae, *f* – mana

mannatus 3 – manin, vsebuječ mano, ki mu je dodana mana

matricaria -ae, *f* – kamilica

medicamen -inis, *n* (pl. *medicamina*) – zdravilo: *medicamen confortans* (pl. *medicamina confortantia*) – krepčilno zdravilo, krepčilo; *medicamen eccoproticum* (pl. *medicamina eccoprotica*) – odvajalno zdravilo, odvajalo; *medicamen emolliens* (pl. *medicamina emollientia*) – mehčalno zdravilo, mehčalo; *medicamen purgans* (pl. *medicamina purgantia*) – čistilno zdravilo, čistilo

medius 3 – srednji

mel, mellis, *n* – med: *mel rosarum* – med z lističi vrtnic

melilotus -i, *m* – detelja

mercuriale -is, *n* (pl. *mercurialia*) – živosrebrovo zdravilo

mercurialis -e – živosrebrov, živo srebro vsebujoč, z živim srebrom pomešan

mercurius -i, *m* – živo srebro: *mercurius dulcis* – kalomel, živosrebrov klorid; *mercurius gummosus* – živo srebro z gumiarabikom; *mercurius praecipitatus ruber* – živosrebrov oksid

methodus -i, *f* – metoda: *methodus alterans* – spreminjalna metoda; *methodus emetica* – bljuvalna metoda; *methodus purgans* – čistilna metoda; *methodus solvens* – topilna metoda

minerale -is, *n* (pl. *mineralia*) – mineral

mineralis -e – mineralen

minium -ii, *n* – svinčevo rdečilo

mixtura -ae, *f* (pl. *mixturae*) – mešanica: *mixtura antiphlogistica* – protivnetna mešanica; *mixtura eccoprotica* – odvajalna mešanica; *mixtura ex aquis cerasorum et cinnamomi* – mešanica češnjeve in cimetovčeve vode; *mixtura nitrosa* – solitrna mešanica; *mixtura oleosa* – oljna mešanica; *mixtura Riverii* – Rivierova mešanica; *mixtura sambucina* – bezgova mešanica; *mixtura solvens* – topilna mešanica

moschus -i, *m* – mošus

mucilaginosum -i, *n* (pl. *mucilaginoso*) – sluzno zdravilo

muriaticus 3 – kloriden

myrrha -ae, *f* – mira

myrtillus -i, *m* – borovnica

N

- narcoticum -i, *n* (pl. narcotica) – narkotik
 natrium -ii, *n* – natrij: *natrium aceticum* – natrijev acetat
 Neapolitanus 3 – neapeljski, n(e)apolitanski: *unguentum Neapolitanum*
 – neapeljsko mazilo
 nervinum -i, *n* (pl. nervina) – zdravilo za živce
 nitrosus -i, *n* (pl. nitrosa) – nitrat
 nitrosus 3 – solitrov, solitrn
 nitrum -i, *n* – soliter (moderno kalijev nitrat): *nitrum cum arcano duplicato*
 – soliter z nevtralnim kalijevim sulfatom

O

- oleosus 3 – oljen
 oleum -i, *n* – olje: *oleum Dippelii* – Dipplovo olje; *oleum hyoscyami* – olje
 črnega zobnika; *oleum ricini* – ricinusovo olje
 opiatum -i, *n* – opiat
 opium -ii, *n* – opij
 ovilis -e – ovčji
 oxydum -i, *n* – oksid: *oxydum zinci* – cinkov oksid
 oxygenatus 3 – oksigeniran
 oxymel -mellis, *n* – nakisani med:⁴ *oxymel scillae* – med z ekstraktom
 morske čebulice

P

- panacea -ae, *f* – panaceja: *panacea rusticana* – kmečka panaceja
 pannus -i, *m* – trak: *pannus laneus* (pl. *panni lannei*) – volnen trak
 papyrus -i, *m* – papir: *papyrus caeruleus* – modrikasti papir
 paracentesis -is, *f* – punkcija
 pediluvium -ii, *n* – namakanje nog, lahko tudi umivanje nog: *pediluvium*
calidum – namakanje nog v topli vodi
 peruvianus (Peruvianus) 3 – perujski: *cortex peruvianus* – skorja kini-
 novca
 piceus 3 – smolnat, smolen
 pilula -ae, *f* (pl. pilulae) – pilula
 pinguedo -inis, *f* – mast: *pinguedo fragrans* – dišeča mast
 pinus -i, *f* – bor: *resina pini* – borova smola
 plumbum -i, *n* – svinec: *plumbum aceticum* – svinčev acetat
 potio -onis, *f* (pl. potiones) – napitek, pijača: *potio Riverii* – Rivierov
 napitek

⁴ Nakisani med so pripravljali iz 25 p. razredčene očetne kisline (*acidum aceticum dilutum*) in 975 p. prečiščenega medu (*mel purificatum*); to mešanico, ki je vsebovala cca. 1% očetne kisline v medu, so uporabljali kot vehikulum za ekstrakte.

- potus -us, *m* (pl. potus) – pijača: *potus acidulus* – kiselkasta pijača
 praecavens -entis, *n* (pl. praecaevntia) – preventivno sredstvo; preventivni ukrep
 praecipitatus 3 – precipitiran
 prophylacticum -i, *n* (pl. prophylactica) – preventivno zdravilo, preventivno sredstvo
 pulvis -eris, *m* – prah: *in pulvere* – v prahu; *pulvis calomelanus* (pl. *pulveres calomelani*) – prašek kalomela; *pulvis camphoratus* (pl. *pulveres camphorati*) – prašek kafre; *pulvis cantharidum* – prah španskih muh; *pulvis chinae* – kininov prašek; *pulvis Doweri* – Dowerjev prašek; *pulvis digitalis* – prašek naprstca; *pulvis herbae floridae matricariae* – prašek cvetočega cveta kamilice; *pulvis opii et camphorae* – prašek opija in kafre; *pulvis Plummeri* – Plummerjev prašek; *pulvis purgans* (pl. *pulveres purgantes*) – čistilni prašek; *pulvis radice artemisiae* – prašek pelinove korenine; *pulvis rhabarbarinus* – rabarbarin prašek; *pulvis rhei cum soda carbonica* – prašek rabarbare s sodo
 pulvisculus -i, *m* (pl. pulvisculi) – prahec: *pulvisculus Doweri* – Dowerjev prahec
 purgans -antis, adj. – čistilen: *medicamen purgans* (pl. *medicamina purgantia*) – čistilno zdravilo, čistilo; *methodus purgans* – čistilna metoda; *pulvis purgans* (pl. *pulveres purgantes*) – čistilni prašek; *sal purgans* – čistilna sol; *sirupus purgans* (pl. *sirupi purgantes*) – čistilni sirup
 purgans -antis (pl. purgantia) – čistilo: *purgans antiphlogisticum* – protivnetno čistilo; *purgans salinum* (pl. *purgantia salina*) – salinično čistilo
 purgatio -onis, *f* (pl. purgationes) – čistilno sredstvo, čistilo; *purgationes antiphlogisticae* – protivnetna čistila
 purpureus 3 – škrlaten
 pyrola -ae, *f* – zelenka

R

- radix -icis, *f* (pl. radices) – korenina: *radix artemisiae* – pelinova korenina; *radix columbo* – korenina *columbo*; *radix ipecacuanhae* – korenina ipekakuanje
 rapa -ae, *f* – repa
 remedium -ii, *n* (pl. remedia) – zdravilo
 remixtus 3 – pomešan
 resina -ae, *f* – smola: *resina pini* – borova smola
 resolvens -entis – topilen, resolventen
 resorbens -entis, *n* (pl. resorbentia) – resorbent

revellens -entis – revelenten: *remedium revellens* (pl. *revellentia remedia*)
 – revelentno zdravilo
 rhabarbarinus 3 – rabarbarin
 rheum -i, n – rabarbara
 ricinus -i, m – ricinus
 roborans -antis, n (pl. *roborantia*) – krepilo
 rosa -ae, f – vrtnica
 rubefaciens -entis, n – rubefaciens ali rubefacient
 ruber -bra -brum – rdeč
 rubus -i, m – robidnica: *rubus idaeus* – malina
 rusticanus 3 – kmečki

S

sal, salis, m (pl. *sales*) – sol: *sal amarus* – grenka sol; *sal ammoniacus*
 – amonijeva sol; *sal ammoniae* – amonijeva sol; *sal artificialis corti-*
cis – umetna kininovčeva sol; *sal chinae (Chinae)* – kininova sol; *sal*
chinae sulphuricus – sol kinina z žvepleno kislino; kininijev sulfat;
sal corticis – sol kininovčeve skorje; *sal corticis sulphuricus* – kininov
 sulfat, kininijev sulfat; *sal febrifugus* – kalijev klorat; *sal Glauberi*
 – Glauberjeva sol; *sal medius* – sol z dodatkom živega srebra; *sal*
purgans – čistilna sol; *sal Seignette* – Seignettova sol; *sal succinicus*
 – sol jantarne kisline; *sal tartaricus* – natrijev tartrat
 salinum -i, n (pl. *salina*) – solna raztopina
 salinus 3 – solen, saliničen
 salvia -ae, f – kadulja
 sambucinus 3 – bezgov
 sanguisuga -ae, f (pl. *sanguisugae*) – pijavka
 santonicum -i, n – pelin⁵
 saponatus 3 – milnat
 scilla -ae, f – morska čebulica
 sebum -i, n – loj: *sebum ovile* – ovčji loj
 semivesicans -antis, n (pl. *semivesicantia*) – polmehurnik
 senega -ae, f – grebenuša
 siccatus 3 – posušen
 sinapismus -i, m (pl. *sinapismi*) – gorčični obliž
 sirupus -i, m (pl. *sirupi*) – sirup: *sirupus cichoreus cum rheo* – potrošni-
 kov sirup z rabarbaro; *sirupus corticum aurantiorum* – sirup poma-
 rančnih lupin; *sirupus purgans* (pl. *sirupi purgantes*) – čistilni sirup

⁵ 1. *Artemisia absinthium* = pelin (namočen v žganju), v rabi kot zdravilo za trebušne in prebavne težave in antihelmintik ali 2. *Artemisia cina* = absint, pelinkovec (kodelistirani) pelin, v rabi kot antihelmintik.

- soda -ae, *f* – soda: *soda carbonica* – soda; *soda subcarbonica* – soda bikarbona (danes natrijev hidrogenkarbonat)
- solutio -onis, *f* (pl. solutiones) – raztopina: *solutio aquosa* – vodna raztopina; *solutio mannae* – raztopina z dodatkom mane; *solutio mannata* – raztopina z dodatkom mane; *solutio salis ammoniaci* – raztopina amonijeve soli
- solvens -entis, adj. – topilen
- solvens -entis, *n* (pl. solventia) – topilo, topilno sredstvo: *solvens amarum* (pl. *solventia amara*) – grenko topilo; *solvens internum* (pl. *solventia interna*) – notranje topilo
- sopiens -entis, *n* (pl. sopientia) – omamno sredstvo
- sorbitio -onis, *f* (pl. sorbitiones) – pijača: *sorbitio depurans* – čistilna pijača
- spiritus -us, *m* – alkohol: *spiritus crematus* – amonijev tartrat; *spiritus Mindereri* – raztopina amonijevega acetata; *spiritus vini* – vinski špirit (danes etanol)
- stibiatus 3 – antimonov, ki mu je dodan antimon
- stibium -ii, *n* – antimon: *stibium tartaricum* – antimonov tartrat
- stramonium -ii, *n* – kristavec
- subemeticum -i, *n* (pl. subemetica) – blago bljuvalo, ki je povzročalo predvsem slabost (navzea) in slinjenje
- succinicus 3 – jantarjev, jantaren
- suc(c)us (pl. suc(c)i) – sok: *sucus liquiritiae* – sok sladkega korena
- sudoriferum -i, *n* (pl. sudorifera) – znojilo
- suffumigatio -onis, *f* (pl. suffumigationes) – zadimljenje
- sulphatus 3 – žveplov
- sulphur (sulfur) -uris, *n* – žveplo: *sulphur auratum* – antimonov sulfid; *sulphur auratum antimonii* – antimonov sulfid
- sulphureus 3 – žveplov, žveplen
- sulphuricus 3 – žveplov: *sulphuricus corticis sal* – sol kinina z žveplovo kislino; *sulphuricus sal chinae* – žveplova sol kinina (moderno kininijev sulfat)

T

- tamarindus -i, *f* – tamarinda
- taraxacum -i, *n* – regrat
- tartaricus 3 – tartarjev, tartaren, vinskokamen, vinskokamnov
- tartarus -i, *m* – tartar, vinski kamen: *tartarus depuratus* – prečiščeni vinski kamen; *tartarus emeticus* – bljuvni vinski kamen
- tepidulus 3 – bolj mlačen, precej mlačen
- tepidus 3 – mlačen

terra -ae, f – zemlja: *terra foliata tartari* – pripravek iz kalijevega karbo-nata in očetne kisline; trdni kalijev acetat
 thebaicus (Thebaicus) 3 – tebanski: *tinctura thebaica* – opijeva tinktu-ra
 theriacalis -e – terjakov ali teriakov
 theriacum -i, n – terjak ali teriak
 tilia -ae, f – lipa
 tinctura -ae, f (pl. tincturae) – tinktura: *tinctura amara* – grenka tinktu-ra; *tinctura chinae* – kininova tinktura; *tinctura rhei aquosa* – vodna tinktura rabarbare; *tinctura thebaica* – opijeva tinktura; *tinctura vomitoria* – bljuvalna tinktura
 topicum -i, n (pl. topica) – tópickum⁶, topikalno sredstvo (lahko tudi okluzivni povoj ali zavoj): *topica camphorata* – zavoji s kafro
 tricolor -is – tribarven

U

umbellatus 3 – kobulast
 unguentum -i, n (pl. unguenta) – mazilo: *unguentum digestivum* – di-gestivno mazilo; *unguentum hydrargyri et ammoniae* – mazilo iz živega srebra in amonija; *unguentum lixivae hydriodicae* – mazilo kalijevega jodida; *unguentum mercuriale* – živosrebrovo mazilo; *unguentum mercuriale rubrum* – rdeče živosrebrovo mazilo; *unguentum Neapolitanum* – neapeljsko mazilo; *unguentum stibii tartarici* – mazilo antimovega tartrata
 uva -ae, f – grozd: *folia arbuti uvae* – listi gornika⁷

V

valeriana -ae, f – baldrijan
 vapor -oris, m (pl. vapores) – hlap, pl. para
 vegetabilis -e – rastlinski
 vehiculum -i, n – vehikulum
 vesicans -antis, n (pl. vesicantia) – mehurnik
 Viennensis -e – dunajski
 vinum -i, n – vino: *spiritus vini* – vinski špirit; *vinum antimoniae* – an-timonovo vino; *vinum antimonii* – antimonovo vino; *vinum aqua remixtum* – vino, pomešano z vodo; *vinum stibiatum* – antimonovo vino

⁶ Topikum (iz gr. *tópos* oz. *tópika*) je »lokalno delujoče sredstvo«, običajno na koži. Včasih topikalna sredstva (npr. mazila) namažejo na kožo in jih po potrebi prekrijejo s tkanino ali listom; zato lahko topikum pomeni tudi okluzivni povoj ali zavoj.

⁷ = *Arctostaphylos uvae ursi* vednozeleni gornik, v uporabi pri obolenjih ledvic in mehurja (kot diuretik in antiseptik).

viola -ae, *f* – vijolica: *viola tricolor* – divja vijolica
volatilis -e – hlapljiv
vomitorium -ii, *n* (pl. vomitoria) – bljuvalo, sredstvo za bljuvanje (bruhanje)
vomitorius 3 – bljuvalen, bruhalen

Z

zincum -i, *n* – cink

PLUTARH | FABIJ MAKSIM

Uvod, prevod in komentar
Matej HRIBERŠEK

S Hanibalovo osvojitvijo hispanskega mesta Sagunt l. 219 se je začela 2. punska vojna. Hanibal je Rimljane presenetil s svojo taktiko; ker je pričakoval, da bodo poslali vojsko nadenj v Hispanijo, je s svojo vojsko prečkal Alpe in vdrl v severno Italijo. Tu se je najprej l. 218 pr. Kr. pri Ticinu spopadel z vojsko Publija Scipiona in ga porazil, sledila pa sta še dva huda poraza rimske vojske: l. 218 pri Trebiji in l. 217 pri Trazimenskem jezeru. V tej politično-vojaški krizi so Rimljani imenovali diktatorja; zanj je bil izbran Kvint Fabij Maksim, ki je v spopadu s Hanibalom uporabil posebno taktiko zavlačevanja in odlašanja, zato se ga je oprijel vzdevek Kunktator (= »Odllaševalec«, »Obotavljavec«); Fabij se je spretno izmikal Hanibalovi vojski, odlašal z neposrednim spopadom in uspešno preprečeval vse Hanibalove poskuse, da bi ga zvalil v spopad ali past. Ker taktika zavlačevanja ni prinesla zelenega uspeha, si je moral Fabij poveljstvo nad vojsko razdeliti s svojim zaletavim in neučakanim poveljnikom konjenice Minucijem, ki se je spustil v tvegan spopad s Hanibalom in bil skoraj povsem premagan; le Fabijeve premišljenosti in vojaški intervenciji se je lahko zahvalil, da je ušel smrti. Leta 216 sta se nova konzula Gaj Terencij Varo in Lucij Emilij Pavel spustila v bitko pri vasici Kane, kjer je bila rimska vojska popolnoma poražena; po tej katastrofi je potrebovala kar nekaj let za ponovno okrepitev. Rim se je znova zatekel k Fabijevi zavlačevalni taktiki. Leta 209 je Fabij dosegel svoj zadnji večji vojaški uspeh z osvojitvijo Tarenta; tega leta je bil petič konzul. Rimljani so se postopoma naveličali njegove obotavljive taktike; Fabijevo mesto je vse bolj prevzemal Scipio, ki je do l. 205 pregnal Kartažane iz Hispanije in je nameraval vojno iz Italije prenesti v Afriko, čemur je Fabij močno nasprotoval. Scipio je kljub temu uresničil svoj načrt in v Afriki z izjemno taktiko vse bolj načenjal moč Kartagine, ki je Hanibala poklicala domov; ta se je l. 203 umaknil iz Italije, približno v istem času pa je Fabij umrl, ne da bi dočakal konec vojne, ki je dobila svoje sklepno dejanje z bitko pri Zami l. 202, kjer je Scipion odločilno porazil Kartažane. Petkratni konzulat, diktatura, vzdevek »Zavlačevalec«, ki je iz porogljivega postal časten, in vzdevek »rimski ščit«, ki so mu ga nadeli Rimljani, nesporno dokazujejo njegove odlike. Kot »obotavljavec« se je zapisal v vojaško zgodovino; »fabijska strategija« je postala vojaški strokovni termin za taktiko zavlačevanja in po njem je dobil tudi George Washington vzdevek »ameriški Fabij«.

V Plutarhovih *Vzporednih življenjepisih* Fabij Maksim nastopa v paru s Periklom. Pričujoči življenjepis je del treh parov (Temistokles–Kamil, Perikles–Fabij Maksim, Alkibiad–Koriolan), ki bodo naslednje leto v prevodu izšli pri založbi Modrijan pod uredniško taktirko Bronislave Aubelj.

1. Takšen je bil torej Perikles v svojih spomina vrednih dejanjih, kot nam posreduje zgodovinsko izročilo; sedaj pa preidimo na zgodovinski oris Fabija Maksima. Pravijo, da se je ena od nimf, po drugih pa neka žena iz okolice telesno združila s Heraklom ob reki Tibera in rodil se je Fabij, mož, ki je bil začetnik številnega in v Rimu slavnega rodu Fabijcev.¹ Nekateri avtorji pa poročajo, da so prve pripadnike tega rodu v najstarejših časih imenovali Fodijci, ker so lovili z izkopanimi pastmi; tako se namreč vse do danes »jarkom« po latinsko reče *fossae* in »kopáti« se reče *fodere*; sčasoma je prišlo do zamenjave dveh črk in poimenovali so jih »Fabijci«.² Iz tega rodu je izšlo veliko slavnih mož; prvi je bil Rul, ki je bil največji med njimi in so mu Rimljani zato nadeli vzdevek Maksim,³ četrta generacija pa je bil Fabij Maksim, o katerem tole pišemo.

Po svojem telesnem znamenju je imel vzdevek Verukoz;⁴ imel je namreč majhno bradavico, ki mu je zrasla nad ustnico; vzdevek Ovikula pomeni »ovčica«, nadeli pa so mu ga še kot otroku zaradi njegove umirjenosti in počasnega značaja. Njegova umirjenost in molčečnost, s katerima se je nadvse previdno udeleževal otroških iger, pa njegova počasnost in težave pri učenju ter njegova prijaznost in poslušnost do sovrstnikov so pri ljudeh, ki ga niso dobro poznali, vzbujali sum, da je morda topoumen in malomaren; le malo pa je bilo takih, ki so v njegovem značaju uvideli trdnost, ki je izvirala iz duševne globine, njegovo velikodušnost in levjesrčnost. A ko je čas tekkel in so razmere to zahtevale, je množicam hitro dajal vedeti, da je njegovo navidezno pomanjkanje energičnosti pravzaprav neobčutljivost, njegova previdnost pravzaprav preudarnost, njegova nezaletavost in nepremakljivost v vseh pogledih pravzaprav stanovitnost in trdnost. Ker je videl, da je politično udeleževanje težka naloga in da je vojn veliko, je svoje telo kakor prirojeno orožje uril za vojne, svoj govor pa je uril kot prepričevalno sredstvo

¹ **Fabijcev:** Fabiji oz. Fabijci so bili ena od petih najpomembnejših rimskih patriциjskih rodovin v času republike (ob njih še Kornelij(c)i, Cecilij(c)i, Valerij(c)i, Emilij(c)i); posamezne veje teh rodbin so krojile usodo republikanskega Rima (Scipioni, Mesale, Meteli, Pavli idr.). Fabijci so bili po bajeslovnem izročilu Removi družabniki pri luperkalijah.

² »**Fabijci**«: še ena od ljudskih etimologij. Ime Fabijci je sicer etimološko povezano z besedo *faba* »bob«.

³ **Maksim:** = Veliki oz. Največji (lat. *Maximus*). Kvint Fabij Rulijan (Maksim), eden najslovitejših Fabijcev sploh, posinovljenec iz Rulijevega rodu, veteran in odlikovanec iz vojn s Samniti med letoma 330 in 290 pr. Kr., l. 221 edil, l. 325 *magister equitum* diktatorja Lucija Papirija Kurzorja, petkrat konzul (322, 310, 297, 295, 295), trikrat prokonzul (309, 307, 296), dvakrat diktator (315, 313), legat (292–291), enkrat *interrex* (»začasni kralj oz. upravitelj«; 320), cenzor (204), dolgo prvak senata.

⁴ **Verukoz:** = Bradavičnik (lat. *Verrucosus*).

za ljudske množice in ga oblikoval tako, da je bil primeren njegovemu načinu življenja. Ni bil namreč prav nič izumetničen, prav nič puhel in tudi se z njim ni dobrikal Forumu,⁵ ampak je skozenj govoril razum z neko njemu lastno obliko in globino, ki se je odražala v številnih sentencah, za katere pravijo, da so bile najbolj podobne Tukididovim. Ohranjen je namreč njegov slavilni govor, s katerim je nastopil pred ljudstvom, ko je po konzulatu umrl njegov sin.⁶

2. Prvi od petih konzulatov – tolikokrat je bil konzul – mu je prinesel triumf nad Ligurijci.⁷ Potem ko jih je vojaško porazil in so izgubili večino vojakov, so bili potisnjeni v Alpe in so prenehali ropati in trpinčiti sosednjo pokrajino Italije. Ko pa je Hanibal vdrl v Italijo,⁸ ko je prvič zmagal v bitki pri reki Trebija⁹ in je sam korakal skozi Etrurijo ter jo pustošil, je Rim navdal s silnim strahom in grozo, ob tem pa so se pojavljala znamenja, nekatera Rimljanom že dobro znana, kot na primer bliski,¹⁰ druga pa povsem drugačna in zelo nenavadna (baje naj bi se ščiti¹¹ sami od sebe omočili s krvjo; v okolici Ancija¹² naj bi pri žetvi klasje krvavelo; iz zraka naj bi padalo razbeljeno in goreče kamene; nad Faleriji¹³ je bilo videti, kot da se je pretrgalo nebo; z njega so raztreseno padale naokoli številne ploščice, na eni izmed njih pa je bil jasno viden tale napis: ARES VIHTI SVOJE OROŽJE),¹⁴ a konzulu

⁵ **Forumu:** = ljudskim množicam.

⁶ **slavilni govor ... njegov sin:** Gl. Cicero, *Kato starejši* 12. Kvint Fabij Maksim je v štirih letih prešel celotno rimsko karierno lestvico (*cursus honorum*) od vojaškega tribuna do konzula (verjetno zaradi ugleda svojega očeta). Umrl je l. 207 pr. Kr.

⁷ **triumf nad Ligurijci:** l. 233 pr. Kr. Ligurijci so bili italsko pleme v severni Italiji, ki so jih Rimljani skušali podrediti od l. 236 pr. Kr. V letih 181/180 so prisilno preselili 40.000 Ligurijcev v Samniji, v letih 180 in 177 sta bili na ozemlju Ligurijcev ustanovljeni rimski koloniji Luka in Luna, v Avgustovem času pa je Ligurija postala deveta pokrajina Italije.

⁸ **Hanibal vdrl v Italijo:** l. 218 pr. Kr.

⁹ **pri reki Trebija:** Trebija, reka v Cisalpinski Galiji, pritok Pada; tu je Hanibal l. 218 pr. Kr. premagal Rimljane.

¹⁰ **znamenja ... bliski:** Znamenja, lat. *omina*. Če je pri opazovanju bliskov ta prihajal z leve strani, je naznanjal nesrečo, če z desne, pa srečo. Najpomembnejši so bili bliski, nastali pri jasnem vremenu.

¹¹ **ščiti:** Verjetno gre za svete ščite (gl. *Numa* 13), lat. *ancilia*. *Ancile* (sg.) je bil óblasti sveti ščit, ki je v času kralja Nume Pompilija padel z neba. Nimfa Egerija je Numi naznanila, da je od ohranitve tega ščita odvisen obstoj mesta, zato je Numa dal izdelati še 11 identičnih ponaredkov, da ne bi kdo ukradel pravega. Ščite so varovali salijski svečeniki v Marsovem svetišču.

¹² **Ancija:** Ancij, primorsko mesto v Laciju, ki so ga Rimljani osvojili l. 468 pr. Kr.

¹³ **Faleriji:** etrusko mesto severno od Rima ob Flaminijevi cesti, glavno mesto Faliskov.

¹⁴ **ARES ... OROŽJE:** lat. *Mavors telum suum concutit* (gl. Livij, *Od ustanovitve mesta* 22, 1). Sam napis je dovolj zgovoren, kajti *telum* je v latinščini termin za napadalni

Gaju Flaminiju nič od tega ni moglo vzeti poguma, saj je bil po naravi ognjevit in slavohlepen, pa tudi prevzeten zaradi velikih uspehov, ki jih je povsem nepričakovano dosegel prej, ko se je kljub ostremu nasprotovanju senata in svojega sokonzula spopadel z Galci in zmagal; čeprav so znamenja na mnoge močno vplivala, se Fabij zanje ni zmenil, ker jih je imel za neumnost. Ko je izvedel, da je sovražnikov malo in da jih pesti pomanjkanje, je Rimljane pozival, naj bodo stanovitni in naj se ne spopadajo s človekom, ki ima vojsko, v mnogih bitkah izurjeno prav za ta namen,¹⁵ ampak naj s pošiljanjem pomoči zaveznikom in z ohranjanjem mest v svojih rokah pustijo, da Hanibalova vrhunska pripravljenost sama po sebi pojema kakor ogenj, ki se je razplamtel iz majhnega in neznatnega plamenčka.

3. A Flaminija ni uspel prepričati; ta je izjavil, da ne bo prenašal približevanja vojne Rimu, in da se tudi ne bo, tako kot nekoč Kamil,¹⁶ v samem mestu boril za njegovo usodo, zato je vojaškim tribunom ukazal, naj povedejo vojsko; ko pa se je sam pognal na konja, je tega brez slehernega vidnega razloga streslo in se je splašil, Flaminija pa je vrglo z njega; padel je na glavo, vendar pa ni odstopil od svoje namere, ampak je, kakor se je namenil že na začetku, šel nasproti Hanibalu in svoje enote razporedil v Etruriji okoli jezera, ki ga imenujejo Trazimensko.¹⁷

Ko so se vojaki spopadli v borbi mož na moža, je v odločilnem trenutku bitke prišlo do potresa, ki je uničil mesta, prestavil struge rek in razlomil vznožja hribov. Toda čeprav je ta naravna katastrofa udarila s tolikšno silo, nihče od borcev tega sploh ni opazil. Sam Flaminij se je v boju sicer izkazal in dokazal svojo moč, a je padel in z njim elita rimske vojske; ko pa se je preostali del vojske pognal v beg, je prišlo do krvave morije in 15.000 jih je bilo pobitih, prav toliko pa tudi ujetih. Čeprav je Hanibal hotel Flaminijevo truplo pokopati in mu zaradi njegovega poguma izkazati poslednjo čast, ga med mrtvimi ni našel; kako je izginil, je ostala popolna neznanka.

O porazu pri Trebiji ni odkrito spregovoril ne vojskovodja, ki je napisal poročilo, ne poslani glasnik, ampak je bila zmaga lažno razglašena za sporno in dvomljivo; a brž ko je pretor Pomponij izvedel za poraz, je zbral ljudstvo na skupščino, stopil predenj in mu brez prikrievanja in zavajanja naravnost povedal: »Rimljani, premagani smo v veliki bitki, naša vojska je uničena in konzul Flaminij je mrtev. Zato se posvetujte

del oborožitve (meč, kopje ali puščice), medtem ko se za obrambni del oborožitve uporablja termin *arma* (ščit, čelada, oklep); vendar pa v besedilih ta razlika običajno ni upoštevana.

¹⁵ **za ta namen:** tj. za odločilni spopad.

¹⁶ **Kamil:** gl. Kamilov življenjepis.

¹⁷ **Trazimensko:** jezero v Etruriji (zdaj Lago Trasimeno), prizorišče znamenite bitke l. 217 pr. Kr., v kateri je Hanibal popolnoma porazil rimsko vojsko.

glede svoje rešitve in varnosti.« S temi besedami je kakor veter zavel v morje ogromne množice in prestrašil mesto; ob tolikšni osuplosti ljudje niso mogli trezno razmišljati in ne ostati prisebni. Vsi pa so bili soglasno enotnega mnenja, da razmere terjajo oblast enega z neomejenimi pooblastili – in to oblast enega imenujejo diktatura¹⁸ –, in moža, ki bo na tem položaju neomajen in neustrašen; da je edini tak mož Fabij Maksim, kajti s svojim pogumom in značajsko veljavo izpolnjuje vse pogoje, ki jih zahteva dostojanstvo te državniške funkcije; Fabij je ravno v tistem življenjskem obdobju, ko je telo še dovolj močno, da uresničuje zamisli uma, in ko se pogum in preudarnost zlivata v enovito celoto.

4. Ko so torej to sklenili, ko je bil Fabij imenovan za diktatorja¹⁹ in si je sam za poveljnika konjenice izbral Marka Minucija,²⁰ je najprej senat prosil za dovoljenje, da sme v času vojaške odprave jezdit na konju. To namreč ni bilo dovoljeno, saj je prepovedoval nek star zakon, bodisi zato, ker so Rimljani za glavno udarno silo vojske šteli pehoto in je zato prevladovalo prepričanje, da mora poveljnik ostati v bojni vrsti,²¹ ali pa zato, ker so hoteli, da bi bila vsaj v tem opazna odvisnost diktatorja od ljudstva, kajti moč diktatorjeve oblasti je bila v vseh drugih pogledih enako velika kot pri tiranah. Ker je sam Fabij hotel nemudoma pokazati veličino in dostojanstvo svoje funkcije v želji, da bi mu bili meščani bolj pokorni in poslušni, se je v javnosti pojavil v spremstvu 24 liktorjev;²² in ko mu je nasproti prišel drugi konzul,²³ je poslal vodjo liktorjev ter

¹⁸ **diktatura:** gl. *Kamil* op. 1.

¹⁹ **imenovan za diktatorja:** Ker ni bilo konzulov, da bi imenovala diktatorja, kajti Flaminij je padel pri Trebiji, drugi konzul pa je bil Fabij sam, je tokrat izjemoma diktatorja imenovalo ljudstvo, zato je imel Fabij naziv prodiktator (»v. d. diktatorja«). Gl. Livij, *Od ustanovitve mesta* 22, 8.

²⁰ **Marka Minucija:** Mark Minucij Ruf, konzul l. 221 pr. Kr., je zaslovel kot zmagovalec nad Histri in je bil zaradi svojih uspešnih operacij proti Hanibalu v Fabijevo odsotnosti imenovan za sodiktatorja, kar je unikum, vendar se je kasneje zaradi svoje prenagljenosti – kot opiše tudi Plutarh – sam podvrget Fabijevo vrhovni diktatorski nadoblasti. Padel je v bitki pri Kanah.

²¹ **v bojni vrsti:** Plutarh uporablja za bojno vrsto izraz »falanga« (gr. *phalanx*), ki je bila sicer makedonska bojna formacija in zelo uspešna v bojih med Grki samimi in v boju proti Perzijcem; ko pa so se grške vojske začele srečevati z rimskimi vojskami, se je izkazalo, da je falanga preživeta, saj so se ob spopadih z rimskimi bojnimi formacijami ob uporabi rimskih bojnih taktik pokazale vse njene slabosti.

²² **liktorjev:** liktorji (lat. *lictors*), spremljevalci in sluge državnih uradnikov. To službo so lahko opravljali samo svobodni državljani ali osvobojeni sužnji. Liktorje so imeli samo najvišji magistrati: pretorji po 6, konzuli po 12 in diktatorji po 24, včasih tudi nekateri svečeniki. Liktorji so pred magistrati nosili fasce, butare šib s sekiro (lat. *fascēs cum securi*) kot znamenje sodne oblasti, po njihovem ukazu pa so lahko izvajali aretacije ali nemudoma izvrševali kazni.

²³ **drugi konzul:** Kdo naj bi to bil, se natančno ne ve. Ob srečanju s konzulom je moral vsakdo ravnati tako, kot je ob tej priložnosti Fabij.

ukazal, naj liktorje odpusti, sam pa je odložil znamenja svoje službe in mu šel nasproti kot navaden državljan.

Po tem je začel z najlepšim možnim začetkom: z bogovi; ljudem je pojasnil, da so pred kratkim doživeli poraz zaradi vojskovodjevega zanemarjanja in neupoštevanja božanstva, ne zaradi nesposobnosti vojakov, ob tem pa jih je spodbujal, naj se ne bojijo sovražnikov, ampak naj si pridobivajo naklonjenost bogov in naj jih častijo; s to svojo spodbudo ni širil praznoverja, ampak je s pobožnostjo utrjeval njihov pogum in z upi na pomoč bogov odpravljal in blažil strah pred sovražniki. Tedaj so se obrnili po nasvet tudi na številne skrivnostne in za Rimljane koristne knjige, imenovane sibilinske;²⁴ menda so se nekatere v njih zapisane prerokbe ujemale z nesrečnimi dogodki, ki so tedaj doleteli Rim. Tistega, kar je bilo v njih zapisano, ni smel izvedeti nihče drug; zato je diktator stopil med ljudstvo in bogovom obljubil, da jim bo žrtvoval celoten letni prirastek koz, prašičev, ovc in govedi, kolikor jih bodo do naslednjega poletja²⁵ vzredili hribi, ravnice, reke in livade Italije, da jim bo priredil glasbene in gledališke igre v vrednosti 333 sestercijev in 333 denarijev ter še eno tretjino zraven. To znaša 83.583 drahem in 2 obola. Težko bi pojasnili, zakaj so določili točno to vsoto; morda so s tem hoteli proslaviti pomen števila 3, ker je po naravi popolno, prvo od neparnih števil in začetek množine, v sebi skriva prve razlike in osnove vsakega števila, jih meša in usklajuje v celoto.

5. Tako je Fabij misli ljudskih množic navezal na božansko prerokbo in jih opogumil glede prihodnosti, sam pa je vse upe na zmago položil vase, prepričan, da bog naklanja uspehe, če je človek pogumen in preudaren; in Hanibalu se je posvetil ne zato, ker bi se hotel pomeriti z njim v odločilnem spopadu, ampak je načrtoval, da bo trl in slabil njegovo moč z zavlačevanjem, pomanjkanje s svojimi zadostnimi zalogami in maloštevilnost njegove vojske z množico vojakov, ki jih je imel na voljo. Zato je vedno taboril na goratih krajih izven dosega sovražne konjenice in grozil z višjih položajev; ko je sovražnik miroval, je miroval tudi sam, ko se je premikal, se je spuščal v vrhov, ga v loku obšel in se pojavljal v tolikšni razdalji, da ga ni bilo mogoče proti njegovi volji prisiliti v

²⁴ **sibilinske:** Sibilinske knjige, ki so dobile ime po Sibili, prerokinji iz mesta Kume v Kampaniji, so bile zbirka prerokb, ki jih je menda kralju Tarkviniju Ošabnemu prodala sama Sibila. Nanje so se Rimljani obračali po nasvet v časih stiske. Hranili so jih v kamniti votlini pod svetiščem Kapitolskega Jupitra, kjer so zgorele l. 83 pr. Kr. v požaru. Nato so Rimljani ponovno pripravili podobno zbirko prerokb, ki jo je dal Avgust shraniti v Apolonovem svetišču na Palatinu. V 5. st. po Kr. jih je skupaj s svetiščem dokončno uničil Teodozijeve in Honorijeve vojskovodja Stiliho.

²⁵ **do naslednjega poletja:** t. i. *ver sacrum* »sveto poletje« (gl. Livij, *Od ustanovitve mesta* 22, 10).

spopad in je sovražnikom s samim odlašanjem zbujal strah, da se bo vsak trenutek spopadel z njimi. Ker pa je kar pustil, da čas mineva, so ga vsi prezirali, v taboru so o njem grdo govorili, sovražnikom se je kajpak zdel strahopetec in popolna ničla, samo enemu ne: Hanibalu. Samo ta je doumel njegovo sposobnost in taktiko, s katero se je namenil vojskovati; sklenil je, da je treba moža s kakšno koli zvižajo ali s silo prisiliti v spopad, sicer je s Kartažani konec, ker ne morejo uporabiti svoje oborožitve, v kateri so močnejši, tisto, v čemer zaostajajo za Rimljani, to pa sta število mož in količina zalog, pa se zmanjšuje in porablja v nedogled; posegal je po vseh možnih strateških načrtih in prijemih, kakor dober atlet ga je preizkušal in iskal mesto, da bi ga zgrabil; Fabija je napadal, vnašal zmedo v njegovo vojsko, ga vodil zdaj sem, zdaj tja, vse z namenom, da bi ga odvrnil od njegovega neomajnega načrta.

A njegov načrt je bil trden in Fabij se ni pustil odvrniti od njega, saj je bil prepričan v uspeh; težave pa mu je povzročal poveljnik konjenice Minucij, ki je bil željan bitke v nepravem trenutku in zelo drzen: ta je zavajal vojsko in v njej zbudil blazno bojno strast in prazne upe; vojaki so se Fabiju rogali in ga prezirljivo imenovali Hanibalov pedagog,²⁶ Minucij pa je veljal za velikega moža in vojskovodjo, vrednega Rima. Zato je postal še prevzetnejši in oholejši; posmehoval se je strategiji taborjenja po vrhovih, češ: »Diktator znova in znova pripravlja lepa gledališča, da gledamo predstave pustošenja in požiganja Italije!«; Fabijeve prijatelje je spraševal, ali pelje svojo vojsko v nebo, ker je obupal nad zemljo, ali pa beži pred sovražnikom in si za zaščito jemlje oblake in megle. Ko so prijatelji o tem poročali Fabiju in mu svetovali, naj tvega nevarnost in naredi konec slabemu slovesu, je ta dejal: »Če bi se v strahu pred sramotenjem in opravljanjem odrekel svojim načrtom, bi se izkazal večjega strahopetca, kot se trenutno zdi, da sem. Kajti strah za domovino ni sramoten, osuplost nad mnenjem ljudi, obrekovanji in poniževanji pa ni lastnost moža, vrednega tako uglednega položaja, kot je moj, ampak je lastnost človeka, ki je suženj neumnežev, katerih vladar in gospodar bi moral biti.«

6. Nato je Hanibal naredil napako. Ker je hotel vojsko spraviti stran od Fabija in doseči ravnice z bogato pašo, je vodičem ukazal, naj ga takoj po večerji popeljejo do Kazina.²⁷ Ker pa ti zaradi Hanibalove barbarske govornice²⁸ imena mesta niso točno razumeli, so njegove vo-

²⁶ **pedagog:** lat. *paedagogus*, gr. *paidággogos* »pedagog«, »vzgojitelj«, na tem mestu tudi v pomenu »voditelj otroka«. To je bil običajno suženj, ki je otroka spremljal v šolo in iz nje.

²⁷ **Kazina:** Kazin, mesto v Laciju ob reki Kazin s trdnjavo (na njenem mestu danes stoji Montecassino).

²⁸ **barbarske govornice:** = tuje govornice. Izraz tu nima slabšalnega pomena.

jaške sile nemudoma popeljali na mejo s Kampanijo v mesto Kazilin,²⁹ skozi katerega teče reka [Lotron], ki jo Rimljani imenujejo Vulturn,³⁰ in mesto deli na dva dela. To področje je sicer obdano z gorami, dolina pa se odpira proti morju, kjer se reka razliva in tvori močvirja, v njej so visoke peščene sipine, končuje pa se na morski obali, ki je zelo valovita in je ob njej težko pristati. Ko se je Hanibal tam spuščal v dolino, ga je Fabij, ki je poznal poti, obšel, postavil 4000 težkooborožencev in mu zaprl izhod; ostalo vojsko je razpostavil na druge okoliške vzpetine, z najlažje oboroženimi in najbolj mobilnimi enotami pa je napadel začelje sovražne vojske; povzročil je zmedo v vsej vojski in pobil okoli 800 sovražnih vojakov. Ko je Hanibal ugotovil, da je na napačnem položaju in v nevarnosti, je hotel vojsko spraviti proč od tam; vodiče je dal pribiti na križ in opustil je misel, da bi se s silo prebil skozi sovražne vrste in se spopadel z njimi, saj so obvladovali prelaze. Ker pa je vsem njegovim vojakom pogum splahnel, ker so bili zelo prestrašeni in prepričani, da jih od vseh strani obdajajo same težave, ki jim ne morejo ubežati, se je odločil, da bo sovražnike ukanil z zvižaco. Ta pa je bila takšna.

Ukazal je, naj vzamejo okoli 2000 zaplenjenih goved in jim za vsak rog zavežejo baklo, sveženj šib ali suhega dračja, nato pa naj te bakle ponoči na dano znamenje prižgejo in naj goveda ženejo proti prelazom ob soteskah in sovražnih stražah. Medtem ko so možje, ki jim je bil dan ukaz, pripravljali ta manever, je Hanibal dvignil ostalo vojsko in jo počasi peljal naprej, saj je bila že noč. Dokler je bil ogenj majhen in je ožigal les, je šlo gnano govedo proti vznožju vzpetin mirno, ovčarji in govedarji, ki so opazovali z vrhov, pa so se čudili plamenom, ki so goreli na vrhu rogov, kakor da bi ob sojih mnogih plamenic na gosto korakala vojska. Ko pa so rogovi dogorevali do korena in je ogenj začel ožigati živo meso, so goveda bezljala od bolečine, stresala z glavami in se medsebojno zasipala s številnimi ogorki, nič več niso hodila urejeno, ampak so vsa prestrašena in ob hudih bolečinah z gorečimi konci repov in čeli v stampeđu drvela po gorah ter vsevprek širila požar po gozdu, skozi katerega so bežala. Za Rimljane, ki so varovali prelaze, je bil to strašen prizor; plameni so bili namreč podobni plamenicam, ki jih nosijo ljudje med tekom, kar jih je zelo vznemirilo in prestrašilo, saj so mislili, da jih sovražniki napadajo zdaj tu, zdaj tam in jih obkoljujejo z vseh strani. Zato si niso upali ostati na svojem mestu, ampak so zapuščali soteske in se umikali h glavnini vojske. In v tistem trenutku so Hanibalovi lahkooboroženci dosegli prelaze in jih zasedli, ostala vojska pa se je zdaj že brez strahu bližala in vlekla s seboj obilico težkega plena.

²⁹ **Kazilin:** mesto v Kampaniji ob reki Vulturn.

³⁰ **Vulturn:** reka v severni Kampaniji, ki se pri mestu Vulturn na meji med Kampanijo in Lacijem izliva v Tirensko morje.

7. Fabiju je uspelo še ponoči opaziti zvižajo (nekatera od razkropljenih bežečih govedi so namreč prišla v roke njegovim vojakom), vendar je v strahu pred zasedo v temi vojsko držal pod orožjem in se ni ganil. Ko pa se je zdanilo, je preganjal sovražnika in napadel začelne vojake; na neugodnem položaju je prihajalo do spopada mož na moža in do hudega meteža, dokler Hanibal s čela vojske ni poslal urne lahkooborožence iz vrst Iberijcev,³¹ ki so bili dobri planinci, ti pa so napadli težkooborožene rimske pešake, jih nemalo pobili³² in Fabija prisilili k umiku. Tedaj je bil Fabij deležen še hujšega sramotenja in zaničevanja. Ker se je odrekel drznemu opiranju na oboroženi spopad, da bi Hanibala porazil s preišljeno in preudarnostjo, je bilo očitno, da so ga porazili enaki manevri in da ga je nasprotnik taktično prekosil.

Ker pa je Hanibal hotel še bolj razvneti jezo Rimljanov na Fabija, je, ko je prišel do njegovih posestev, ukazal, naj vsa druga posestva požigajo in uničujejo, samo za njegova je prepovedal, da bi se jih dotaknili;³³ postavil je celo stražo, ki ni dovolila, da bi tam delali škodo ali ropali. Ko so sporočila o tem prišla v Rim, so se obrekovanja na Fabijev račun še okrepila; ljudski tribuni so pred ljudstvom na veliko rjovel zoper njega, najbolj na pobudo in ščuvanje Metilija, ki Fabija sicer ni sovražil, bil pa je sorodnik poveljnika konjenice Minucija in je mislil, da z obrekovanjem Fabija krepi Minucijevo slavo; tudi senat je bil besen nanj, najbolj pa mu je očital dogovorjene pogoje glede vojnih ujetnikov. Fabij in Hanibal sta se namreč dogovorila, da ujetnike zamenjata po načelu mož za moža, če pa bi jih bilo na eni strani več, potem tisti, ki jih dobi, za vsakega plača 250 drahem. Ko je torej prišlo do izmenjave mož za moža, so ugotovili, da je pri Hanibalu ostalo še 240 Rimljanov, in za te je senat sklenil, da ne pošlje odkupnine, vrh tega pa je Fabija dolžil, da na neprimeren in nekoristen način skuša nazaj dobiti može, ki so zaradi strahopetnosti postali plen sovražnikov. Ko je Fabij to izvedel, je umirjeno prenesel bes someščanov; ker pa denarja³⁴ ni imel in ker je bilo zanj nevzdržno, da bi prekršil Hanibalu dano besedo in da bi pozabil na svoje someščane, je v Rim poslal sina z ukazom, naj proda posestva in mu denar nemudoma prinese v tabor. Ko je mladenič prodal posestva in se hitro vrnil, je Fabij Hanibalu poslal odkupnino in dobil ujetnike nazaj; in čeprav so mu pozneje hoteli mnogi odkupnino vrniti, je ni sprejel od nikogar, ampak je dolg vsem odpisal.

8. Ko so ga po tem svečeniki poklicali v Rim, da bi opravil neka

³¹ **Iberijcev:** Iberijci, prebivalci antične Hispanije. Iberija ali Hiberija je eno od antičnih imen za Španijo.

³² **nemalo pobili:** menda 1000.

³³ **dotaknili:** Enako taktiko je ubral spartanski kralj Arhidam, ko je hotel zbuditi sum zoper Perikla (prim. *Perikles* 33).

³⁴ **denarja:** sc. za odkup zajetih vojakov.

žrtvovanja, je vojsko predal Minuciju; izrecno mu je ukazal, naj se kot poveljnik z neomejenimi pooblastili ne spušča v spopade in naj se ne zapleta s sovražniki, ukaz pa je podkrepil tudi s številnimi svarili in prošnjami; a Minucij se za to ni niti najmanj zmenil in je nemudoma je začel pritiskati na sovražnike. Ko je enkrat opazil, da je Hanibal večino vojakov poslal zbirat živež, je napadel preostanek vojske, ga potisnil za njihov okop, jih kar dosti pobil in jih vse navdal s strahom, da jih bo začel oblegati. Ko pa se je Hanibalova vojska znova zbrala v taboru, se je Minucij varno umaknil in tako se je njegov napuh neizmerno okreplil, vojsko pa je navdal z bojovito drznostjo. Napihnjena govorica o tem uspehu se je hitro razširila po Rimu. Ko je Fabij to izvedel, je dejal, da se bolj boji Minucijevega uspeha [kot neuspeha], ljudstvo pa je bilo vznemirjeno in se je veselo stekalo na Forum; ljudski tribun Metilij je stopil na govorniški oder in nagovoril ljudstvo; v govoru je hvalil Minucija, Fabija pa je obtoževal, in sicer ne več mlačnosti in strahopetnosti, ampak že kar izdaje, hkrati pa je dolžil tudi druge najvplivnejše može in prvake, da so se te vojne že od samega začetka lotili z namenom, da zatrejo oblast ljudstva in da v mestu nemudoma vzpostavijo monarhično oblast, ki ne odgovarja nikomur, oblast, ki bo z zavlačevanjem vojaških operacij Hanibalu dala možnost, da si utrdi položaj, in pa čas, da kot obvladovalec Italije znova dobi okrepitev iz Afrike.

9. Fabij je pristopil in se sploh ni nameraval zagovarjati pred ljudskim tribunom; rekel je, da je treba kar najhitreje opraviti darovanja in svete obrede, da lahko gre k vojski in kaznuje Minucija, ker se je kljub njegovi prepovedi spopadel s sovražniki; tedaj pa je ljudstvo zagnalo vik in krik, češ da bo Minucijevo življenje v nevarnosti. Diktator namreč lahko vsakogar pahne v ječo in kaznuje s smrtjo brez sodne obravnave; menili so, da je Fabijev bes, ki je bil izzvan kljub temu, da je bil sicer zelo blagega značaja, hud in nepomirljiv. Zato se je ostala množica zbala in utihnila; Metilij, ki je bil kot ljudski tribun nedotakljiv (ko je izbran diktator, je to namreč edina magistratura, ki ne izgubi pooblastil, ampak ostaja kljub razveljavitvi ostalih),³⁵ pa je močno apeliral na čustva ljudstva in ga prosil, naj ne zavrže Minucija in naj ne dovoli, da bi doživel tisto, kar je Manlij Torkvat storil svojemu sinu,³⁶ ki mu je,

³⁵ **nedotakljiv ... ostalih:** Ljudski tribuni so imeli pravico nedotakljivosti oz. sakrosanktnosti (lat. *sacrosanctus* »nedotakljiv«, »neoskrunljiv«, »neranljiv«, »sakrosankten«, pa tudi »presvet«, »nadvse svet«), enako kot npr. vestalke (prim. *Kamil* 20 in op. 85). Prav zaradi nedotakljivosti so si rimski cesarji za stalno naredili tudi naziv ljudskega tribuna.

³⁶ **Manlij Torkvat ... sinu:** Leta 340 pr. Kr., v času spopadov z Latinci, sta konzula prepovedala dvoboje. Kljub prepovedi pa se je sin Tita Manlija Torkvata, enega od konzulov, pred bitko na izziv latinskega vojskovodje Geminija Metija spopadel z njim in ga premagal. Oče je dal sina zaradi nepokorščine usmrtiti.

potem ko se je izkazal v boju in bil kot zmagovalec ovenčan, dal s sekiro odsekati glavo, ampak naj Fabiju odvzame tiransko oblast in položaj zaupa nekemu, ki ga zmore in ga je pripravljen reševati.

Ljudi so te besede sicer ganile, a si Fabija niso upali prisiliti, da bi odložil svojo samovlado, čeprav je izgubil ugled, izglasovali pa so, da je Minucij enakopraven pri poveljevanju in da naj nadaljuje vojno z enakimi pooblastili kot diktator, kar se v Rimu prej še nikoli ni zgodilo, nekoliko kasneje pa se je znova po nesreči pri Kanah.³⁷ Tedaj je bil namreč diktator Mark Junij v vojaškem taboru, ker pa je bilo treba v Rimu dopolniti senat, saj je veliko senatorjev v bitki padlo, so za drugega diktatorja izbrali Fabija Buteona.³⁸ Razlika pa je v tem, da je Buteo, potem ko je stopil pred ljudstvo, izbral može in dopolnil senat, še istega dne odpustil liktorje in pobegnil svojemu spremstvu, se pogljal v množico in se pomešal z njo, ostal na Forumu in se kot navaden državljani ukvarjal z urejanjem neke zasebne zadeve.

10. Ko je ljudstvo Minuciju dalo enaka pooblastila kot diktatorju,³⁹ je mislilo, da je okrnilo Fabijevo moč in ga povsem ponižalo; vendar pa moža niso pravilno ocenili. Njihovo nevednost namreč Fabij ni štel za svojo nesrečo, ampak je ravnal enako kot filozof Diogen,⁴⁰ ki je na izjavo nekoga: »Tile te zasmehujejo!«, odgovoril: »Toda jaz se ne pustim zasmehovati!«, saj je bil prepričan, da so zasmeha deležni samo tisti, ki dovoljujejo, da jih ta prizadene, in se ob takih stvareh vznemirjajo, in je vse, kar ga je doletevalo, prenašal ravnodušno brez sleherne prizadetosti in je s tem dokazoval trditev filozofov,⁴¹ da plemenitega in vrlega moža ni moč žaliti in sramotiti. Nespametnost ljudskih množic ga je mučila zato, ker je škodovala skupni koristi, saj so dale priložnost možu, ki je za to vojno gojil nezdrave ambicije. In v strahu, da bi ta, zaradi puhle slave in nečimrnosti popolnoma poblazneli mož ne zagrešil prehitro česa hudega, je Fabij skrivaj odšel iz mesta; ko je prišel v tabor in ugotovil,

³⁷ **nesreči pri Kanah:** l. 216 pr. Kr. (gl. poglavje 16). Plutarh – verjetno po zgledu rimskih zgodovinarjev – uporabi izraz »nesreča«, ne »poraz« (prim. *Kamil* op. 98).

³⁸ **Fabija Buteona:** Mark Fabij Buteo, konzul l. 245 pr. Kr., udeleženec v spopadih na Siciliji, cenzor l. 241, diktator l. 216. Prim. Livij, *Od ustanovitve mesta* 23, 22 in nasl. Omenjena dopolnitev števila senatorjev je bila izredna; redno se je senat dopolnjeval z višjimi magistrati (konzuli, pretorji) po zaključku njihovega službovanja.

³⁹ **enaka pooblastila kot diktatorju:** Plutarh izenačuje oba primera (Minucijevega in Buteonovega), kar pa ni povsem upravičeno, kajti Minucij je ostal *magister equitum* (gl. *Kamil* op. 15), ni pa imel neomejenih diktatorskih pooblastil.

⁴⁰ **Diogen:** kiniški filozof iz Sinope (ok. 400–325 pr. Kr.), Antistenov učenec, najpomembnejši predstavnik kiniške šole, oster kritik družbenih norm, poosebljen je ideala samozadostnosti in skromnosti (menda je celo živel v sodu).

⁴¹ **trditev filozofov:** sc. stoikov.

da Minucija ni več mogoče brzdati, ampak da hoče v svojem težaštvu in zaslepljenosti sam imeti v rokah vrhovno poveljstvo, pri katerem bi se s Fabijem izmenjevala, na to ni pristal, ampak si je z njim razdelil vojsko, misleč, da bo sam delu vojske poveljeval uspešneje kot izmenično celotni vojski. Prvo in četrto legijo je vzel sam, drugo in tretjo pa je prepustil njemu, enako pa so bile razdeljene tudi zavezniške čete. Ko se je Minucij veselo bahal, ker je bil zaradi njega ugled najvišje in najmogočnejše magistrature okrnjen in ponižan, ga je Fabij opominjal, da se ne bojuje proti Fabiju, ampak, če je pameten, s Hanibalom; če pa bi se rad prepiral tudi s svojim stanovskim kolegom, naj pazi, da bi se ne izkazalo, da mož, ki so ga meščani počastili in naredili za zmagovalca, posveča manj pozornosti njihovi rešitvi in varnosti kot pa mož, ki je bil premagan in osramočen.

11. Toda Minucij je v vsem tem videl starčevsko licemerstvo; vzel je torej vojsko, ki mu je pripadla, in se sam utaboril ločeno od Fabija;⁴² toda Hanibal je prav dobro vedel, kaj se dogaja in je prežal na vsako podrobnost. Med njim in Rimljani je bil grič, ki ga ni bilo težko zasesti, če pa bi ga zasedli, bi bil za tabor zanesljivo oporišče, primerno v vseh ozirih. Če si okoliško ravnico pogledal od daleč, je bila ravna in gladka, saj na njej ni bilo rastlinja, bilo pa je nekaj manjših jarkov in drugih udolbin. Čeprav bi mogel Hanibal ta grič prav zlahka skrivaj zasesti, ga prav zato ni hotel, ampak ga je pustil kot potencialni povod za bitko. Ko pa je opazil, da se je Minucij ločil od Fabija, je ponoči v jarke in udolbine razkropil nekaj vojakov, zarana pa jih je brez prikrivanja znatno število poslal osvojiti grič, da bi Minucija pripravil do spopada za ta položaj.

In to se je tudi zgodilo. Najprej je namreč Minucij poslal lahkooborožene enote, nato konjenike, končno pa, ko je videl, da prihaja Hanibal na pomoč svojim vojakom na griču, se je s celotno vojsko⁴³ v bojni razporeditvi spustil na ravnico. Spustil se je v hud spopad in odbijal vojake, ki so streljali z griča, se zapletal v spopad in ohranjal ravnotežje, dokler Hanibal, ki je opazil, da je Minucij krasno nasedel zvijači in da je vojakom v zasedi pustil hrbet nezavarovan, ni dal dvigniti dogovorjenega znamenja. Ko so se nato od vsepovsod začeli pojavljati njegovi vojaki, ko so napadali z glasnim kričanjem in pobijali začetne vojake, sta Rimljane navdajala nepopisna zmeda in strah, Minucijeva drznost je bila zlomljena; plašno se je oziral zdaj k nemu,

⁴² **ločeno od Minucija:** Kot poroča Polibij (*Žgodovina* 3, 104), se je utaboril približno 2,5 km stran od Fabija.

⁴³ **s celotno vojsko:** Livij poroča (*Od ustanovitve mesta* 22, 28) o 5000 konjenikih in pešakah, Polibij (*Žgodovina* 3, 104) pa o 5000 lahkih oborožencev in drugih pehotnih enot ter 500 konjenikih.

zdaj k drugemu poveljniku, saj si nihče ni upal ostati na mestu, ampak so se vsi podajali v beg, ki pa ni prinašal rešitve. Numidijci so namreč že obvladovali položaj, krožno so jezdili po ravnici in pobijali vojake, ki so se razprševali.⁴⁴

12. Medtem ko so bili Rimljani v tako hudih težavah, pa Fabiju nevarnost ni ostala skrita, ampak je očitno že vnaprej predvidel rezultat in je imel vojsko pod orožjem in pripravljeno v bojni razporeditvi; skrbno je spremljal dogajanje, in to ne po glasnikih, ampak je sam opazoval pred okopom. Ko je torej uvidel, da Minucijevo vojsko obkoljujejo in da vlada v njej zmeda, ko je zaslišal vpitje in to ne vojakov, ki vztrajajo na mestu, ampak vojakov, ki so vsi iz sebe od strahu in bežijo, se je udaril po stegnu, glasno zastokal in rekel navzočim: »Herakles, koliko hitreje, kot sem pričakoval, in koliko počasneje, kot je kazala njegova lastna prenačlenost, je Minucij uničil samega sebe!«; nato je ukazal, naj dvignejo bojna znamenja in naj vojska sledi, ter zakričal: »Zdaj, vojaki, naj vsakdo hiti in naj misli na Marka Minucija! Je namreč sijajen mož in rodoljub. Če pa je v svoji prenačlenosti, da bi pregnal sovražnike, zagrešil napako, ga bomo obsojali kdaj drugič.«

Takoj ko se je Fabij pojavil, je Numidijce, ki so jezdili po ravnici, pognal v beg in jih razkropil; nato je šel nad tiste, ki so Rimljane napadali izza hrbta in pobijal vse, ki so mu prišli na pot, večina pa se jih je umaknila in zbežala, preden bi bili odrezani in obkoljeni tako, kakor so sami naredili z Rimljani. Ko je Hanibal videl preobrat in Fabija, kako se z močjo, ki je njegovim letom ne bi pripisal, prebija skozi vrste bojujočih se vojakov navzgor k Minuciju na grič, je ustavil bitko, s trobento dal znamenje za umik in popeljal Kartazane k njihovemu okopu, medtem ko so se Rimljani veselo vračali. Menda je ob odhodu sam Hanibal prijateljem o Fabiju v šali rekel nekaj takega: »Vam nisem za ta oblak, ko je sedel na vrhovih, večkrat govoril, da se bo enkrat utrgal z orkansko nevihto in deževjem?«

13. Po bitki je Fabij sovražnikom, ki jih je pobil, snel bojno opravo in se umaknil, ne da bi izrekel eno samo oholo ali žal besedo o svojem stanovskem kolegu; Minucij pa je zbral svojo vojsko in rekel: »Možje, sobojevniki, ne narediti nobene napake pri velikih podvigih presega človeške zmogljivosti, da pa človek, ki je zagrešil napako, svoje neuspehe uporabi kot nauke za v prihodnje, to pa je lastnost poštenega in razumnega človeka. Zato jaz priznam, saj imam le malo razlogov, da bi se pritoževal nad svojo usodo; več razlogov imam, da jo hvalim. Tisto namreč, česar toliko časa nisem razumel, sem se naučil v majhnem delu dneva s tem, ko sem zase spoznal, da nisem sposoben poveljevati drugim, ampak moram biti pod poveljstvom drugega in da ne

⁴⁴ Numidijci ... jezdili: Numidijci so sloveli kot odlični jezdec.

smem častihlepno stremeti za zmago nad tistimi,⁴⁵ od katerih je lepše biti premagan. Vam je pri vsem drugem vodja diktator, v izkazovanju hvaležnosti njemu bom pa vodja jaz sam, in sicer tako, da ga bom prvi ubogal in bom prvi izpolnjeval njegov ukaz.«

To je dejal, ukazal, naj dvignejo legijske orle⁴⁶ in naj jim vsi sledijo, ter jih popeljal k Fabijevemu okopu. Vstopil je in šel k poveljniškemu šotoru,⁴⁷ tako da so se vsi čudili in bili v negotovosti. Ko je Fabij prišel pred šotor, je predenj spustil bojna znamenja⁴⁸ in ga sam z močnim glasom pozdravil kot očeta, njegovi vojaki pa Fabijeve vojake kot patrone.⁴⁹ Tako osvobodenci naslavlajo može, ki so jim dali svobodo.

Ko se je vse umirilo, je Minucij rekel: »Danes si izbojeval dve zmagi, diktator: s pogumom nad Hanibalom, s preudarnostjo in plemenitostjo pa nad svojim stanovskim kolegom; s prvo si nas rešil, druga pa je bila v poduk nam, ki smo bili poraženi: Hanibal nas je porazil nam v sramoto, ti pa si nas porazil nam v slavo in rešitev. Naslavljam te »plemeniti oče«, kajti častnejšega naziva ne poznam, ker je ta tvoja usluga večja od usluge mojega očeta. On me je samo spočel, ti pa si moj rešitelj in skupaj z mano tudi rešitelj teh mojih vojakov.«⁵⁰ S temi besedami je Fabija objel in ga poljubil. Bilo je videti, kako tudi vojaki počnejo isto; objemali so drug drugega okoli vratu in se poljubljali in tabor so napolnjevali veselje in solze sreče.

14. Po tem je Fabij odložil svojo oblastniško službo in znova so izbirali konzule. Prvi med njimi so še naprej ohranjali taktiko vojskovanja, ki jo je uvedel Fabij, to je bojevanje z izogibanjem odkritega spopada s Hanibalom, z zagotavljanjem pomoči zaveznikom in preprečevanjem

⁴⁵ **nad tistimi:** Ta množina se nanaša na Fabija.

⁴⁶ **legijske orle:** Legijski orli (lat. *aquilae*) so bili bojno znamenje rimske legije. Okoli l. 100 pr. Kr. je Marij kot skupni znak legije uvedel srebrnega orla (pozneje so uporabljali tudi zlatega), ki je z razširjenimi krili sedel na vrhu z železom okovane palice.

⁴⁷ **k poveljniškemu šotoru:** Poveljniški šotor ali pretorij (lat. *praetorium*) je bil središče tabora rimske vojske; ni bil le prebivališče vojskovodje, ampak tudi glavni štab in posvetovališče. Vrata poveljniškega šotora (lat. *porta praetoria*) so bila običajno vedno obrnjena proti sovražniku.

⁴⁸ **bojna znamenja:** lat. *vexilla* »vojaški praporji«, »vojaške zastave«, ki so bili znamenja maniplov, zlasti pa konjeniških oddelkov.

⁴⁹ **patrone:** Institucija patronata je bila v Rimu način povezovanja revnejših posameznikov z bogatimi in vplivnimi meščani. Patron (lat. *patronus* »pokrovitelj«, »zaščitnik«, »zastopnik«, »branitelj«) je kot zaščitnik zastopal nižje rangiranega revnejšega posameznika (klienta, lat. *cliens*) na sodiščih in mu finančno pomagal, klient pa mu je v zameno za to zastopništvo in pomoč dajal politično in splošno podporo.

⁵⁰ **mojih vojakov:** Plutarh Minucijev nagovor bombastično zasnuje kot slavilni govor.

odpadništva; ko pa je konzul postal Terencij Varo,⁵¹ mož neuglednega rodu, ki je bil za časa svojega življenja znan po prilizovanju množicam in zaletavosti, je bilo takoj jasno, da bo zaradi svoje neizkušenosti in predrznosti vse postavil na kocko. Na ljudskih skupščinah je namreč vpil, da bo vojna trajala, dokler bo mesto imelo takšne vojskovodje, kot je Fabij, da pa bo sam sovražnike premagal še isti dan, kot jih bo zagledal. Ob takšnih nagovorih je tudi zbiral in novačil tako veliko vojsko, kakršne Rimljani še nikoli niso uporabili proti nobenemu sovražniku. Za bitko je bilo namreč na veliko grozo Fabija in vseh razumnih Rimljanov razvrščenih 88.000 mož; ti namreč niso imeli upanja, da si bo mesto lahko opomoglo, če bo izgubilo toliko mož na vrhuncu svojih moči.

Prav zato je Fabij Terencijevega sokonzula Emilija Pavla,⁵² moža z izkušnjami iz mnogih vojn, ki pa ga ljudstvo ni maralo in se je tudi sam bal ljudstva zaradi neke denarne kazni, ki mu jo je naložilo, spodbujal in opogumljal, naj brzda Terencijevo podivjanost; pojasnil mu je, da bo za domovino s Hanibalom bojeval enako hud boj kot s Terencijem; Terencij se namreč želi čim prej spopasti, ne da bi vedel, v čem je njegova moč, Hanibal pa se želi čim prej spopasti zato, ker se zaveda svoje šibke točke. Rekel je: »Pavel, jaz si bolj zaslužim, da mi verjameš pri oceni Hanibalovega položaja, in zagotavljam ti: če se to leto nihče ne bo spopadel z njim, bo mož ostal v Italiji in bo z njim konec ali pa jo bo v begu zapustil, saj tudi sedaj, ko se zdi, da je zmagovalec in gospodar, nihče od sovražnikov ni prestopil na njegovo stran, od vojske, ki jo je pripeljal od doma, pa mu ni ostala niti tretjina.« Nato je baje Pavel dejal: »Zame, Fabij, če gledam le svoj prid, je bolje, da padem pod kopji sovražnikov, kot pa da znova pod glasovnicami someščanov; če pa je država v takem položaju, bom skušal veljati za dobrega poveljnika bolj v tvojih očeh, kot pa v očeh vseh drugih, ki silijo v prav nasprotno.« S takšno odločitvijo je Pavel odrinil na vojno.

15. Toda Terencij je izrabil pravico, da je izmenoma poveljeval po en dan; utaboril se je nasproti Hanibalu ob reči Avfid pri vasici, imenovani Kane,⁵³ in ob svitu razobesil znamenje za bitko (to je bila

⁵¹ **Terencij Varo:** rimski konzul in vojskovodja, ki ga je l. 216 pr. Kr. pri Kanah porazil Hanibal. Zgodovinsko izročilo govori o njem kot o mesarjevem sinu, ki je obogatel in se z demagoškim prilizovanjem množicam povzpел do visokega položaja; zato Plutarh pravi »mož neuglednega rodu«, čeprav je ocena verjetno pretirana. Po porazu je služboval kot prokonzul v Picenu (215–213), nato kot propretor v boju proti Hanibalu (208–207), l. 200 pa je bil odposlanec v Afriki.

⁵² **Emilija Pavla:** Lucij Emilij Pavel, konzul l. 219 pr. Kr., zmagovalec nad Demetrijem Faroškim v 2. ilirski vojni, l. 218 odposlanec v Kartagini, kot konzul l. 216 poražen v bitki pri Kanah, kjer je tudi padel.

⁵³ **Kane:** (= »Trstenik«, »Trstje«), vasica v Apuliji, prizorišče Hanibalove zmage nad Rimljani l. 216 pr. Kr. Prim. Polibij, *Žgodovina* 3, 107–118; Livij, *Od ustanovitve mesta* 22, 43–49.

škrlatna halja,⁵⁴ razobešena nad poveljnikovim šotorom), tako da so bili sprva tudi Kartażani vznemirjeni, ko so videli drznost rimskega vojskovodje in veliko število vojakov v taboru, medtem ko njih ni bilo niti pol toliko. Hanibal pa je vojski ukazal, naj se oboroži, sam odjezdil s peščico spremljevalcev na grič, ki se je blago spuščal, in opazoval sovražnike, ki so že bili postavljeni v bojno formacijo. Ko je eden od njegovih spremljevalcev po imenu Gizgon, ki je bil po veljavi Hanibalu enakovreden, rekel, da ga čudi veliko število sovražnikov, se je Hanibalovo obličje zresnilo in je dejal: »Gizgon, opazil pa nisi nečesa še bolj čudnega.« In ko ga je Gizgon vprašal, kaj neki je to, je odgovoril: »Da od te gromozanske množice ljudi nikomur ni ime Gizgon.« Ker je bila ta dovtipna misel izrečena povsem nepričakovano, je vse popadel smeh in ko so se spuščali z griča, so šalo pripovedovali vsem, ki so jih srečevali, tako da se je kopica vojakov prešerno smejala, močje iz Hanibalovega spremstva pa zaradi smeha kar niso mogli priti k sebi. Ko so Kartażani to videli, so se opogumljali, saj so sklepali, da vojskovodja močno in globoko prezira sovražnike, če se takole smeje in šali kljub grozeči nevarnosti.

16. V tej bitki je Hanibal posegel po taktičnih zvijačah in prva je bila ta, da je izkoristil prednost položaja, tako da je imel veter v hrbet; ta se je namreč kakor orkan, ki ga spremljajo žareči bliski, zaganjal na zemljo, dvigajoč s peščenih odprtih ravníc grozen oblak prahu in ga gnal preko bojne vrste Kartażanov na Rimljane, jim ga nosil v obraz, ti pa so gledali stran in v njihovih vrstah je naraščal nered. Druga zvijača je bila povezana z bojno razporeditvijo; najmočnejši in najbojevitejši del vojaških sil je razporedil na obeh straneh na sredini, sam osrednji del pa je napolnil z najslabšimi vojaki in ga uporabil kot klin daleč pred ostalo bojno vrsto; najelitnejšim enotam ob straneh pa je dal naslednje navodilo: ko bodo Rimljani potolkli osrednji del in ga napadali tam, kjer bo odpor najmanjši, ko bo ta z umikom puščal vmes prazen prostor in se bodo znašli znotraj kartažanske bojne vrste, naj se z obeh strani hitro obrnejo, napadejo oba boka rimske vojske in jih obdajo ter zaprejo od zadaj. Zdi se, da je to povzročilo največjo morijo. Ko se je namreč sredina umaknila in zvalila za sabo Rimljane, ki so jo preganjali, ko se je Hanibalova bojna vrsta preformirala in dobila obliko polmeseca ter so častniki elitnih enot hitro usmerili ene vojake v levo, druge pa v desno, so napadli nezaščiten boka rimske vojske, in vse, ki jim ni uspelo hitro ulti obkolitvi, potolkli in pobili.

Baje je tudi rimske konjenike doletela nenavadna nezgoda. Očitno je Pavla njegov ranjeni konj vrgel s sebe, njegovi spremljevalci pa so eden

⁵⁴ **škrlatna halja:** lat. *vexillum* »rdeči prapor«, »signalni prapor«, s katerim je poveljnik na kopnem ali morju dal znamenje za napad ali umik.

za drugim razjahali in peš branili konzula. Ko so to videli konjeniki, so mislili, da je bilo dano splošno povelje, zato so poskakali s konj in se peš spopadali s sovražniki. Ko je Hanibal to videli, je dejal: »To sem si želel bolj, kot če bi jih dobil zvezane.« Toda o teh podrobnosti pišejo avtorji obširnih poročil o tej vojni.

Kar zadeva oba konzula: Varo je s peščico vojakov odjezdil v mesto Venuzija,⁵⁵ Pavel pa je v breznu in vrvenju omenjenega bega, prekrit s številnimi puščicami, ki so tičale v ranah, telesno in duševno strt zavoljo tolikšne katastrofe sedel na nekem kamnu in čakal, da ga kdo od sovražnikov zakolje. Zaradi obilice krvi, ki mu je oblivala glavo in obraz, so ga lahko prepoznali le redki, celo prijatelji in pribočniki so šli mimo, ker niso vedeli, da je on. Samo mladi patricij Kornelij Lentul je, ko ga je zagledal in ga spoznal, skočil s konja, konja privedel k Pavlu in ga prosil, naj ga vzame in se reši za meščane, ki zdaj bolj kot kdaj koli potrebujejo dobrega voditelja. Pavel pa je to prošnjo zavrnil in mladeniča prisilil, da se je znova ves objokan povzpел na konja, nato pa ga je prijel za desnico, vstal in rekel: »Lentul, sporoči Fabiju Maksimu in bodi sam priča, da je Emilij Pavel do konca upošteval njegova navodila in da ni prekršil ničesar od tistega, kar sta se dogovorila, ampak ga je premagal najprej Varo, nato pa Hanibal.« S tem sporočilom je Lentula odposlal, sam pa se je pognal v vojno morijo in umrl. Pravijo, da je v bitki padlo 50.000 Rimljanov, da je bilo živih ujetih 4000 in da jih je bilo po bitki v obeh taborih⁵⁶ zajetih nič manj kot 10.000.⁵⁷

17. Ob tolikšnem uspehu so Hanibala prijatelji priganjali, naj se oklepa svoje naklonjene mu usode in skupaj z begunci vdre v Rim, češ da bo peti dan po zmagi večerjal na Kapitolu; vendar pa ni lahko reči, kakšne misli so ga odvrnile od tega, a zdelo se je, da sta bila njegovo oklevanje pri tem in pa plašnost prej delo nekega zlega demona,⁵⁸ kot pa boga, ki je to preprečil.⁵⁹ Pravijo, da mu je prav zato Kartazan Barkas⁶⁰ v jezi dejal: »Ti znaš zmagati, zmage pa ne znaš izkoristiti.«

⁵⁵ **Venuzija:** staro mesto na meji med Apulijo in Lukanijo, sicer rojstni kraj pesnika Horacija.

⁵⁶ **v obeh taborih:** tj. Varonovem in Pavlovem.

⁵⁷ **10.000:** Drugi avtorji navajajo nekoliko drugačne podatke. Livij piše (*Od ustanovitve mesta* 22, 49) o 40.000 rimskih pešakah in 2700 konjenikih, Polibij (*Žgodovina* 3, 117) pa o 70.000 mrtvih in 10.000 ujetih, medtem ko naj bi Hanibal izgubil 5700 vojakov.

⁵⁸ **zlega demona:** Po Plutarhovem prepričanju naj bi vsak človek imel svojega demona; ta je lahko dober ali slab, človeka pa spremlja celo življenje.

⁵⁹ **to preprečil:** Zakaj Hanibal ni izkoristil zmage in šel direktno nad Rim, ostaja še danes uganka.

⁶⁰ **Barkas:** Hamilkar Barkas, kartažanski vojskovodja v času 1. punske vojne, poveljnik kartažanskih sil na Siciliji, Hanibalov, Hazdrubalov in Magonov oče. Leta 237 pr. Kr. je bil s Hanibalom poslan v Hispanijo, kjer je na veliko osvajal

Vendar pa je zmaga močno spremenila njegov položaj; pred zmago v Italiji ni imel pod nadzorom nobenega mesta ne trga ne pristanišča, z največjimi težavami je s plenjenjem vojsko oskrboval z najnujnejšim, ni imel zanesljivega oporišča, od koder bi se podajal na vojno, ampak je z vojsko taval in se potikal naokoli kakor z razbojniško tolpo; tedaj pa je pod svojo oblast dobil skoraj vso Italijo. Večina največjih ljudstev je namreč prostovoljno stopila na njegovo stran in k njemu je kot zaveznica pristopila tudi Kapua,⁶¹ mesto, ki je za Rimom uživalo največji ugled. »Huda nesreča je potrebna, da preizkusiš ne le prijatelje«, kot pravi Evripid,⁶² ampak tudi preudarne vojskovodje. Tisto namreč, kar so pred bitko označevali kot Fabijevo strahopetnost in mlačnost, je po bitki veljalo ne za človeško preudarnost, ampak za nek božanski in nadnaravni dar razumnosti, ki je videla tako daleč v prihodnost, čemur so tisti, ki so to doživeli, le stežka verjeli. Zato je Rim, ki je nemudoma položil vse upe vanj in se je k preudarnosti tega moža zatekel kot k svetišču in žrtveniku, v njegovi razumnosti videl prvi in najtehtnejši razlog, da še obstaja in da še ni bil uničen kot ob galski katastrofi.⁶³ Fabij pa, ki se je v trenutkih, ko se je zdelo, da ni nobene grožnje, izkazal za previdnega moža, ki se ne zanaša na upe, je tedaj, ko so se vsi predajali neizmerni žalosti in nekoristni zmedi, edini stopal po Rimu z umirjenim korakom, z mirnim in prijaznim obrazom je pozdravljaj, tarnajočim ženskam je govoril, naj nehajo, in preprečeval je zbiranje ljudi, ki so hoteli javno pokazati svojo skupno žalost;⁶⁴ prepričal je senat, naj se sestane in opogumljal magistrate, saj je bil sam moč in sila vsake magistrature, ki je vanj upirala svoj pogled.

18. Pri mestnih vratih je postavil stražarje, da so zaustavili sodrgo, ki je odhajala iz mesta in ga zapuščala, za žalovanje je določil tako kraj kot tudi čas, in sicer je ukazal, naj, kdor želi, žaluje 30 dni in to doma; po tem roku je bilo treba prenehati žalovati in mesto očistiti. Ker je s temi dnevi sovpadel Demetrin praznik,⁶⁵ se je izkazalo, da je

in skušal nadomestiti izgubljeno Sicilijo in Sardinijo; umrl je l. 229. Hanibal je moral pred odhodom v Hispanijo očetu priseči večno sovraštvo do Rima.

⁶¹ **Kapua:** glavno mesto Kampanije severno od Neaplja.

⁶² **kot pravi Evripid:** Citat je iz ene od neohranjenih tragedij.

⁶³ **ob galski katastrofi:** gl. *Kamil* 15 in nasl.

⁶⁴ **javno pokazati ... skupno žalost:** Mišljeni so sorodniki padlih vojakov.

⁶⁵ **Demetrin praznik:** = Cerera, Jupitrova in Plutonova sestra, Prozerpinina mati, boginja poljedeljstva, omike, plodnosti in zakonov. Njej v čast so vsako leto praznovali cerealije (19. aprila), vendar glede na datum bitke (2. avgust) Plutarh očitno ne govori o tem prastarem prazniku. Med letoma 249 in 218 pr. Kr. je namreč ob vse intenzivnejših stikih z Grčijo tudi kult vse bolj dobival grške poteze; po grškem vzoru so sredi poletja vpeljali nov praznik, o katerem je znanega le malo, bil pa je očitno podoben elevzinskim misterijem (prim. Cicero, *Zakoni* 2, 21).

bolje povsem opustiti žrtvovanja in slovesni spreved, kot pa z majhnim številom in potrnostjo udeležencev v njem dokazovati, kako huda je nesreča, češ, tudi božanstvo je veselo, če ga častijo srečni ljudje. Vse, kar so vidci predlagali za spravo z bogovi in odvrnitev usodnih znamenj, se je izvršilo. Celo na državni ravni so v Delfe poslali Fabijevega sorodnika Piktora,⁶⁶ ko pa so odkrili, da sta dve od Hestijinih devic prekršili prisego čistosti, so eno – kot je bila navada⁶⁷ – živo zakopali, druga pa je naredila samomor.

Najbolj pa bi človek občudoval srčnost in umirjenost mesta, ko se je konzul Varo vračal z bega tako, kakor bi se vračal človek, ki je doživel najsramotojše in najhujše neuspehe, osramočen in potr; nasproti k vratom mu je prišel senat in vse ljudstvo in vsi so ga pozdravljali. Ko je zavladata tišina, so ga magistrati in prvaki senata, med katerimi je bil tudi Fabij, pohvalili, da po tako hudi nesreči ni obupal nad mestom, ampak je sedaj tu, da bo opravljal svojo konzulsko službo in da se bo lotil razreševanja trenutnega položaja s pomočjo zakonov in someščanov, prepričan, da ga ti lahko rešijo.

19. Ko so izvedeli, da se je Hanibal po bitki usmeril proti drugim delom Italije, so se opogumili ter odposlali vojskovodje z vojskami. Najslovitejša med njimi sta bila Fabij Maksim in Klavdij Marcel,⁶⁸ ki sta ob povsem nasprotnih nagnjenjih oba žela skoraj enako občudovanje. Marcel je bil, kot je omenjeno v njegovem življenjepis, ⁶⁹ bleščeče in izjemno energičen, prepirljiv in vedno pripravljen na spopad, po naravi mož takšne vrste, ki jih Homer najraje imenuje »bojaželjni« in »plemeniti«, ⁷⁰ in boji, v katerih se je z drzno in smelo taktiko spopadal z enako drznim Hanibalom, so bili njegovi prvi; Fabij pa se je držal svoje stare strategije in upal, da bo Hanibal, če se nihče ne bo z njim spopadal in

⁶⁶ **Fabijevega sorodnika Piktora:** Kvint Fabij Paktor, najstarejši rimski zgodovinar, rimski odposlanec v Delfe po porazu pri Kanah l. 216 pr. Kr., avtor v grščini pisane rimske zgodovine (od ustanovitve mesta do svojih dni), vir za številne kasnejše zgodovinarje. Plutarh za njegovo službo odposlanca v Delfe uporablja grški termin *theoprópos* (»od države poslani poizvedovalec pri preročišču«).

⁶⁷ **kot je bila navada:** Za natančnejši opis gl. *Numa* 10.

⁶⁸ **Klavdij Marcel:** rimski vojskovodja (»italski meč«), konzul l. 222 pr. Kr., zmagovalc nad Insubri in l. 215 nad Hanibalom; l. 212 je osvojil Sirakuze in padel l. 208 v boju s Hanibalom.

⁶⁹ **v njegovem življenjepisu:** gl. *Marcel* 1.

⁷⁰ **»bojaželjni« ... »plemeniti«:** a) »bojaželjni«, gr. *philoptólemoi* (*Iliada* 16, 65; 16, 90 idr.); pridevek se uporablja v pomenih »boj ljubeči«, »bojaželjni«, »bojeviti« (enake pomene najdemo v Doklerjevem slovarju; Sovre prevaja: »junaški«, »ki ljubijo boj«); b) »plemeniti«, gr. *agérokhói*; pridevek se pri Homerju vedno uporablja v pozitivnem pomenu; z njim označuje Trojanke, Rodijce, Mizijce idr. (*Iliada* 3, 36; 2, 654; 10, 430 itd.), uporablja pa se v pomenih: »plemeniti«, »ponosen«, »imeniten« (Doklerjev slovar: »silen«, »bojeviti«, »hraber«; Sovre prevaja: »hrabri Trojanke«, »Rodjani pogumni«, »viteški Misijci«).

ga izzival, postal sam sebi najhujši nasprotnik, saj se bo v vojni izčrpal in bo zelo hitro izgubil moč, kakor atletovo telo, ko se njegova moč izčrpa zaradi prenaprezanja. Zato Pozejdonij⁷¹ navaja, da so Rimljani Fabija imenovali ščit, Marcela pa meč in da je mešanje Fabijeve trdnosti in zanesljivosti ter Marcelovega značaja Rimljanom prineslo rešitev. Ob pogostih srečanjih z Marcelom, ki je bil kakor močno deroča reka, je prihajalo v Hanibalovi vojski do pretresov in lomljenj, po Fabijevi zaslugi, ki jo je tiho in vztrajno izpodjedal in oblival, pa se je neopazno rušila in izrabljala; končno se je Hanibal znašel v taki stiski, da je bil zaradi boja z Marcelom povsem izmučen, zaradi Fabijevega izogibanja spopadu pa v strahu.⁷²

S tema dvema se je vojskoval tako rekoč večino časa, ko sta bila bodisi pretorja bodisi prokonzula bodisi konzula; vsak od njiju je bil namreč petkrat konzul. Toda Marcela je v času, ko je bil petič konzul, Hanibal zvalil v zasedo in ga ubil,⁷³ proti Fabiju pa je večkrat poskusil z vsemi mogočimi triki in preizkusi, a ni ničesar opravil, le enkrat ga je prevaral in moža skoraj ubil. Sestavil je namreč pismo, kot da pišejo vplivni možje in prvaki iz Metaponta⁷⁴ ter ga poslal Fabiju, češ da se bo mesto predalo, če pride, in da posamezniki, ki si za to prizadevajo, samo čakajo, da pride in se pojavi v bližini. To pismo je Fabija spodbudilo; vzel je del vojske in nameraval odriniti ponoči; ker pa ptičja znamenja niso obetala nič dobrega, je odstopil od načrta in kmalu je bilo ugotovljeno, da je pismo, naslovljeno nanj, Hanibalov ponaredek in da je ta v zasedi prežal nanj pred mestom. To bi lahko pripisali božji milosti.

20. Glede odpadlih mest in upornih zaveznikov je bilo Fabijevo mnenje takšno: treba je ukrepati blago, jih na prizanesljiv način krotiti in jim jemati pogum, ne sme se preverjati vsakega suma in ne sme biti neizprosen do vseh osumljencev. Pripovedujejo na primer tole: ko je izvedel, da se je vojak, po rodu Mars,⁷⁵ ki je med zavezniki prednjačil

⁷¹ **Pozejdonij:** grški zgodovinar, znanstvenik in filozof iz Apameje v Siriji (ok. 135–ok. 50 pr. Kr.). Večino življenja je deloval na Rodosu kot vodja stoiške šole, bil je tudi Ciceronov učitelj. Tu omenjena navedba je gotovo iz njegovega dela *Žgodovina po Polibiju* v 52 knjigah, v kateri je nadaljeval Polibijevo zgodovino, zajel pa je obdobje od 146 do 81 (Sulova diktatura).

⁷² **boja z Marcelom ... v strahu:** Plutarh pretirava, saj je do odločilnega preobrata v 2. punski vojni prišlo šele v letih 208/207 pr. Kr., najprej z bitko pri Metavru v Umbriji, kjer sta Gaj Klavdij Nero in Mark Livij Salinator prestregla Hanibalovega brata Hazdrubala, ki je hitel bratu na pomoč, in porazila njegovo vojsko, nato pa s Scipionovimi osvajanji kartažanskih ozemelj v Hispaniji.

⁷³ **Marcela ... ubil:** l. 208 pr. Kr. v Lukaniji (gl. *Marcel* 29).

⁷⁴ **iz Metaponta:** Metapont, grška naselbina ob Tarentskem zalivu.

⁷⁵ **Mars:** Marsi so bili sabelsko pleme ob Fucinskem jezeru in do l. 304 pr. Kr. odločni nasprotniki Rimljanov, nato pa so z njimi sklenili zavezništvo. Leta 91 so vodili upor italjskih zaveznikov proti Rimljanom, ki so jim odrekli državljanske

po pogumu in plemenitem poreklu, z nekaterimi vojaki v taboru pogovarjal o prebegu k sovražniku, ni bil prav nič jezen, ampak je priznal, da je bil po krivici spregledan, in rekel, da so zdaj za to krivi poveljniki, ki so časti dodeljevali bolj glede na svojo naklonjenost kakor glede na pogum, da pa bo v prihodnje kriv vsak sam, če ne bo prišel k njemu in mu povedal, če kaj potrebuje. To je dejal ter mu podaril bojnega konja in ga odlikoval še z drugimi nagradami za pogum, tako da je bil mož od tedaj naprej najbolj vreden zaupanja in popolnoma vdan. Po Fabijevem prepričanju je bilo namreč neznosno, da rejci konj in psov muhavost, razdražljivost in slabo voljo živali preganjajo bolj s skrbjo zanje, s prijaznim odnosom in hrano, kot pa z bičem in ovraticami, da pa poveljnik ljudi pri discipliniranju teh ne izhaja pretežno iz prijaznosti in prizanesljivosti, ampak je do njih bolj grob in bolj nasilen, kot so poljedelci do divjih smokey, divjih hrušk in divjih oliv, ko jih z obdelovanjem plemenitijo in iz njih vzgajajo domače smokve, domače hruške in domače olive.

Za nekega drugega moža, po rodu Lukanijca,⁷⁶ so mu centurioni sporočili, da pogosto zapušča svoje mesto in odhaja iz tabora. Fabij je vprašal, kot kakšnega človeka ga sicer poznajo. Ko so vsi pričali, da bi mu bil kak drug vojak le stežka enak, in so pripovedovali o nekaterih njegovih opaznih junaštvih in podvigih, je Fabij raziskal, kje je vzrok za nedisciplino, in ugotovil je, da se je mož zaljubil v dekle, da je vsak dan tvegal nevarnost na dolgih poteh in zahajal iz tabora k njej. Ne da bi mož vedel, je Fabij poslal nekaj vojakov, dal prijeti žensko, jo skril v šotoru, poklical Lukanijca in mu na samem rekel: »Ni mi ostalo skrito, da v nasprotju z rimskimi navadami in zakoni noči pogosto preživljaš zunaj tabora; prav tako pa mi ni ostalo skrito, da si se v preteklosti izkazal kot pošten mož. Naj ti bodo torej prestopki odpuščeni zaradi tvojih pogumnih dejanj, v prihodnje pa bom nekomu zaupal stražo nad tabo.« Na vojakovo začudenje je pripeljal predenj dekle, mu jo predal in dejal: »Ta mi je porok, da boš ostajal v taboru skupaj z nami; ti pa boš z dejanji dokazal, če nisi tabora zapuščal zaradi kakšne druge malopridnosti, ljubezen in to dekle pa sta ti bila samo izgovor.« To torej poročajo o tem.

21. Mesto Tarent,⁷⁷ ki je bilo osvojeno z izdajo, je zavzel takole. V njegovi vojski je služil mlad Tarentinec; ta je imel sestro, ki je bratu

pravice. Sloveli so po svojem pogumu, po poznavanju zdravilnih zelišč, kot čarovniki in krotilci kač.

⁷⁶ **Lukanijca:** Lukanijci so živeli v južni Italiji v predgorju Apeninov (pokrajina Lukanija).

⁷⁷ **Tarent:** bogato trgovsko mesto na obali južne Italije; ustanovili so ga Spartanci l. 706 pr. Kr. Mesto je bilo najmočnejša in najbogatejša grška naselbina v Italiji; Hanibal ga je osvojil l. 212, Fabij pa l. 209.

zelo zaupala in ga je imela rada. V njo je bil zaljubljen neki Brutijec,⁷⁸ poveljnik posadke, ki ji je Hanibal zaupal straženje mesta. In prav to je Tarentinca navdalo z upanjem, da bo mogoče kaj doseči; s Fabijevo vednostjo je odšel v mesto in se pretvarjal, da je zbežal k sestri v Tarent. Prvi dnevi so minili in Brutijec ni prihajal na obiske, sestra pa je mislila, da brat zanj ne ve. Nato jo je mladenič nagovoril: »Tamkaj se je veliko govorilo, da prijateljuješ z enim od vplivnih in pomembnih mož. Kdo je to? Če je namreč, kot pravijo, kak mož, ki je zaradi poguma deležen spoštovanja in uživa ugled, vеди, da vojni, ki prinaša vsesplošno zmedo, za poreklo ni prav nič mar; nič, kar je narejeno pod prisilo, ni sramotno, ampak je velika sreča, da smo v času, ko je moč pravice tako oslABLJENA, povezani z nasilnikom, ki je prizanesljiv.« Nato je dala ženska poslati po Brutijca in je brata seznanila z njim; ta si je hitro pridobil njegovo zaupanje, ker je podpiral njegovo strastno zaljubljenost in ker je bilo videti, da je sestra po bratovi zaslugi barbaru bolj naklonjena in vdana kot poprej; zato mišljenja zaljubljenega človeka, ki je bil povrh še plačanec, ni bilo težko spremeniti, saj je upal, da bo – tako mu je mladenič obljubljal – od Fabija deležen bogatih daril.

Večina avtorjev⁷⁹ navaja to verzijo teh dogodkov; nekateri pa trdijo, da ženska, ki je Brutijca pridobila na rimsko stran, po rodu ni bila Tarentinka, ampak Brutijka in Fabijeva priležnica, ki je, ko je izvedela, da je njen someščan in znanec poveljnik enote Brutijcev, to povedala Fabiju, se z omenjenim možem sestala pod mestnim obzidjem, ga pregovorila in pridobila na svojo stran.

22. Med temi dogodki je Fabij snoval ukano, da bi Hanibala odvlekel stran od mesta; vojakom v Regiju⁸⁰ je sporočil, naj opustošijo Brutij in v naskoku zavzamejo Kavlonijo,⁸¹ kjer je bilo utaborjenih 8000 vojakov, večinoma prebežnikov in popolnoma nekoristnih mož, ki so ostali brez časti in jih je s Sicilije pripeljal Marcel;⁸² če bi ostali brez teh, bi bila to za Rim minimalna izguba in tudi škodovalo mu ne bi. Fabij je namreč upal, da bo s tem, ko jih bo prepustil Hanibalu za

⁷⁸ **Brutijec:** Brutijci so naseljevali jugozahodni del Italije. Leta 356 pr. Kr. so se odcepili od Lukaničev in se osamosvojili kot Brutijci (menda naj bi ime pomenilo »ubežniki«); osvojili so nekaj grških kolonij, se precej helenizirali, vrhunec pa so dosegli v 3. st. Z Rimom so prišli v spor zaradi podpore Piru in kasneje Hanibalu; za kazen je Rim zaplenil njihovo ozemlje, jih obdal s celo verigo rimskih naselbin ter jih praktično zaslužnjil. Tako so Brutijci kot samostojno ljudstvo počasi izginjali in se zlili z Rimljani.

⁷⁹ **Večina avtorjev:** prim. Livij, *Od ustanovitve mesta* 27, 15.

⁸⁰ **v Regiju:** Regij, grška naselbina v Brutiju nasproti Sicilije, ustanovljena ok. l. 700 pr. Kr.

⁸¹ **Kavlonijo:** Kavlonija, ahajska naselbina v Brutiju.

⁸² **pripeljal Marcel:** To so bili ostanki rimske vojske, poražene v bitki pri Kanah, ki so bili kazensko premeščeni na Sicilijo.

vabo, njega samega odvrlel stran od Tarenta; in tako se je tudi godilo. Hanibal se je tam s svojimi enotami takoj spustil v zasledovanje. Pet dni po Fabijevi obkolitvi Tarenta je mladenič po vnaprejšnjem dogovoru z Brutijcem prišel skupaj s sestro k njemu; mesto, na katerem je stražil Brutijec, ki je nameraval mesto predati in ga prepustiti napadalcem, je natančno poznal, ker si ga je ogledal. Fabij pa preprosto ni pustil, da bi bila vojaška akcija odvisna od izdaje, ampak se je omenjenemu mestu sam tiho približal in miroval, preostala vojska pa je s kopnega in morja sočasno napadala obzidje ter zganjala velik hrup in trušč, dokler ni, ko je večina Tarentincev drvela tja pomagat branilcem obzidja, Brutijec dal Fabiju znak, da je prišel ugoden trenutek, ta pa se je povzpел po lestvah na obzidje in zagospodaril nad mestom.

Vendar pa se zdi, da ga je tam premagalo njegovo slavohlepje; najprej je namreč ukazal pobiti vse Brutijce, da se ne bi razvedelo za osvojitve mesta z izdajo. Tu pa se je v svojih pričakovanjih uštel, saj si je nakopal očitek, da je verolomnež in okrutnež. Umrli so tudi mnogi Tarentinci; 30.000 jih je bilo prodanih v suženjstvo, vojska je oplenila mesto; v državno blagajno se je nateklo 3000 talentov. Medtem ko so odvažali in odnašali vse ostalo premoženje, je menda častnik, ki je popisoval plen, Fabija vprašal, kaj ukazuje glede bogov (tako je imenoval njihove slike in kipe). Fabij mu je odgovoril: »Pustimo Tarentincem njihove bogove jezne.« Toda ogromni Heraklov kip je dal prenesti iz Tarenta; postavil ga je na Kapitolu, zraven pa svoj bronasti kip na konju; s tem pa je pokazal znatno manjšo mero dobrega okusa kot Marcel; pravzaprav je pokazal, kako sta bili Marcelova prizanesljivost in človečnost vredni še večjega občudovanja, kot je opisano v njegovem življenjepisu.⁸³

23. Menda je bil Hanibal na svojem pregonu⁸⁴ od Tarenta oddaljen samo 40 stadijev; odkrito je dejal: »Torej so imeli tudi Rimljani svojega Hanibala; Tarent smo namreč izgubili tako, kakor smo ga osvojili!«⁸⁵, zasebno pa je takrat prvič pomislil na priznanje prijateljem, da je že zdavnaj uvidel, kako težko je z enotami, ki so jim na voljo, obvladovati Italijo, zdaj pa vidi, da je to nemogoče. Svoj drugi triumf je Fabij slavil še bolj bleščče kot prvega, kot dober atlet, ki se je boril s Hanibalom in je zlahka preprečil vse njegove akcije, kakor da bi Hanibalovi klinči in prijemi ne imeli več nekdanje trdnosti. Del njegove vojske je namreč

⁸³ v njegovem življenjepisu: gl. *Marcel* 21. Livij se s Plutarhovo oceno ne strinja (*Od ustanovitve mesta* 22, 16). Vrednotenje obeh mož je precej težje, kajti Fabij je pobil ljudi, a je prizanesel njihovim bogovom, medtem ko je Marcel ljudem prizanesel, a je pobral njihove bogove; s tem opozori na Marcelovo ropanje grških umetnin po osvojitvi Sirakuz l. 212 pr. Kr.

⁸⁴ na svojem pregonu: sc. ko je hitel na pomoč Tarentu.

⁸⁵ izgubili tako, kakor smo ga osvojili: tj. nepričakovano in nenadoma.

oslabel zaradi razkošja in bogastva,⁸⁶ del vojakov pa je otopel in se izčrpal zaradi neprestanih bojev.

Bil pa je neki Mark Livij, poveljnik rimske enote v Tarentu v času, ko je Hanibal mesto pripravil do odpada od Rima; ta je kljub temu držal mestno citadelo, ni se pustil pregnati od tam in jo je varoval, dokler si Rimljani Tarenta niso znova podredili. Livij je bil ob izkazovanju časti Fabiju nejevoljen; in ko sta ga nekoč zanesli zavist in častihlepnost, je pred senatom izjavil, da za osvojitve Tarenta ni zaslužen Fabij, ampak on sam. Fabij pa se je zasmel in rekel: »Res; ko bi namreč ti mesta ne izgubil, bi ga jaz ne mogel ponovno osvojiti.«

24. Rimljani so Fabiju izkazali številne časti, med drugim tudi to, da so njegovega sina Fabija izvolili za konzula.⁸⁷ Ko je Fabij mlajši prevzel svojo oblastniško službo in je urejal neko z vojno povezano zadevo, je oče, bodisi zato, ker je bil star in slaboten, ali pa zato, ker je hotel sina preizkusiti, zajahal konja in šel proti njemu skozi množico ljudi, ki so ga obkrožali in se pogovarjali z njim. Mladenič⁸⁸ ga je na daleč opazil in tega ni dovolil; poslal je liktorja in očetu ukazal, naj razjaha in naj, če želi kaj od konzula, pristopi peš. Drugi so bili ob tem ukazu nejevoljni in so se molče zazrli v Fabija, češ: mož doživlja nekaj, česar glede na svoj sloves ne bi smel doživeti; Fabij sam pa je hitro skočil s konja, pospešeno stopil k sinu, ga objel, poljubil in rekel: »Pravilno razmišljaš in ravnaš, sin, saj si doumel, nad kakšnimi ljudmi imaš oblast in kako mogočno magistraturo si dobil. Tudi mi in naši predniki smo sloves Rima povečali tako, da smo starše in otroke vedno postavljali na drugo mesto za dobrinami domovine.«

Baje je res tudi to, da je Fabijev praded,⁸⁹ ki si je v Rimu pridobil izjemno slavo in ugled, ker je bil petkrat konzul in je slavil najsijajnejše triumfe za zmage v največjih vojnah, šel na vojno kot legat⁹⁰ skupaj s svojim sinom konzulom;⁹¹ ob triumfu se je sin peljal na četverovpregi,

⁸⁶ **zaradi razkošja in bogastva:** zlasti pozimi 216/215 pr. Kr., ko je Hanibal s svojo vojsko prezimoval v Kapui.

⁸⁷ **sina ... za konzula:** Kvint Fabij Maksim mlajši je bil za konzula izvoljen l. 213 pr. Kr. skupaj s Tiberijem Sempronijem Grakhom.

⁸⁸ **mladenič:** Prevod »mladenič« na prvi pogled zavaja. Po rimskem pojmovanju so bili mladeniči moške od 20. do 40. ali celo 45. leta. Za dosego časti konzula je moral kandidat doseči minimalno starost: 42 let.

⁸⁹ **Fabijev praded:** sc. Kvint Fabij Rulijan (Maksim); gl. op. 3.

⁹⁰ **kot legat:** lat. *legatus* (iz *legare* »odpošiljati«) »podpoveljnik«, »pomočnik vojskovodje«. Legati so bili moške iz vrst senatorjev, ki jih je senat izbral in pošiljal na bojišča; ob odsotnosti vojskovodje je vedno prevzel poveljništvo najstarejši legat. V času cesarstva je imela vsaka legija svojega legata.

⁹¹ **sinom konzulom:** Kvint Fabij Maksim Gurges (oz. Gurgit), zelo vidna osebnost svojega časa, vojaški tribun l. 297 pr. Kr., konzul l. 292 in 276, prokonzul l. 291, vodja odposlanstva k Ptolemaju Filadelfu l. 273.

oče pa ga je spremljal na konju skupaj z ostalimi, ponosen, ker se kljub temu, da je sinov gospodar⁹² in največji med meščani tako dejansko kot tudi po svojem nazivu, podreja zakonom in izvoljenemu magistratu.

Občudovanje pa ni zbuhal samo zaradi tega. Zgodilo se je, da je Fabiju umrl sin; kot preudaren mož in dober oče je nesrečo prenesel z največjo zmernostjo, s slavnim govorom, s katerim na pogrebih slavnih mož nastopijo njihovi sorodniki, pa je na Forumu nastopil sam, sam ga je napisal in ga tudi objavil.⁹³

25. Ko je bil Kornelij Scipio⁹⁴ poslan v Hispanijo, je po zmagah v mnogih bitkah iz nje pregnal Kartažane; potem ko je Rimljanom pridobil številna ljudstva, velika mesta in sijajen plen, je užival tolikšno naklonjenost in sloves kot nihče drug; ko je bil izvoljen za konzula⁹⁵ in je opazil, da ljudstvo od njega zahteva in pričakuje velik podvig, je strategijo spopadov s Hanibalom v Italiji štel za preveč zastarelo in starčevsko, zato je nameraval Kartagino in Afriko nemudoma preplaviti z rimskimi oboroženimi silami in ju pustošiti ter vojno iz Italije prenesti tja; k tej vojaški akciji je z vso vnemo spodbujal ljudstvo; Fabij pa je mesto navdajal s strahom, češ da pod vodstvom nepremišljenega mladca drvi v skrajno in največjo nevarnost, pri tem pa ni varčeval ne z besedami ne z dejanji, za katere se je zdelo, da bodo meščane odvrnili od naklepa, in z njimi je prepričal senat. Ljudstvo pa je menilo, da se Scipiona loteva zaradi njegovih vojaških uspehov in v strahu, da se bo zaradi tako dolgotrajnega vojskovanja izkazal za lenobo in mlačneža, če bo Scipion dosegel kak velik in sijajen uspeh in bo vojno bodisi popolnoma končal ali pa jo bo odstranil iz Italije.

Zdi, da se je Fabij opozicije sprva lotil zaradi svoje velike previdnosti in premišljenosti v strahu pred veliko nevarnostjo, da pa je svoje nasprotovanje še stopnjeval in se je pustil zapeljati častihlepju in tekmovalnosti ter tako oviral Scipionov vzpon, prepričeval pa je tudi Krasa,⁹⁶ Scipionovega sokonzula, naj Scipionu ne prepušča vrhovnega

⁹² **sinov gospodar:** Oče je imel dosmrtno oblast nad življenjem in smrtjo članov družine (lat. *potestas vitae necisque*); imel jih je pravico celo ubiti ali prodati v sužnost.

⁹³ **objavil:** gl. pogl. 1 na koncu in op. 7.

⁹⁴ **Kornelij Scipio:** Publij Kornelij Scipio (236–183 pr. Kr.), rimski vojskovodja in politik, osvajalec Hispanije. Leta 205 je bil izvoljen za konzula in je kljub Fabijevemu nasprotovanju dosegel, da je prišlo do premika vojaških operacij iz Italije v Afriko (večina vojakov je bila prostovoljcev). Leta 202 je Kartažane dokončno porazil v bitki pri Zami in dobil vzdevek Afričan. Leta 199 je bil cenzor, 194 drugič konzul, 190 legat v Aziji; po vrnitvi se je zaradi političnih nasprotovanj in različnih obtožb umaknil iz javnega življenja in umrl na svojem posestvu v Liternu (Kampanija) l. 183.

⁹⁵ **izvoljen za konzula:** l. 205 pr. Kr.

⁹⁶ **Krasa:** Publij Licinij Kras Dives, l. 212 pr. Kr. vrhovni svečenik (*pontifex maxi-*

poveljstva in naj mu ne popušča, ampak naj se, če bo to sprejeto, sam popelje čez morje nad Kartagino; prav tako ni dovolil dodelitve sredstev za vojno. Scipio, ki je bil prisiljen sredstva zbirati sam, jih je nabiral zase osebno od etruščanskih mest, ki so bila z njim v prijateljskih odnosih in so mu bila naklonjena; Krasa pa je doma zadrževalo deloma dejstvo, da po naravi ni bil prepirljiv, ampak blag človek, deloma pa tudi verski zakon, saj je bil takrat pontifeks.⁹⁷

26. Fabij pa se je Scipionu znova postavljal po robu, tokrat na drugačen način; mladim, ki so želeli z njim oditi na bojni pohod, je to preprečeval in jih zadrževal, ko je na sejah senata in ljudskih skupščinah vpil, da Scipionov beg pred Hanibalom ni edina slaba stran, ampak s tem jemlje in po morju iz Italije odvaža preostale vojaške rezerve, z lažnimi upi zavaja mlade in jih prepričuje, naj zapustijo starše, žene in mesto, na čigar vratih sedi zmagoviti sovražnik še neporažen. S takšnimi govori je Rimljane prestrašil in izglasovali so sklep, da lahko Scipio uporablja samo vojaške enote na Siciliji in da lahko od tistih, ki so bili skupaj z njim v Hispaniji in so mu bili zvesti, povede 300 mož. Takšna Fabijeva politika je bila očitno rezultat njegove previdne narave.

Ko pa je Scipion odšel v Afriko in so takoj⁹⁸ začele prihajati novice o čudovitih podvigih ter izjemnih lepih uspehih in ko sta kot potrdilo govoric v Rim prišla gromozanski plen in ujeti numidijski kralj,⁹⁹ ko sta bila istočasno požgana dva sovražna tabora¹⁰⁰ in je v njiju umrlo veliko ljudi, zraven pa je zgorelo veliko orožja in konj, ko so Kartażani k Hanibalu pošiljali poslanca ter ga pozivali in prosili, naj pusti neizpolnjene upe v Italiji in naj pride domov na pomoč, je v Rimu, ko so zaradi Scipionovih uspehov vsi govorili le o njem, Fabij zahteval, naj pošljejo Scipionovega naslednika; in ker za to ni imel nobenega drugega izgovora, je navedel znano dejstvo, da je nevarno sreči enega človeka zaupati tako pomembne politične interese, kajti težko, da bi enega in istega človeka vedno spremljala sreča; s tem pa se je mnogim zameril kot čemernež in obrekljivec, ki mu je starost pobrala ves pogum in samozavest in ki prekomerno občuduje Hanibala. Niti tedaj, ko je

mus), l. 205 konzul skupaj s Scipionom. Kot vrhovni svečenik in s tem nadzornik verskih obredov v Rimu ni smel oditi iz Italije.

⁹⁷ **pontifeks:** gl. *Kamil* op. 90.

⁹⁸ **takoj:** že l. 204 pr. Kr.

⁹⁹ **numidijski kralj:** Sifaks, kralj numidijskih Masesilcev, mož Hazdrubalove hčere Sofonibe, ki ga je pregovorila, da je opustil dotedanje zavezništvo z Rimom in prestopil na kartažansko stran. Leta 203 pr. Kr. ga je premagala rimska vojska pod poveljstvom rimskega zaveznika, numidijskega princa Masinise; umrl je kot rimski ujetnik. Enaka usoda je čakala tudi njegovo ženo Sofonibo, v katero se je zaljubil Masinisa, a se je raje odločila za samomor.

¹⁰⁰ **dva sovražna tabora:** Tabora sta bila zgrajena iz trstike in slame; v njiju je menda zgorelo 58.000 ljudi.

III
MISCELLANEA

Latin vulgaire – Latin tardif VII. Actes du VIIème Colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Séville, 2-6 septembre 2003 (ur. C. A. Abellán). Sevilla 2006. 572 str.
Recenzija

Pred nami je že sedmi zbornik (po leg tega imamo v Sloveniji žal le še enega), ki je ponovno nastal kot rezultat kolokvija na temo vulgarne in poznoantične latinščine. Tokratno srečanje se je odvijalo v Sevilji septembra 2003, zbornik pa je posvečen velikemu strokovnjaku na tem področju Józsefu Hermanu, ki je umrl leta 2005. Podobno kot na vseh prejšnjih kolokvijih (organiziral jih je v veliki meri prav J. Herman) so tudi na tem sodelovali strokovnjaki iz različnih držav: Nemčija, Avstrija, Belgija, Španija, ZDA, Finska, Francija, Velika Britanija, Madžarska, Italija, Poljska, Češka idr. Pričujoča knjiga vsebuje 44 prispevkov, ki se dotikajo zelo različnih vidikov obravnavane teme; vsi so pomembna obogatitev preučevanja vulgarnega in poznoantičnega latinskega jezika. Naj po svojem izboru predstavim le nekatere med njimi.

B. Adamik se v začetnem članku dotakne romanizacije in uradnega sistema komunikacije v Rimskem imperiju. Vulgarno latinščino zlahka povežemo s procesom širjenja rimske kulture in civilizacije. Avtor uvede pojem bilateralnega unilingvalizma, ki je vplival na to, da je latinski jezik po vsem zahodnem imperiju (tudi že na prej heleniziranih območjih) postal jezik prestiža in na drugi strani, da je grščina to funkcijo obdržala oziroma pridobila na vzhodu. Sredstva romanizacije, ki so

bila učinkovita na zahodu, so bila na vzhodu popolnoma brez moči, kar je mogoče razložiti kot posledico bilateralnega unilingvalizma, ki je obstajal skozi vso antiko.

A. Bartoněk v svojem prispevku predstavi zanimive paralele med latinskimi in grškimi vulgarnimi jezikom. Vzporednice je mogoče najti v skladnji in so najverjetneje pogojene z indoevropskim izvorom obeh jezikov. Avtor se omeji predvsem na konstrukciji *genetivus absolutus* v grščini in *ablativus absolutus* v latinščini, pri čemer primerja njuni vlogi v pogovornem jeziku.

V zborniku je tudi nekaj člankov, ki se ukvarjajo s posebnostmi besednega zaklada, torej z besediščem v vulgarni latinščini. Urednica zbornika je pripravila primerjavo pridevnikov *albus* in *candidus* v epigrafski poeziji (poganski in krščanski). O. A. Huerta razpravlja o pojmu *subdivanus* v delu *Itinerarium egeriae*. F. Biville pa o sinonimih in obstojnosti določenih besed (enega izmed sinonimov) v poznoantičnih delih. Besedišču je namenjen še članek L. Callebata, ki piše o tvorbi tehničnega besednjaka. V razlago vključi veliko primerov iz bolj znanih avtorjev, ki so pisali (tudi) dela tehnične narave (npr. Vitruvij, Pelagonij, Plinij, Ciceron idr.).

G. Calboli nadaljuje razpravo o dokumentih, ki so jih leta 1959 ponovno odkrili v Murécini pri Pompejih. Danes jih poznamo pod imenom *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*. Prispevek prinaša predvsem analizo vulgarnih značilnosti besedila. Izstopata besedili, ki sta pripadali Diognetu in C. Noviju Evnu. Zapisani sta bili v vulgarni latinščini, a ju je popravil nek *scriba*. Kot takšni

predstavljata še posebno zanimiv dokument svojega časa in pričevanje o pogovorni obliki jezika na eni strani ter knjižni na drugi. Zanimiva je tudi praktična in pravna vrednost dokumentov, ki se je avtor prav tako dotakne.

Med besedila vulgarne latinščine uvrščamo tudi tista, ki so povezana z magijo, praznoverjem in zarotivami. Prav o tem, namreč o praznoverju in magiji pri Cezarju iz Arla (Arles), ki je živel med leti 470 in 542, piše M. Campetella, ki analizira predvsem posamezne nenavadne izraze, ki niso uporabljeni knjižno. Sledijo članki na temo latinščine pri Vizigotih (na njihovem denarju), o kritičnih znamenjih v poglavju O dečku in devici (iz knjige *Medicinae ex animalibus*) idr.

Vulgarna latinščina velja za predhodnico romanskih jezikov, zato so prispevki, ki na tak ali drugačen način obravnavajo prehod iz latinščine v katerega izmed romanskih jezikov nekaj povsem običajnega. V. Ferraro ta prehod prikaže s pomočjo konkretnega primera: od *solutus* v latinščini k *sollo* v italijanščini. Kot paralele so navedene še besede v drugih romanskih jezikih, ki so prav tako izšle iz *solutus*.

Za epigrafike in druge preučevalce napisov predstavlja največjo zanimivost prispevek Galdija, ki se že daljše obdobje ukvarja s slovničnimi posebnostmi, ki jih je mogoče najti na napisnem materialu. Jezik napisov namreč velja za enega izmed najbolj verodostojnih virov vulgarne latinščine. Na tem mestu se avtor omeji predvsem na rabo ablativa na napisih centralno-vzhodnih provinc Rimskega imperija (od Recije do Egipta). Za nas je članek še posebej

zanimiv, saj zajema napise provinc, ki so se raztezale tudi na slovenskem ozemlju (ter sosednja območja, ki so za nas zanimiva zaradi paralel). Avtor zaključuje, da je v neevropskih provincah in v Spodnji Meziji kljub relativno majhnemu številu napisov, oblikoslovnih in skladenskih odklonov relativno veliko (to še prav posebej velja za napačno rabo ablativa), kar lahko povezujemo s specifično situacijo na tem prostoru, saj je bilingvizem prav tu doživel svoj največji razcvet. Kot logično nadaljevanje pravkar obravnavanega dela lahko vzamemo prispevek C. Gallardo, ki predstavi vulgarno latinščino s pomočjo nekaterih napisov Hispanije. Napise razdeli na tiste iz Andaluzije, Katalonije in Kantabrije. Analizira vsako skupino posebej, pri čemer pod drobnogled vzame samo glasoslovni vidik, ki ga razdeli na dva dela: vokalizmi in konzonantizmi.

Sledi obsežen prispevek o sklonih in predlogih v vulgarni latinščini in knjižni pozni latinščini, ki nakazuje, da je postala raba predlogov (v primerjavi z golimi skloni, ki jim je klasična latinščina dajala prednost) v jeziku vsakdanje komunikacije vedno bolj pogosta, tudi med bolj izobraženim prebivalstvom. V zborniku je objavljen tudi pomemben prispevek pokojnega J. Hermana o kronologiji prehoda latinščine v romanske jezike. M. Iliescu doda nekaj pomembnih dejstev o latinsko - romanskem vokabularju, pri tem jo zanimajo predvsem dejavniki, ki so vplivali na to, da je ena beseda preživela, druga pa izginila iz rabe. R. Maltby analizira gerundije, gerundive in njihove grške ekvivalente v latinskih prevodih

Svetega pisma. Z vulgarno latinščino v epigrafski poeziji se ukvarja M. Rodríguez-Pantoja.

Posebno pozornost pa si zasluži še prispevek H. Solina, ki sooči lastna imena in vulgarno latinščino. Večina latinskih lastnih imen je namreč izpričana prav na napisih. Kot takšna so izrednega pomena za preučevanje zgodovine latinskega jezika, saj so pogosto zapisana v ljudskem izgovoru. Avtor poudarja, da so bile onomastične študije zelo dolgo neupravičeno zanemarjene, da pa se počasi prebujata interes za njih, predvsem pa osveščenost, da lahko prinesejo velik delež ne samo k razjasnitvi poteka romanizacije, temveč tudi k preučevanju razvoja jezika.

Sedmi zbornik *Latin vulgare – latin*

tardif je izredno bogat, saj so v njem zastopane vse vsebine, ki se tako ali drugače dotikajo njegovega naslova: romanizacija, glasoslovje, oblikoslovje, skladnja, besedišče, posamezna dela – zapisana v vulgarni latinščini, lastna imena idr. Prinaša veliko izvornih znanstvenih člankov, ki predstavljajo dopolnitev k študiju katerega koli vidika vulgarne latinščine, zato mu moramo pripisati izjemno vrednost, h kateri gotovo pripomore tudi vsa zbrana bibliografija. Ob že omenjenih kvalitetah naj še enkrat podčrtam pestrost, ki lepo kaže na pisanost preučevanja vulgarne latinščine.

Julijana Visočnik

Robert Čepon: Usus I: Latinščina za prvo leto učenja. Ljubljana: Modrijan, 2007. –Cena: 11,90 EUR

Recenzija

Pisanje učbenikov za pouk latinščine in v nekoliko manjši meri grščine ima na Slovenskem že dolgo, skoraj stopetdesetletno tradicijo. V vrsto Hrovatovih naslednikov so stopali številni avtorji, ki so morali delovati v zelo različnih okoliščinah, vsaj kar zadeva odnos državnih in šolskih oblasti do pouka klasičnih jezikov. V grobem lahko ločimo tri obdobja nastajanja učbenikov. Prvo, avstro-ogrsko, je zagotavljalo klasičnemu pouku izjemno širokogruden organizacijski okvir, a po drugi strani predvsem s svojim strogo omejenim izborom lektire ni omogočalo ne

vem koliko manevrskega prostora pri pisanju učbenikov. Drugo obdobje, čas Karadorđevićeve jugoslovanske države, je s krčenjem latinščini in grščini namenjenega števila ur že napovedovalo težke čase, vendar je po drugi strani morda ravno s tem spodbudilo izjemno ustvarjalnost piscev učbenikov. Nastala so po moji sodbi naša najboljša dela na tem polju doslej. Sovretova *Lanx satura*, Bajukova *Latinska čitanka* in *Latinska vadnica* Ernesta Tomca in Antona Sovreta so v poznih dvajsetih in v tridesetih letih prejšnjega stoletja postavile standarde, ki se jim slovenskim piscem učbenikov v tretjem obdobju, obdobju socialistične Jugoslavije, ni bilo dano približati niti od blizu. Raje so znova posegli po ustaljenih avstro-ogrskih obrazcih, seveda v omejenem obsegu. Iz

tega časa le *Latinsko berilo za gimnazije* zasluži kaj več kot omembo.

Po letu 1990 samo stežka in pogojno lahko govorimo o novem obdobju na področju učbeniške ustvarjalnosti. Bera je skromna in menda ne bom scela krivičen, če prav skromnosti te bere pripišem nekaj odgovornosti za dejstvo, da se marsikatero upanje, ki smo ga (ali bolje so ga) stavili na renesanso klasičnih jezikov pri nas, ni uresničilo. Seveda obstajajo častne izjeme. Aleksandra Pirkmajer Slokan je prispevala za osnovno šolo izjemno uporaben in v celoti gledano celo premalo cenjeni učbenik *Latinsčina za vsakogar*, Breda Čop je ustvarila univerzitetni učbenik *Aurea Roma*, ki bi lahko s svojimi besedili brez težav služil za model vsakemu naslednjemu učbeniku pri nas, žal pa je zaradi svoje obsežnosti v današnjih slovenskih razmerah uporaben komaj kje.

Zaradi vsega povedanega je izid novega domačega učbenika za latinščino velik dogodek, celo praznik za našo klasično filologijo. Mariborski profesor Robert Čepon je zmožl dovolj energije in volje, da je gradivo, ki ga je ob pomanjkanju dobrega učbeniškega materiala dolga leta pripravljaj za svoje dijake, prelil v učbeniško obliko in ga pri založbi Modrijan ponudil širšemu občinstvu. Kot pove že podnaslov, gre pri *Ususu I* za učno gradivo, namenjeno dijakom prvega letnika, čeprav bo zunaj programa klasičnih gimnazij nedvomno uporabno še v drugem in celo v tretjem letniku. Čepon in založba napovedujeta, da bosta prvemu zvezku sledila še drugi in tretji, ki bosta skupaj z *Ususom I* z avtorjevo *Malo latinsko slovnico* tvorila učbeniški komplet.

Že bežno listanje učbenika (pravzaprav bi bilo najbolje govoriti o vadnici) pokaže, da avtor po dolgih desetletjih nadaljuje tam, kjer sta odnehala Sovre in Tomec, in da z njegovo knjigo dobivamo učbenik, ki nam ga lahko zavidajo tudi zunaj naših meja. Odpravlja namreč rakavo rano vseh dosedanjih začetnih srednješolskih učnih gradiv. Končno v svet latinščine ne uvajajo več razni Avli in Celije in njihova vedno ista potepanja po forumu, ki lahko nesporno navdušijo osnovnošolce, a lahko gimnazijcem povedo malo ali nič. V Čeponovi knjigi se dijaki od vsega začetka srečujejo z besedili o pomembnih dogodkih in osebah iz antične mitologije in zgodovine. Omenjena besedila na začetku posameznih lekcij so hkrati primerno kratka in ne razvlečena kot v *Veni, vidi, didici*, kjer njihova dolžina ravno tako ni pozitivno vplivala na pouk. Bržčas bo kar držala avtorjeva navedba iz uvoda, da je moč besedila iz *Ususa* prevesti v eni šolski uri. Vendar sem z doslej povedanim nekoliko prehitel. Najprej bi bilo treba namreč omeniti, da *Usus* razpade na dva dela. Prvi, glavni del sestavlja dvanajst učnih enot. Vsako učno enoto uvajajo ravni slovnicega znanja primerni latinski reki, čemur ločeno sledi razlaga kakšne znamenite latinske sentence v okvirčku (redko sta taki sentenci dve). Osrednji del enote predstavlja kratko besedilo, v katerem se dijaki ob mitološki ali zgodovinski vsebini srečajo še s slovniceimi zakonitostmi in posebnostmi, ki so tema posamezne enote. Pri besedilih ob njihovi primerni dolžini velja pohvaliti še vsebinsko pestrost, saj sta približno enakovredno zastopani grška mitologija

in rimska (pravzaprav mitološka) zgodovina, lonček pa pristavi tudi Sveto pismo, kar je spet v duhu učbenikov iz tridesetih let in sodobnih učnih pripomočkov iz tujine. Tak izbor besedil omogoča srečevanje s celo paleto kulturno-civilizacijskih vsebin od samega začetka pouka latinščine. Vaje v drugem delu enote se nanašajo na obravnavano slovnično snov, pri čemer številke paragrafov dijake napotijo na ustrezne razdelke v Čeponovi *Malí latinski slovnici*. Razporeditev slovnične snovi je precej posrečena in logična; pohvalno je zlasti, da sorazmerno kmalu pride na vrsto perfekt (v šesti enoti). Tudi slovničnih vaj za besedili je bržkone dovolj. Omembe vredne so še zabavne ilustracije Iztoka Sitarja na začetku sleherne enote, ki predvsem z duhovito oblikovanimi liki predstavljajo kakšen prizor iz besedila. Kajpak ob koncu enot ne gre brez latinsko-slovenskega slovarčka.

V drugem delu knjige so pod naslovom *Tolle et lege* zbrani še nekatere znane fraze in sentence, najznačilnejši latinski pravni reki, nekatere anekdote in slednjič utrjevanju snovi namenjena berila s tematiko, podobno oni iz posameznih enot. Tudi tem besedilom je dodan slovarček. *Usus I* sklepa razdelek, posvečen latinščini v medicini, okronan z že iz Južničeve vadnice znanim besedilom o delih telesa.

Jasno je, da bi bilo moč *Usus I* še marsikje izboljšati. Škoda je recimo, da v prvi enoti ni sklenjenega besedila. *Aurea Roma* Brede Čop kaže, da se da čisto spodobno besedilo narediti tudi samo s samostalniki prvi sklanjatve in z glagolom esse. Nadalje precej pogrešamo ob slovensko-latinskem še latinsko-slovenski slovar

vseh besed, ki se pojavljajo v učbeniku. V sedanji podobi učbenika potrebno brskanje po slovarčkih ob enotah in po slovarju ob koncu *Male latinske slovnice* bo pri dijakih nedvomno povzročilo precej slabe volje, čeprav ne gre zanikati, da bodo na ta način od vsega začetka boljše pripravljene na rabo večjega slovarja. Razmerje med *Malo latinsko slovnico* in vadnico je sploh posebno poglavje. Glede na sorazmerno pičel obseg *Ususa I* se vsaj nevsiljivo postavlja vprašanje, ali ne bi bilo pametneje slovničnih poglavij vključiti kar v vadnico, kakor je bil to običaj v nekaterih predvojnih učbenikih (in še v Sivčevi *Liber Latinus* ter *Fundamenta Latina* Ane Šašlove). Nenazadnje učbenik potem ne bi bil le privlačnejši za uporabo, marveč – in to je žal ravno tako pomembno – tudi cenejši. Ne morem se namreč znebiti vtisa, da utegne biti prav cenovna zahtevnost kompleta tista stvar, ki bo *Ususu* najbolj škodovala. Nakup treh zvezkov vadnice, slovnice in v bližnji preteklosti še čitanke namreč ne bo mačji kašelj. Obenem bo to edino področje, na katerem bo stari, trenutno še edino zveličavni učbenik *Veni, vidi, didici* v občutni prednosti. In ne glede na siceršnjo premoč Čeponove vadnice na vseh ravneh si ne bi upal povsem prepričano zatrditi, da bo ta prednost nepomembna.

Vendar vse omenjene pripombe ne morejo zamegliti splošne pozitivne slike. Znova velja povedati, da z *Ususom* prvič po sedemdesetih letih dobivamo zares moderen srednješolski učbenik latinščine (četudi bo kdo za piko na i te modernosti pogrešal še kak grafični trik več), ki bo srednješolce od vsega začetka

brez nepotrebnih stranpoti uvajal v branje in interpretacijo latinskih besedil. Zatorej mu iz vsega srca

želim, da bi se v naših šolah čim prej prijel.

Aleš Maver

Matej Hriberšek: *Življenje in delo p. Ladislava Hrovata.* (Zbirka Documenta, 15) Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2006. 318 str. – Cena: 15,86 EUR
Recenzija

Matej Hriberšek, ki se je s svojo knjižno predstavitvijo zgodovine pouka klasičnih jezikov v predvojnem obdobju in s svojimi številnimi članki v *Keriji* že vpisal med pomembne zgodovinarje slovenskega šolstva, v svoji novi knjigi s tega področja prvič monografsko predstavlja imenitnega predstavnika slovenske filološke preteklosti. Gre za novomeškega frančiškana Ladislava Hrovata, s katerim se je avtor srečal ob pripravi svoje omenjene knjige o zgodovini pouka klasičnih jezikov, zdaj pa ga po dolgih desetletjih odsotnosti vrača v kolektivni spomin naše filološke srenje. Nikakor ne brez utemeljenega razloga, kot se pokaže po branju knjige.

Frančiškanskega patra Hrovata namreč spoznamo kot pionirja naše klasične filologije na prenekaterem področju. Med njegovimi dosežki najbolj sijeta prva slovensko pisana slovnica latinskega jezika in eden prvih objavljenih slovenskih prevodov iz antičnih književnosti, prevod

Ksenofontovih *Spominov na Sokrata*. Temu bi brez težav prišteli še njegov prevod celotne Cezarjeve *Galske vojne*, za katerega pa kljub oglasom v časopisju ni našel založnika, nemara res, kot ugiba avtor knjige, ker bi z objavo svojega dela preveč olajšal delo dijakom pri pouku, katerega glavni steber je bilo v avstrijskih časih ravno Cezarjevo besedilo.

Takoj je potrebno povedati, da se Hriberšek nikakor ne ustavi zgolj ob omenjenih vrhovih Hrovatove ustvarjalnosti. Veliko bolj mu gre za to, da bi izrisal njegov celovit človeški in strokovni portret, kar mu v celoti uspe. V ozadju tega pa se razumljivo skriva nešteto ur pregledovanja arhivskega gradiva, predvsem tistega iz novomeškega frančiškanskega samostana, kjer je pater Ladislav preživel glavnino svojega življenja. Uspeh naporenega dela ne izostane. Pred bralcem v zajetni knjigi vstane rekonstrukcija vsega Hrovatovega življenja in dela. Za glavne prelomnice se izkažejo pri tem njegovo otroštvo v Tuhinjski dolini, gimnazijsko šolanje v Kamniku, študij klasične filologije na Dunaju (kjer ga podobno kot Stritarja in nekatere druge Slovence zelo zaznamuje lik Hermanna Bonitza) in nato dolgoletno poučevanje, do podržavljenja nekdanj frančiškanske šole pa tudi ravnateljjevanje na no-

vomeški gimnaziji. Zadnja dejavnost ga globoko vtisne v novomeški kolektivni spomin, kjer med starejšimi Novomeščani živi še danes.

Hriberšek kot glavna področja Hrovatove strokovne dejavnosti navaja njegovo udejstvovanje na filološkem, slavističnem in teološkem področju; slednjemu se je posvetil predvsem v zadnjih letih življenja kot avtor šmarničnih branj. Kot filolog je bil v zlatem obdobju svoje ustvarjalnosti zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja glavna »zvezda« izvestij svoje matične gimnazije, v katerih je priobčil vrsto prispevkov, ki jih je vse spisal v slovenskem jeziku. Del svoje filološke, pa tudi slavistične tvornosti je objavil še v Janežičevem *Slovenskem glasniku*. In če ga je pri ukvarjanju z materinščino pogosto zaneslo na stranpota takratnega nacionalno motiviranega navdušenja nad staro cerkveno slovanščino in kvazizgodovinskih utopij, čeprav ne gre spregledati nekaterih izjemno tehtnih prispevkov, je, kot že omenjeno, njegovo poglobljeno ukvarjanje z latinščino in grščino obrodilo bogate sadove. Omenil sem že slovnico, s katero je svoja prizadevanja okronal, in nekaj njegove prevodne dejavnosti, na tem mestu pa naj dodam še, da je Hrovat ob latinski pripravljaval še grško slovnico (kar je odkril šele avtor monografije) in bil po vsem videzu med sodelavci neuspelega Pajkovega projekta latinskega slovarja. Hriberšek ob analizi najdenega gradiva za slovar poudarja, da so bili njegovi prispevki jezikovno precej boljši od tistega, kar poznamo iz v časopisju objavljenih listov iz slovarja.

Omenil sem že, da avtorju v knjigi

ne gre samo za naštevanje dejstev in naslovov. Od mrtvih ne poskuša obuditi le Hrovatovega dela, marveč na neki način pred bralca postaviti še patrov človeški lik. To je razvidno zlasti ob prikazu Hrovatovega pedagoškega dela. Odlični filolog se razodene kot razumevajoč profesor, ki je zaradi svoje dobrote velikokrat žrtev dijaškega izkoriščanja, ki pa ga zaradi njegovih človeških odlik vsi ohranijo v najlepšem spominu. Dovolj je zgolj prebrati izjemno toplo oceno Hrovata izpod peresa njegovega nekdanjega dijaka, sicer duhovščini vsekakor ne najbolj naklonjenega poznejšega ljubljanskega župana Hribarja. Podobno so o patru Ladislavu sodili še Janez Trdina, Karel Clarici, Fran Detela in mnogi drugi. Številni med njimi so zelo cenili njegovo domoljubnost in zavzemanje za pravice slovenskega jezika in naroda. To ga je kajpak pogosto spravilo v konflikt s šolsko oblastjo in z nadrejenimi na gimnaziji, ki so bili velikokrat trdi Nemci, verjetno pa mu je tudi preprečilo, da bi ostal gimnazijski ravnatelj. Oblastem je nedvomno šlo v nos, da je Hrovat dijake še spodbujal k udejstvovanju na narodnem polju, namesto da bi jim to preprečeval.

Zdi se, da je Hriberška prav Hrovatova človeška podoba mestoma kar preveč očarala. In to je pravzaprav edini resnejši ugovor njegovi sicer dobri knjigi. Ta očaranost je namreč po eni strani navdihnila na sicer redkih mestih nekoliko neprijeten panegirični ton (ko je denimo skušal Hrovata celo opravičevati pred kritiki njegovih značajskih napak), po drugi strani pa avtorju narekovala, da je po moji sodbi preblago (ali sploh ne) zavrnil očitne in

hude Hrovatove zmote o nekaterih vprašanjih, predvsem kar zadeva domnevno avtohtonost Slovencev na Slovenskem ali »slovanskost« sv. Hieronima. Take trditve sicer lahko razumemo v kontekstu Hrovatovega časa, a če smo upravičeno kritični do podobnih nacionalno navdihnjenih ekscesov učenjakov iz istega časa pri drugih narodih, bi bilo prav, da odločneje pometemo tudi pred domačim pragom. Posledice takšnih izvajanj so bile namreč predvsem v minuleem stoletju mestoma precej drugačne, kot so si kabinetni znanstveniki lahko predstavljali. Še danes bi se nedvomno našli bralci, ki bi bili pripravljene frančiškanove teze brez ustreznega komentarja vzeti za suho zlato. Pravkar povedano velja denimo še za avtorjevo nereflektirano citiranje Hrovatove tirade proti »laškim« zidarjem v njegovem pozivu k izobraževanju domačih zidarjev.

Navsezadnje ostane brez jasnega odgovora vprašanje, kako je moglo tako obsežno Hrovatovo delo zatoniti v popolno pozabo. Nemara

ne bom povsem zgrešil, če tvegam domnevo, da je pater Ladislav v naši klasični filologiji nekako to, kar je Koseski v slovenski književnosti. Nesporno je bil izjemno zaslužen in je na mnogih področjih oral le-dino (tudi Koseski je napisal prvi slovenski sonet). A zaradi svojega šolanja še v predmarčni dobi in nekaterih drugih razlogov je bil že v svojem času nekako človek »sve-ta od včeraj« (to *mutatis mutandis* velja pravzaprav za vse izjemno zaslužne sodelavnike *Kmetijskih in rokodelskih novic*, v katerih je zavzeto sodeloval Hrovat). Zato poznejšim generacijam, odraslim v drugačnih razmerah, ni mogel povedati ničesar več. To pa ne more biti razlog, da bi mu še naprej odrekli zasluženno mesto v dvorani slavnih Slovencev in slavnih slovenskih filologov. V Mateju Hriberšku je pater Ladislav nedvomno našel odličnega biografa, ki je na zelo uspešen način izpolnil naš skupni dolg do njegovega dela.

Aleš Maver

Aristofan: *Oblačice*. Prevedla Jelena Isak Kres, spremno besedo napisal Matjaž Babič. Litera, zbirka Iz antičnega sveta, knj. 36, Maribor 2006.
Recenzija

Leta 2006 je pri Študentski založbi Litera izšel prevod Aristofanove komedije, ki smo jo doslej poznali pod naslovom *Oblaki*. In že pri naslovu

nas prijetno preseneti prva novost, ki jo je vpeljala prevajalka Jelena Isak; namesto uveljavljenega naslova *Oblaki* se je odločila, da v skladu z izvirnikom (gr. *hai Nephelai*) tudi v slovenščini za naslov uveljavi ženski spol: tako so nastale *Oblačice*. Res izvirna prevajalska rešitev, ki ji velja vsa pohvala. Beseda »oblačica« je sicer redkeje uporabljana beseda, ki pomeni »nevihtni oblak«, kar se

krasno ujema z muhastim značajem, nestalnostjo in vihrovostjo teh boginj oblakov in meglic, ki v komediji nastopajo v vlogi zbora. Kljub temu velja omeniti, da ni prva, ki je v naslovu uveljavila ženski spol; za takšno varianto naslova najdemo npr. že v srbskem prevodu Miloša Đurića iz l. 1963 (kako je v angleških in nemških naslovih, lahko samo ugibamo).

Spremno besedo k temu 110 strani dolgemu prevodu je napisal Matjaž Babič, ki je na 16 straneh sumarno in pregledno predstavil antiško komedijo: staro, srednjo in novo, pri čemer se je pri orisu stare komedije še posebej ustavil ob Aristofanu. V nadaljevanju je dodal kratek povzetek vsebine *Oblačic*, posebno poglavje pa je namenjeno predstavitvi sofistov in atenskega šolskega sistema; pri tem je posebej izpostavljen lik Sokrata, ki je v tej komediji predstavljen v povsem drugačni luči, kot ga poznamo iz Platonovih dialogov. Komedija je vsebinsko zelo zahtevna, saj v zgodbo zadolženega očeta Strepsiada, ki pripelje sina v šolo k Sokratu, Aristofan kot prvo vključi kritiko sofistov in njihovega nauka, pri tem pa Sokrata predstavi kot sofista v najslabšem pomenu besede, njegovo »šolo« pa kot sekto, v kateri ne častijo tradicionalnih bogov, ampak Oblačice, boginje oblakov in meglic; te so že zaradi svojih lastnosti poosebljenje spremenljivosti in v konkretnem primeru sofističnega nauka sinonim za spreobračanje, izkrivljanje in potvarjanje resnice v prid tistega posameznika, ki je tega zmožen. Sokrat je najbolj na udaru in Aristofan je do njega velikokrat krivičen; a prostodušnost stare komedije je neusmiljena. Ne le do nje-

ga; tudi do drugih bolj, pa tudi manj znanih osebnosti tedanjega atenskega javnega življenja, ki jih srečamo v komediji. A o komediji, njeni vsebini in ozadju lahko vsakdo dobi dovolj informacij v Babičevi uvodni besedi. Ustavimo se še ob samem prevodu komedije. Tu lahko prevajalki res čestitamo za opravljeno delo, saj ji je uspelo združiti antičnega duha in vanj vnesti določeno mero pridiha »slovenskosti«, vse pa je nadgradila s številnimi posrečenimi prevajalskimi rešitvami in prijemi. Poglejmo nekatere. Kot prvo prevajalka upošteva metrično strukturo in njeno spreminjanje. Metrumske teče gladko; mestoma sicer tu in tam zmanjka kakšna mora, a povsem neopazno, tako da niti najmanj ne zmoti tekočega ritma prevoda. Na številnih mestih prevajalka lepo poustvarja besedne igre grškega izvirnika. V nekaterih primerih pusti grško besedno igro, ki jo vedno dosledno razloži v komentarju, npr.: v. 74 *le s konjsko mrzlico denar je tratil*; v. 421 *jedi s šetrajem* (= revne jedi); v. 709–710 *V postelji me grizejo Korintčani, ki lezejo iz nje* (s »Korintčani« (gr. *Korýnthioi*) namiguje na stenice (gr. *kóreis*)) idr.

Včasih poustvari grško besedno igro v slovenski preobleki in jo približa slovenskemu bralcu, npr.: v. 121 *Ne ti ne šimeljček ne iskri vranec!*; v. 149–151 *Stopil je vosek in ulovil bolho / ter njene nogice namočil v vosek, / ki se je v lične škorenjčke shladil.*; v. 203 *Za parcele?* (namesto *Za kleruško zemljo?*, *Za zemljo za kleruhe?*); v. 226 *V tej kurji kletki* (namesto *Iz te košare* oz. *S tega droga, na katerem posedajo kokoši*); v. 398 *po predpotopnih časih* (namesto *po Kronosovih časih*); v. 591 *Srako Kleona tatvin in podkupnin ob-*

sodíte (namesto *Galeba Kleona*; galeb je bil Grkom sinonim za tatinstvo in pohlep, enako kot je za nas sraka); v. 678 »*Kadička*«, kot na primer »*lepotička*« (namesto »*Kadica*«, kot na primer »*Sostráta*«); v. 924 *smrdljive izreke* (namesto *pandeletejske izreke*); v. 1070 *Ti pa si že staro kljuse!* (namesto *Ti pa si že Kronos!*); v. 1273 *Pa kaj čvekaš, ko da si z lune padel?* (namesto *ko da si padel z osla = Se ti je zmešalo?*); v. 430 *da kot govornik Grke prehitim za dvajset kilometrov* (namesto *da bi za sto stadijev prekašal druge Grke*); v. 660–661 ... S. *Za moški spol / so oven, kozel, kuža, bik, kragulj!* / So. *No, dobro. Ždaj pa še za ženski spol!* / S. *So ovca, koza, kuzla, krava ... kragulj!* (v izvorniku je uporabljen »petelin«, ki je v grščini *epicoenum*; zato prevajalka spretno najde ustreznico v slovenščini; to je »kragulj«, ki je v slovenščini prav tako *epicoenum*) itd. V vseh takih primerih je pomen besedne igre, kot jo najdemo v izvorniku, pojasnjen v opombi.

Veliko je pasusov, v katerih prevajalka operira z rimo, npr. v. 27–28 S. *Še kadar spi, samo o konjih sanja.* / F. *V kateri krog se bojni voz poganja?*; v. 98–99 *Besednih zmag učijo za denar / četudi šlo bi za krivično stvar*; v. 176–177 S. *kako pa vam je živež priskrbel?* / U. *Po mizi stresel drobni je pepel,* ... itd.

Mestoma najdemo tudi notranjo rimo, npr. v. 291: *Častite Oblačice, res uslišale ste moje klice!*; v. 580–581 ... *nam, ki tu nad vami bdimo! Če brez smisla je recimo / vaš pohod na kakšno vojno, me grmimo in pršimo!*; v. 915 N. *Neznansko si smel!* / O. *Ti si pa zastarell!*; v. 925 O. *Foj, kakšna modrost – N. Foj, kakšna norost – idr.*

Besedilo prijetno poživljuje tudi variranje, npr. rima v vsakem drugem verzu, kot npr. v pasusu 896–902:

Iznašel bom nova načela stvari. Vsled takihle norcev so tele reči ... Ne norcev, prej modrih ljudi ... Govoril bom same pravične stvari ... Povedal ti bom, da Pravice sploh ni!

Mestoma vulgarni Aristofanov besednjak pride na dan tudi v slovenskem prevodu: v. 163–164 *Ožina tam preide v votlo rit,* / *in ta zaradi sile zraka trobi*; v. 172–173 ... *ko je v nočni zrak zijal,* / *ga s strešnika je močerad posral*; v. 293–295 *in v odgovor na grmenje / bi rad še sam vam zaprdel,* *tako zelo sem se prestrašil!* / *Če prav je ali ne, prav zdaj me je močno prijelo kakat*; v. 528–529 ... *odkar so ti možje ... z vsem navdušenjem sprejeli Pametnega in Pezdéta*; v. 1014 *veliko zadnjico in malega lulčka*; v. 1018 *suhceno oprsje, velik jezik, majhno rit, velikega tiča*; v. 1022–1023 *Poleg tega pa te bo še vsega napolnil / z Antimahovim nastavljaštvom riti*; v. 1083–1084 *Kaj pa, če redkev v rit dobi ... S katerim reklom se bo branil pred razrito ritjo?*; v. 1386–1387 ... *kričal sem, krakal, da se bom posral ...*

Zanimive so tudi rešitve nekaterih besednih iger, pri katerih je potrebno za ohranitev duha izvornika prevod temeljito prirediti, kot npr. v. 674: *Ni »kad« tako kot »gad«, torej Kleonim?* (tu prevajalka besedo »gad« preprosto doda, da ohrani približno enak pomen, kot ga ima izvornik). Včasih prevajalka poseže tudi po redkejših slovenskih besedah (npr. v. 318 *čudesnost*), lepo pa prevede tudi Aristofanove pridevke in zloženske, npr. v. 335 *oblakov žarkolomnih*; v. 337 *orle krivokremeljaste*; v. 566–568 *mogočnega gospodarja trizoba in divjega dvigovalca zemlje in slavnega morja!*; v. 1004 *ostudno-prepirljivo-nad vse oguljen idr.* Tu in tam se najde tudi kak neologizem, npr.

v. 911 *očetomlatič* (= pretepač očeta);
v. 1330 *ohlapnoritnež*.

V zelo lepo tekočem prevodu, ki ga dopolnjuje tudi 359 opomb, pride na dan prevajalkina že večkrat dokazana pesniška žilica, ki naj jo ponazori naslednji pasus (v. 439–456):

*Ždaj svoje telo jim povsem prepustim,
karkoli želijo, storijo naj z njim:
naj lačno bo, žejno, od tepeža strto,
umazano, zmrznjeno, živo odrto,
samo da dolgovom lahko ubežim,
ljudem pa naj drzen, pogumen se zdim,
izjemen govorec in oster in vztrajen,
priskutnež, sijajno lagati navajen,
domiselni, v pravljanju kar veteran,*

*kot živ Zakonik, prava raglja, pretkan,
prefriganec, podlež, hinavec, lažnivec,
zvičajnež, tatič, malopridnež, kradljivec,
nadloga, slepar, goljufivec ...*

*Če to bi kričal mi kak »mimoidočec«,
naj sam naredi absolutno, kar hoče,
če rad bi,*

*pri Demetri, naj me na koščke razreže,
potem pa me tem modrovalcem postreže!*

Knjiga je zabavno in prijetno branje. Vsakomur, ki si želi nekaj uric prijetnega, zabavnega in sproščenega branja, velja samo poziv: *tolle, lege*.

Matej Hriberšek

Jordanes: *O izvoru in dejanjih Gotov. Getika*. Prevod, spremna beseda in opombe Žiga Šmit. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2006. Recenzija

Ko sem prvič dobil v roke pričujočo knjigo, sem bil precej navdušen nad dejstvom, da je po seriji prevodov klasičnih del končno izšlo tudi eno od poznoantičnih del, saj se na policah naših knjigarn tovrstna dela pojavijo le redko, celo v tujih prevodih. Pozna antika in zgodnji srednji vek (Jordanes je živel v. 6. st. po Kr.) ter literatura tega obdobja sta širšemu bralstvu precej neznana. Kljub navdušenju nad omenjenim dejstvom pa ta 238 strani obsegajoča knjiga (glavni naslov knjige je povzet po latinskem izvirniku *De origine actibusque Getarum – O izvoru in dejanjih Gotov*), ki se začne s kratkim preglednim uvodom s pojasnili

o besedilu in prevodu ter s seznamom literature, mojih pričakovanj ni izpolnila.

Prva pripomba pa velja drugemu naslovu *Getika*, ki ga je prvi uporabil Teodor Mommsen v zbirki *Monumenta Germaniae historica*. Precej bolje bi bilo *Getika* posloveniti, npr. *Žgodovina Gotov* ipd.

Druga pripomba velja nedoslednostim ali nepravilnostim pri slovenjenju imen. Nekaj primerov: Ptolemaj, ne Ptolemej; Arijan, ne Arian; Vergilij, ne Vergil; Tula, ne Thyle; Eragrarijci ali Ajragrarijci, ne Aeragrarijci; Rifej ali Rifaj ali Rifajsko gorovje, ne rifejsko gorovje; Jonija, ne Ionija itd. Slovarček *Antična imena po slovensko*, *Enciklopedija Antika* in podobni priročniki bodo zagotovili če ne že končne rešitve, pa vsaj pravila za slovenjenje.

Nadalje bi veljalo poenotiti citiranje; vsi naslovi antičnih del naj

bodo ali navedeni v latinščini ali pa vsi prevedeni v slovenščino (predlagam slednjo rešitev). Vsekakor je moteče kombiniranje, kot npr. v opombah na straneh 192–194, kjer se navaja Tacitov *Agricola* (latinsko), pa Ptolemajeva *Geografija* (slovensko) in znova v nadaljevanju *De situ orbis* (latinsko) Pomponija Mele, pa Kasiodorjevo delo *Variae* in *Antiquitates Iudaicae* Jožefa Flavija. Kar zadeva sam prevod (ob tem povejmo, da prevajalec ni filolog), bralca zmotita mestoma dobesednost in občasna okornost. Tako že v uvodu pade v oči stavek »razpnem jadra na visoko morje« (*mare altum*); pravilneje bi bilo »globoko morje«. Še nekaj primerov: pogl. I, str. 26: »Čeprav o teh krajih ne piše jasno noben pisec, so obilno obljudeni s svojimi prebivalci« (*tamen suis possessoribus affatim refertas*); bolje in lepše bi bilo kar »so bogato obljudeni« (pri tem na ljubo lepi slovenščini ne upoštevamo pleonastičnosti originala); pogl. I, str. 26: »Kako in s kakšnimi sredstvi, bom razložil v naslednjem, če dovoli gospod« (*quomodo vero aut qualiter, in subsequentibus, si dominus donaverit, explanavimus*); bolje »bom pojasnil v naslednjih poglavjih (lahko tudi: v nadaljevanju), če Bog da (ali: če bo Bog dal)«; pogl. II, str. 28: »Pogosto se bojujejo med seboj zaradi želje po oblasti ali da si povečajo, kar imajo ...« (*aut imperii cupidine, aut amplificandi quae possident*); bolje »da povečajo svoje posesti« ali kaj podobnega; pogl. V, str. 32: pohlepni trgovci (*avidus mercator*); bolje »dobičkaželjni«; pogl. V, str. 32: »Tu so znani tudi Hunuguri, ker prihaja od njih trgovina s kunjimi kožami« (*quia ab ipsis pellium murinarum venit*

commercium); bolje morda: »ker so ekskluzivni trgovci s kunjimi kožami« ali kaj podobnega; pogl. V, str. 33: »Obljubljali so mu cvet plena ...« (*praede (= praedae) primordia*); morda »najboljši del plena«; pogl. V, str. 33, citat iz Lukana: »Z getsko tetivo napno krivino armenskega loka« (*intendite*); pravilneje »nappnite«, »vpnite«; pogl. VII, str. 35: »Dianin tempelj v Efezu, čudovito lep po bogastvu, ki so ga porabile«; pogl. VII, str. 36: »Reki (sc. Evfrat in Tigris) ... vode pa odlagata v zaliv Rdečega morja (*in sinum rubri maris fluenta deponentes*); bolje »se izlivata«; na isti strani: »se vrnimo k Amazonkam, koder smo jih zapustili« (*unde divertimus*); tu bi bilo bolje: »kjer smo zastranili«, »kjer smo naredili zastranitev«; pogl. XV, str. 43: »Kot smo že povedali više ...« (*quia iam superius diximus*); bolje: »ker smo že omenili zgoraj«; pogl. XXI, str. 50: »... Geberik, izreden po hrabrosti in plemenitosti« (*Geberich virtutis et nobilitatis eximius*); bolje: »Geberik, ki se je odlikoval po pogumu in plemenitosti« ali »Geberik, ki je izstopal po svojem pogumu in plemenitem poreklu« ipd. Uradne funkcije, še zlasti vojaški čini, naj se ne slovenijo, ker slovenske ustreznice v večini primerov ne ustrezajo izvornemu nazivu; tako bi veljalo na strani 44 (pogl. 15) namesto »in bil za svojo prizadevnost nagrajen s činom stotnika« spremeniti v »in bil za svojo prizadevnost nagrajen s činom centuriona«. Enako je nujno na strani 45 »cesar Galerij Maksimijan« spremeniti bodisi v »Cezar Galerij Maksimijan« ali pa »cesar Galerij Maksimijan«. Prevajalec v komentarju omenja, da je pojme rod, pleme, ljudstvo

in narod prevajal precej po občutku »saj terminologija za antični in poznoantični čas še ni izdelana« in da razvitosti po socialni strukturi ne moremo ocenjevati po merilih sodobnih narodov. Kljub vsemu velja omeniti, da se vse prepogosto uporablja pojem »rod«; v številnih kontekstih bi veljalo govoriti vsaj o plemenu, če ne že kar o ljudstvu.

Opazno je sicer, da je bila po prvotnem prevodu narejena še neka filološka revizija; kljub temu bi pa veljalo upoštevati Horacijevo načelo *nonumque prematur in annum* in ga pustiti še nekaj časa, da se uleži in obrusi. Jordanesov jezik je različica srebrne latinščine; o zaokroženem, polnem ali pa ekonomično kratkem slogu, besednih zvezah, konstrukcijah in besedišču klasične latinščine je tu bolj malo sledu. Slog izvirnika je že sam po sebi okornejši in to od prevajalca terjaja toliko več truda; bralec te okornosti ne sme zaznati.

Glavna pripomba pa velja opombam. Delo, kot je *Zgodovina Gotov*, terja veliko pojasnil in opomb; in za bralca takšnega dela je ni hujše stvari, kot so končne opombe. Opombe bi morale biti nujno pod črto, kajti branje dela je prav naporno. Za vsako opombo se je treba prelistati najprej celoten prevod, nato cel izvirnik, in še opombe.

Prevodi del, kot je *Zgodovina Gotov*, so redki, potrebni in dobrodošli; zato je res škoda, da so omenjene pomanjkljivosti ostale. Pravzaprav je nenavadno že to, da se je prevajalec (glede na to, da ni filolog) sploh lotil tako zahtevnega prevodnega projekta. Vsekakor pa bi bilo dobro k sodelovanju pritegniti še koga iz filoloških vrst. To priporočilo velja za vse podobne primere.

Matej Hriberšek